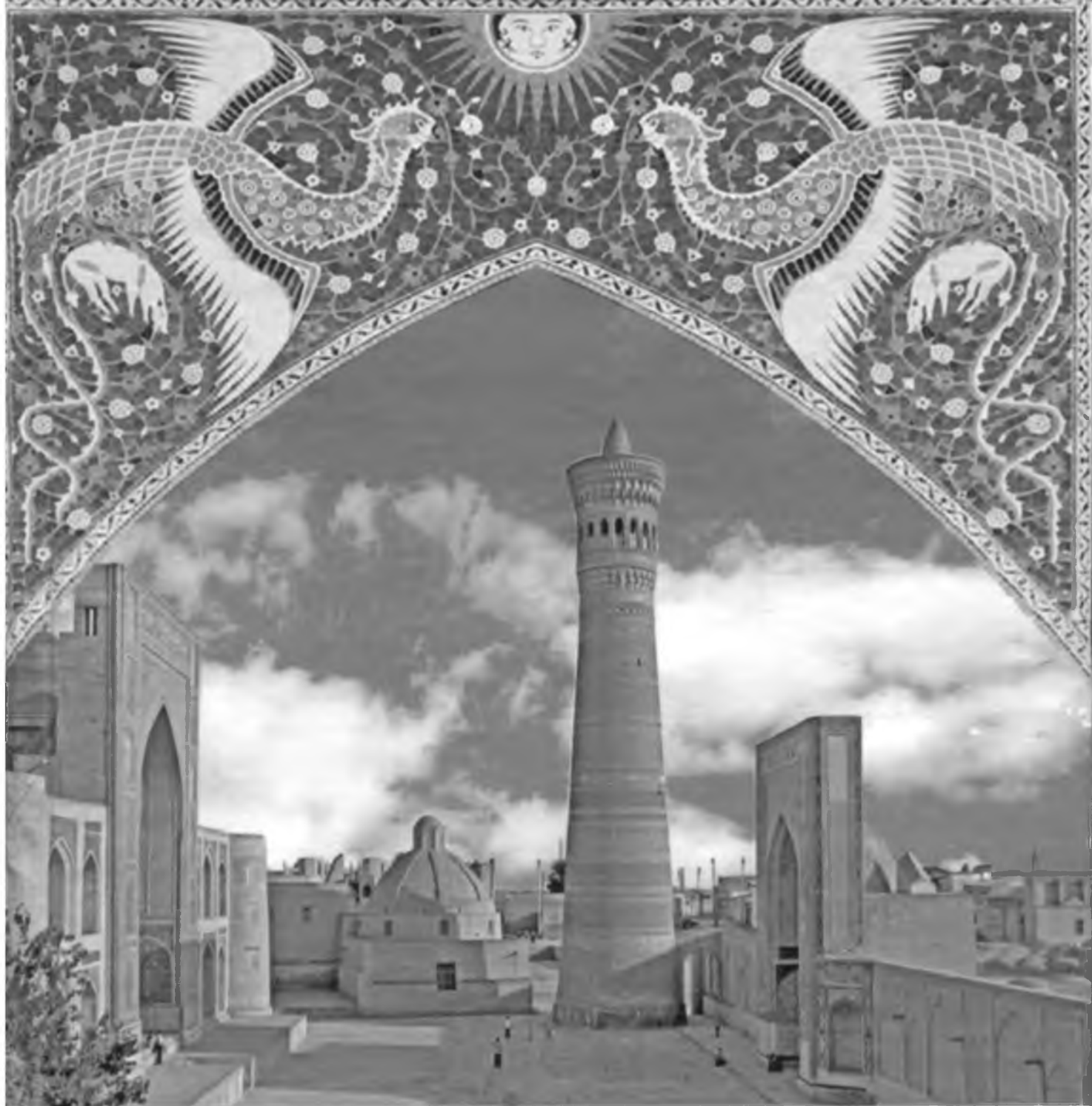

Шавкат Бобожонов

**ШАРИФ
ШАҲАР
ЁДГОРЛИКЛАРИ**

*Бухоро
тарихий
обидаларига
саёҳат*

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА УРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Шавкат БОБОЖОНОВ

ШАРИФ ШАҲАР ЁДГОРЛИКЛАРИ

*(Бухоро тарихий обидаларига
саёҳат)*

**“БУХОРО” НАШРИЁТИ,
2017 йил**

КБК 63.3(5Ў)
Б 79

ISBN 978-9943-367-90-6

Рисолада узоқ ўтмишга эга Шариф Бухоронинг 2500 йиллик тарихи давомида яратилган тарихий-мъёморий обидалари, нодир ёдгорликлари хусусида сўз юритилиб, обидаларнинг тарихи, қурилиш архитектураси, улар билан боғлиқ халқ афсона ва ривоятлари кенг ва батафсил баён этилган. Қадимий иншоотларнинг Шўролар замонидаги аҳволи ҳамда истиқлол йилларида қайта қўрк очганлигининг қиёсий таҳлили ҳар бир ўқувчини Бухоро ўтмиши ва бугуни саҳифаларига қорлайди. Китоб Бухоро тарихи билан қизиқувчи сайёҳ-зиёратчилар, қисқ китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Масъул муҳаррир

Манзила Қурбонова,

БухДУ доценти, тарих фанлари номзоди

Тақриқчилар:

- Ҳалим Тўраев** – БухДУ Бухоро тарихи кафедраси профессори, тарих фанлари доктори
Роберт Альмеев – тарих фанлари доктори, “Бухоро мероси” илмий - тадқиқот маркази директори
Ибрат Ражабова – Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

Рисола Бухоро давлат университети Тарих кафедраси йиғилиши (2017 йил 31 январь №4 баённомаси) ва Тарих факультети илмий кенгашида (2017 йил 3 февраль навбатдан ташқари йиғилиш баённомаси) муҳокама қилиниб, нашрга тавсия этилган.

Шавкат Бобожонов,

Шариф шаҳар ёдгорликлари, Бухоро тарихий обидаларига саждат. — Бухоро: «Бухоро», 2018. — 310 б.

ISBN 978-9943-367-90-6

Шавкат Бобожонов

“Ер юзида Бухоронинг таърифини эшитмаган, уни билмаган, уни умрида бирор марта ўз кўзи билан кўришни орзу қилмаган таърифатли одам йўқ десак, асло хато бўлмас”.

“Ўзбекистоннинг қадимий, лекин абадий навкирон ва гузал шаҳри – Бухоро ҳақиқатан жаҳон маданиятининг дурдонаси бўлган нодир меъморчилик қўриқхоналаридан бири, очик ҳаводаги музей бўлиб, бу ерда асрлар давомида ноёб маданият вужудга келди, улуг заковат соҳиблари таваллуд топиб ижод қилдилар, тарихда ўчмас из қолдирдилар”.

“Бугун ҳам замин узра салобат кўтариб турган меъморчилик обидалари, масжиду медресалар, савдо ва ҳунармандлар тўмлари, шифохоналар ва хонақалар, ҳовузлар, майдонлар Бухоро бошидан кечирган буюк тарихнинг гувоҳидир”.

“Бухоро ўлкамизнинг минг йиллар давомида жаҳон тафаккури, маънавий, маданий ва диний қадриятлари тараққиётига улкан ҳисса қўшиб келаятган, шарифлик намига сазовор бўлган, муқаддас жойлардан биридир”.

“Бухоронинг ҳар бир қарич ери, ҳар бир тарихий ва маданий обидаси эл-юртимизнинг буюк иқтидори ва яратувчанлик салоҳиятидан, юксак тараққиёт, илм-таърифат, маънавият ва маданият, фалсафа ва дин равнақи йўлидан дарақ беради”.

“Ҳозир Бухоро, унинг аҳолиси янги давлатчилик қарор топиши, демократик жараёнлар ривожланиши, бозор иқтисодиёти шаклланиши босқичини бошдан кечирмоқда. Шаҳар янгитдан маънавият манбаларига, миллий илмларига қайтмоқда, бетакрор маданияти ва маънавиятини қайта тикламоқда”.

**Ислом КАРИМОВ,
Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти.**

Дунёда алоҳида бир элга, алоҳида бир юртга бағишлаб барпо қилинган ёдгорликлар мажмуаси камдан-кам учрайди. Бухорои шариф айни шундай ўлкалар қаторига киради.

“Оққан дарё – оқаверади”, дейди халқимиз. Дарҳақиқат, ўтмишда қанча-қанча синов ва қийинчиликларга дуч келмасин, Бухорои шарифнинг илм-таърифат, маданият ва санъат дарёси ҳеч қачон тўхтаган эмас.

Бухоронинг кўҳна ва боқий шаҳар, деб аталишида катта маъно бор. Бу ердаги қадимий обидалар, осори-атиқалар, халқимизнинг бетакрор қадриятлари, ўлмас анъаналари асрлар оша яшаб келмоқда.

**Шавкат МИРЗИЕЕВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти.**

КИМ БИЛМАЙДИ БУХОРОНИ

Авлиё, пирлар диёри,
Дини ислом ифтихори,
Шариф шаҳарлар туғдори...
Тугамас мақтов маржони,
Ким билмайди Бухорони?!

Кўҳна, қадим одатлари,
Хоқон, Бухорхудотлари,
Мадрасаю работлари,
Лол этмиш не-не даҳони,
Ким билмайди Бухорони?!

Сомонийдур, шайбонийдур,
Манғиту Аштархонийдур,
Ажаб, ҳаммаси фонийдур,
Валек тождур бошида шони,
Мангу боқий Бухорони!

Бухорийлар, Наршахийлар,
Нақшбанду Дақиқийлар,
Ҳақ йўлида ҳақиқийлар,
Ватан тутган шул маъвони
Ким билмайди Бухорони?!

Минораи Калон бунда,
Ҳам Тоқи заргарон бунда,
Баски, жисм аро жон бунда,
Улғайтган Ибн Синони
Ким билмайди Бухорони?!

Ибн Сурайж, Абу Сўғдий
Рубобийдин мерос ҳар куй,
Алҳони Нажми Кавкабий
Ҳануз мутриблар сарбони,
Ким билмайди Бухорони?!

Равон азал куй ва садо,
Истиқлолдан дилда зиё,
Мангуликка ўлмас наво
Яратмиш Мутал Бурхони,
Ким билмайди Бухорони?!

Ҳар гумбазда юлдуз барқи,
Маҳобатли қадим Арқи,
Боғи биҳиштдан йўқ фарқи,
Жаннат урганар арони,
Ким билмайди Бухорони?!

Ситораи Моҳи Хосса
Чор атрофда чил дарвоза
Уғлони – шер, қиз-гулзода,
Рамзидур ишқу вафони,
Ким билмайди Бухорони?!

“Биз ҳеч кимдан эмасмиз кам”,
Дея тарихни этиб жам,
Бир обида зўр, муҳташам,
Бунёд этмиш юрт Сарбони,
Ким билмайди Бухорони?!

Чиндан қадим ва навқирон,
Самоларга қўйиб нарвон,
Олам аҳлин қилар ҳайрон,
Бу элнинг қиз-уғлони,
Ким билмайди Бухорони?!

Шаҳруд, Лаби ҳовуз зилол,
Сувларида сузгай ҳилол,
Осиёнинг юзида ҳол,
Тугамас мадҳу достони,
Ким билмайди Бухорони?!

Ромитанми ё Шофиркон,
Қорақўлми ёхуд Когон,
Бири-биридан хушмакон,
Дастурхонда азиз жони,
Ким билмайди Бухорони?!

Тавоб айлаб, яна қайтдим,
Бориб кўрмаганга айтдим,
Шул эрур охир шоҳ байтим:
Ҳайфдир умри жовидони,
Ким кўрмаса Бухорони!
Ким билмаса Бухорони!

Муҳиддин ОМОН

СЎЗ БОШИ

“Замонлар ўтар, йиллар, асрлар ўтади. Ҳеч шубҳа йўқки, фарзандларимиз, невараларимиз, келажак насллар Бухорога, унинг қадим тарихига қайта-қайта мурожаат этадилар” деган эди Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислоҳ Каримов. Ҳақиқатдан ҳам, Шариф Бухоронинг ҳар бир қадами, ҳам бир тоши сиру-синоат, ғаройиботу ажойиботларга бой. Уни ўрганганинг сари мозийнинг янги саҳифаларига, ҳикматлар бўстониинг янада ғаройиб воқеликларига рўбарў келаверади киши. Чунки бу замин дунёнинг энг табарруқ масканларидан бири бўлиши билан бирга, жаҳоний мўъжизаларни дунёга келтирган мўътабар заминдир. Қарийб уч минг йиллик тарихга эга шаҳар Ғарб ва Шарқ цивилизацияларида муносиб ўрин тутиб, маданиятлар қорраҳасида янада тараккий этмоқда.

Бухоройи шарифда қад ростлаган ҳар бир обида, ҳар бир нодир ёдгорлик кўҳна заминнинг ноёб архитектураси, бой қурилиш тажрибаси, юксак маданияти, илму фани, фалсафа ва дин раўнақидан дарак беради.

Бугунги кунда Республикамизда 7 мингдан кўпроқ ёдгорлик, шу жумладан, 2500 меъморий обида, 2700 дан зиёд археология ёдгорлиги, 1800 дан кўпроқ монументал санъат асари давлат муҳофазасига олинган. Қадимий Бухоройи шарифда эса 660 та моддий-маданий мерос объектлари рўйхатга олинган бўлиб, 231 таси археология объектлари, 364 таси архитектура ёдгорликлари (8 та макбара, 47 та масжид, 14 та қарвонсарой, 39 та мадраса), 19 таси монументал санъат асарларни, 22 таси архитектура ансамбллари ва 24 таси диққатга сазовор жойлардир. Шулардан 331 таси республика аҳамиятидаги ва 329 таси маҳаллий аҳамиятдаги моддий-маданий мерос объектлари ҳисобланади. Очик осмон остидаги музей дея эътироф этилган шаҳарнинг

меъморий ёдгорликларини асраб-авайлаш мақсадида 1993 йилда Бухоронинг тарихий маркази БМТнинг Таълим, фан ва маданият ишлари бўйича ташкилоти ЮНЕСКОнинг бутунжаҳон маданий меъроси рўйхатига киритилди. Шунингдек, Бухоро шаҳрининг жаҳон маданияти тараққиётида тутган алоҳида ўрнини ҳисобга олган ҳолда, ЮНЕСКО бош конференциясининг 1995 йил октябрь-ноябрь ойларида Парижда ўтган 28-сессияси Бухоро шаҳрининг 2500 йиллигини дунё микёсида кенг нишонлаш ҳақида қарор қабул қилади. Мазкур ҳуқуқий асос асносида 1996 йил 3 январда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Бухоро шаҳрининг 2500 йиллик юбилейига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш тўғрисида” Қарори эълон қилинади. Қадим ва навқирон шаҳарнинг қутлуг тантанаси 1997 йил октябр ойида халқаро микёсида нишонланади.

Бухоронинг бой тарихи ва маданиятини тарғиб этиш, шаҳарга хорижий сайёҳларни янада кўпроқ жалб этиш борасида бугун ҳам қатор ишлар амалга оширилмоқда. 2017 йилнинг 10-11 март кунлари Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг Бухорога ташрифи давомида Арк қўرғони мажмуасида вилоятнинг туризм салоҳиятини янада ошириш дастури тақдимида билдирган фикрлари диққатга сазовордир: “Бухоронинг кўҳна ва боқий шаҳар, деб аталишида катта маъно бор. Бу ердаги қадимий обидалар, осори-атикалар, халқимизнинг бетакрор қадриятлари, ўлмас анъаналари асрлар оша яшаб келмоқда. Чет элликларнинг, тарихчи ва мутахассисларнинг уларга қизиқиши доимо юқори бўлган. Бундан самарали фойдаланиш керак”.

“Бухоро шаҳристони ичидаги тарихий-меъморий обидаларни жамласак, бутун Шарқдаги обидалардан қўплиги билан ажралиб туради” деган эди мозийшунослардан бири. Демакки, Бухоронинг нодир ёдгорликлари маржон доналаридек қўп ва сержилодир. Муаллифнинг мазкур рисоласи ҳам унинг бир неча йиллик ижодий изланишлари маҳсули бўлиб, унда Шариф шаҳар обидаларининг сиру синоатлари ҳақида фикр юритила-

Шариф шаҳар ёдгорликлари

ди, кадимийликка йўғрилган кўхна диёрнинг афсоналари, халк тилидан олинган хикмату ривоятлари, эътикодий карашларига кулок тутади киши. Китобда Бухоро шаҳрининг пайдо бўлиш тарихи, шаҳар турли номлари ва таърифларн баёни, Бухорода кадимги даврдан XX аср бошларигача бунёд этилган меъморий ёдгорлик ва обидалар, сардобалар, ховузлар, ҳаммомлар, тепаликлар, карвонсаройлар хусусида батафсил маълумотлар келтириб ўтилган. Меъморий ёдгорликлар ҳақида фикр юритилар экан, уларнинг номланиши, қурилиш сабаблари, вазифаси, обидаларда муҳрланган дурдона битиклар, ҳар бнр нморат ким томонидан, қанча маблаг эвазига қурилганлиги тўлиқ баён этилади. Шариф шаҳар обидалари хронологик кетма-кетлик тизими асосида, мантикий изчиликка риоя этилган ҳолда ўрганилган.

Рисолада нафакат 50 га яқин шаҳар ичидаги ёдгорликлар, балки шаҳар ташқарисидаги тарихий-меъморий мажмуалар – Чор Бакр, Баҳоуддин Накшбанд қадамжоларининг ўтмиши ва бугун хусусида кнммати маълумотлар келтирилган. Бундан ташқари, тарихий обидаларнинг сақланиш ҳолатини киёслаш, собик тузум даврида қай аҳволга солингани, яъни турли хил вазифани бажарувчи бинога айлантирилгани, мустақиллик йилларида эса таъмирланиб, ўз холига келтирилганлигини асослаш учун архив фотолавҳаларидан фойдаланилган. Шунингдек, обида безакларида яширинган сиру-синоатлар, белги ишоралар ортида яширинган мўъжизавий хилкат китобхонни ром этиши шубҳасиз.

Тарихий обидалар қурилиши, архитектураси меъморий хазина сифатида минг йиллик тарихдан сўзлайди. Уларнинг бугунга қадар мавжудлиги сири ҳеч шубҳасиз, мохир уста меъморларнинг билими, ақл-заковати, иморатларда ишлатилган қурилиш ашёлари натижасидир. Обидалар қурилишида унинг қоришмасига товук тухуми, эчки сути, турли қукун ва мойларнинг аралаштирилганлиги қатор китоб ва манбаларда учрайди. Таъкидлаш ўринлики, бугунги кунда ҳам иншоотларнинг

умрбокийлигини аждодларимизнинг аник фанларни чуқур ўзлаштиргани, ўлчов ва ҳисоблашларни беҳато амалга оширгани таъминламоқда.

Китобда биноларнинг баландлиги, эни, бўйи, чуқурлиги, диаметри, калинлиги, тарҳи ҳақидаги маълумотларнинг келтирилганлиги ҳар бир кишини кизиктириши, табиий албатта. Рисолада ҳар бир меъморий ёдгориқнинг безак техникаси, декорацияси, қурилишидаги ўзига хослик, ўхшашлик ва фарқли жиҳатлари имкон қадар очиб берилган. Кундалий, тиллакорий услуби, гирихли, ислимий (ўсимликсимон) нақшлар, уштургардон, парчинқори, кошинқори, хотамқори услублари, изора, катиба, намоёна, шарафа, мукарнаслар ўқувчини меъмор санъатининг мафтунқор оламига етаклайди.

Бундан ташқари, рисолада, ёғоч айвонлар, таг курсилар, меҳроб ва пештоқлар, тобадон, ҳавзақлар, ҳовузлардаги тарновлар, гулдасталар, гумбазлар, бурамасимон устунгўшалар, дахма ва ҳазиралар меъморчиликнинг нозик ва нафис турлари ҳусусида сўз боради. Кнтобни варақлаганда Боло ҳовузнинг миҳсиз бану баст қилинган ёғоч айвони, Абдулазизхон мадрасаси меҳробида яратилган ҳукмдор тасвири, 20 метр баландликда қурилган Арқи Олий, тўққиз асрлик минора, Моҳи Хоссадаги оқ уй, чуқурликдаги мағоклару қадимий ҳаммомлар ҳусусида маълумотларга эга бўлинади.

Китобни тайёрлашда қатор тарихий манбалар ва нодир адабиётлардан фойдаланилган. Абулқосим Фирдавсийнинг “Шоҳнома”, Мирзо Улуғбекнинг “Тарихи арбаъ улус”, Ҳофиз Таниш Бухорининг “Абдулланома (Шарафномаи шоҳий)”, Наршахийнинг “Бухоро тарихи”, Абул Аббос Толибнинг “Матлаб ут-толибин”, Мирзо Салимбекнинг “Қашқўли Салимий таворихи муттақадимин ва муттаахирин”, Саййид Мансур Олимийнинг “Бухоро – Туркистон бешиги”, Ҳерман Вамберининг “Бухоро ёҳуд Мовароуннаҳр тарихи”, Нарзулла Йўлдошевнинг “Бухоро авлиёлари тарихи”, шунингдек, рус олимлари

Л.И.Ремпель, О.А.Сухарева, Г.А.Пугаченковаларнинг асарлари шулар жумласидандир. Бундан ташқари, китобни тайёрлашда “Бухоро шарк дурдонаси”, “Ўзбекистон обидаларидаги дурдона битиклар” номли кимматли китоб ва энциклопедиялар, академик Абдулаҳад Муҳаммаджонов, санъатшунос олим Корёғди Жумаевнинг асарларидан унумли фойдаланилган.

Ушбу китоб ёш авлодни тарихни севиш, уни чуқурроқ ўрганиш, тарих хикмати билан куrollаниш, энг муҳими, мавжуд осору- атикаларимизни асраб-авайлаш руҳида тарбиялайди.

Диккатга сазовор жихати шундаки, муаллифнинг йиллар давомнда тарихий обидалар хақида рўзномаларда эълон қилган публицистик мақолалари бугунги кунга келиб, айти шу китобнинг яратилишига асос бўлди. Балким шунинг учундир, китобда муаллифнинг боқий шаҳар хақидаги руҳий кечинмалари, ўй-фикрлари ўз аксини топган. Чунки унда Бухорони севиш, унинг бир бўлаги эканлигини билиб яшаш, қадимий хилқат бағрида қамолга етиш каби улугвор тушунчаларни туяди инсон.

Бухоро тарихий обидаларига саёҳат йўл кўрсаткичи сифатида тайёрланган рисола Сизга манзур бўлади деган умиддамиз.

Китоб яратилишида ўзининг илмий, маънавий ва амалий кўмаги билан ёрдам кўрсатган Бухоро давлат уннверситети ректори, техника фанлари доктори, профессор Абдуқобил Тўлаганов, тарих фанлари номзоди Феруза Бобожоновага муаллиф чексиз ташаккурини изҳор этади.

**Манзила Қурбонова,
тарих фанлари номзоди, доцент.**

ҚАДИМ МАДАНИЯТ БЕШИГИ

Тарихдан маълумки, илк шаҳарлар ва давлатлар дарё ирмоклари бўйида вужудга келган. Аммо, барча дарёлар ҳам цивилизациянинг онаси бўлавермаган. Бухоро шахрининг вужудга келиши бир томондан Зарафшон дарёсининг “Руди зар” ирмоғи билан боғлиқ бўлса, яна бир томондан, бу ерлик аҳолининг моддий маданияти натижасидир.

Ўлкамизнинг илк тадқиқотчиси Абу Бакр Муҳаммад Жаъфар Наршахийнинг “Бухоро тарихи” китобида шаҳарнинг вужудга келишини қуйидагича хикоя қилади:

“Ҳозир Бухоро бўлган жойда аввал боткоклик бўлиб, унинг бир қисми камишзордан иборат эди, бошқа қисмларида дарахтлар, ўтлоқлар бўлган эди. Баъзи жойлари шундай калин чангалзор бўлганки, улардан катта бирор хайвон ўта олмаган. Негаки, ҳозирги Самарканднинг яқин тоғ ва адирларидаги қорлар эриб, сув тўпланарди ва оқарди. Самарканднинг четроғида бўлган катта дарёни Мосаф (Зарафшон – Ш.Б) деб атадилар. Бу дарёда кўп сув тўпланарди. Сув ўз оқими йўлида ерларни ювар, жуда кўп лойларни олиб кетар, чуқурликлар қолдирарди. Сув ва лойнинг кўп бўлиши натижасида ҳозир Бухоро жойлашган ерлар ҳам тупроқ билан тўлиб, текисланган. Шу сабабли Сўғд дарёси лой, тупроқ билан тўлдирган жойни Бухоро деб атай бошлаганлар. Бу ерга чор атрофдан кишилар кела бошлайди, обод этила бошланди. Аввал кишилар чайлалар қуришган, сўнгра улар кўпая боргач, бинолар қура бошлаганлар”.

Қуйи Зарафшон водийси (Бухоро)ни археологик ўрганиш ишлари XIX аср охири XX аср бошларидан бошланди. Бу вақтгача фақат Бухоронинг ёши 4000 минг йилдан зиёд эканлиги ҳақидаги маълумотлар маълум эди ҳолос. (Наршахий-

Шариф шаҳар ёдгорликлари

нинг “Бухоро тарихи” асари). Айни шунга кўра, илмий ва моддий тегишириш ишлари бошланди. XX асрнинг 20-30 йиллари оралигида шаҳардаги айрим ёдгорликларни таъмирлаш ишлари баробарида археологик жиҳатдан ҳам ўрганилди. Шаҳар ичида дастлаб Магоки Аттори масжиди (В.А.Шишкин), кейинчалик, 50-йилларда Минораи Калоннинг пойдевори атрофи ўрганилди (С.Н.Юренов). 60-йиллар охирига келиб, академик Яхё Гуломов раҳбарлигидаги махсус давлат экспедицияси шаҳарда казишма ишларини олиб борди. 70-80 йиллардаги тадқиқотлар Зиндон, Масжиди Калон, Мир Араб мадрасаси, Токи Заргарон, Абдуллахон тими, Аркнинг шарқий қисмида олиб борилган. Шаҳарнинг ёшини аниқлашда археологлар ҳулосаси, яъни Бухоро шаҳрининг вужудга келганлигига 2500 йил бўлганлигини исботлаб берди. Лекин, шуни алоҳида таъкидлаш керакки барча казишмаларнинг (бир асрлик изланишлар) охиригача тугалланишига ҳудудда ер ости сувлари сатҳининг баландлиги имкон бермаганлиги, шаҳарнинг бошқа қисмида ҳали моддий изланишларни давом эттиришни талаб этади.

Бухоро ўз даврида жўшқин савдо-сотик, маданият маркази сифатида танила боргач, бу ўлкада ҳукмронлик қилган сулолалар шаҳарни ўзларининг маъмурий марказларига айлантиришди. Шаҳар Зарафшон дарёси этакларидаги қадимий Эфталийлар ва Бухорхудотлар (V-VIII асрлар) ҳокимлиги пойтахти эди. 709 йили уни Араб халифалиги фатҳ этган, кейинчалик Сомонийлар давлатининг нойтахти бўлган. 999 йил Бухорони Қорахонийлар, 1220 йил мўғуллар босиб олган. 1370 йилдан Бухоро Амир Темур ва Темурийлар давлати, XVI аср бошидан Шайбонийлар (1533 йил бу давлат пойтахти Самарқанддан Бухорога кўчирилиши туфайли Бухоро хонлиги деб атала бошла-

ган) ва 1756 йилдан 1920 йилгача Бухоро амирлиги (Мангитлар) маркази бўлган, сўнг шаҳар Бухоро босқини натижасида шўролар томонидан босиб олинган. 1920 йил 8 сентябрдан Бухоро Халқ Совет Республикаси (БХСР) нинг пойтахти бўлган. Шунингдек, Бухоро 1925 йил уч ой давомида Ўзбекистон ССР нинг биринчи пойтахти бўлган.

1938 йил 15 январда Бухоро вилояти ташкил этилган. Бу област ташкил этилган дастлабки беш вилоятдан бири эди. Ҳозирги вақтда Бухоро шаҳри Ўзбекистон Республикасининг таркибидаги Бухоро вилоятининг маъмурий маркази.

Бугунги кунда тарих шуни исботлаб турибдики, шаҳарларнинг нуфузи уларнинг қадимийлиги билан эмас, ўзида тарихни қай даражада сақлаб қолганлиги билан белгиланади. Бу борада Бухоро тенгсиздир.

БУХОРОНИНГ НОМЛАРИ БАЁНИ

Керран заминда шаҳарлар жуда кўп. Уларнинг ҳаммаси ҳам ўз халқи учун азиз ва муътабардир. Аммо, ер юзиди Шариф шаҳарлар санокдидир. Ана шундай шарифлик мақомиси эга бўлган, “Тангри жамоли”, “Илм маскани”, “Зебу зийнат шаҳри”, “фахрли шаҳар”, “очиқ шаҳар”, “Аллоҳ назар қилган” деган маънони англатувчи – Бухорои Шариф яккаю ягонадир.

Археологик маълумотларга кўра, Бухорога милoddан аввалги I-минг йиллик ўрталарида асос солинган. Унинг номи илк ўрта аср Хитой манбаларида турлича, яъни Аи, Анси, Анго, Бухо, Буку, Бухэ, Бухазр, Бухуазр, Бухала, Бухуала, Фухо, Пухуала ва бошқа номлар билан аталган. Бу атамалардан аввалги учтаси Бухоронинг хитойча номлари бўлиб, қолгани “Бухоро” сўзининг хитой тилидаги талаффузидир. Ўрта аср араб манбаларида эса Бухоро Нумижкат, Навмичкат, Бумичкат (Янги кўрган), Ал-Мадина ас-суфрийя (Мис шаҳар), Мадина ат-тужжор (Савдогарлар шаҳри), Фохира (Фахрли шаҳар) каби номлар билан тилга олинган. Бухоро атамаси санскритча “вихора” сўзининг туркмўғулча шакли — “бухор” (“ибодатхона”) дан келиб чиккан деб тахмин қилинган. Кейинги тадқиқотларда бу атама сўғдийча “буғ” ёки “баг” (“тангри”) ҳамда “оро” (“жамол”) сўзларидан иборат бўлиб, “тангри жамоли” деган маънони англатади, деган фикр илгари сурилмоқда.

Араблар Бухорога бостириб кирганида ҳам Усмон ибн Аффон дейдики, “Бухоро фатхи сенга насиб этса унинг халкига яхшилик қил, чунки у шаҳар кутли шаҳардир”.

Хузайф ибн Яъмон айтганки: “Кунлардан бир куни амирул муъмнинин Умар Хаттоб Хуросон хусусида сўзлаб, уни камситган эди. Амирул муъмнинин Али дедн: - Қўй, эй Умар! Тангрининг Хуросонда бир ажойиб шаҳри бор. Уни Бухоро деб атай-

дилар. Бухоро кандан жой эканлигини сен нима биласан? Тангри киёмат куни Бухоро ахлини киргиндан асраб қолади. Бухоро, бошқа халклар киёмат куни хавф остида қолганларида ҳам беҳишт билан башорат бўлади. Шу вақт Бухоро халқи қандай яхши халқки, ҳар кеча тангри уларга раҳмат назари билан қарайди. Улардан бири ёки қавмидан қимни истаса гуноҳини кечиради. Бу икки ҳадисни Қози Абу Бакр Заранжирний далил билан ривоят қилган”.

Аҳмад ибн Наср дедики: “Бухоронинг номлари кўпки, Хуросоннинг ҳеч бир шаҳрига шунча кўп ном берилган эмас. Бухоро номи уларнинг барчасидан машҳурроқдир. Бухоро сўзи “Бухор” сўзидан келиб чиққан бўлиб, оташпарастилари тилида “Илм макони” демакдир. Бу талаффуз уйғур ва хитой бутнарастлариинг тилига яқиндир. Чунки уларда сиғиниш жойлари бўлган бутхоналарни “Бухор” деб айтганлар. Бухоронинг яна бир номи аввалдан “Фоҳира” бўлиб келган. Имом Зоҳид Саид ибн Муҳаммад Али Нўжободий бир ҳадис ривоят қилади: - У киши айтадики, “Расули саллоҳу алайҳи васаллам дедики: - Менга жаброил алайҳиссалом айтдики, Машрик томонда бир мамлакат бор. Уни Хуросон деб атайдилар. Унинг учта шаҳрини киёмат куни ёқут ва маржон билан зийнатлаб келтирадилар. Улардан нур чиқиб туради. У шаҳарларнинг теварагида фаришталар кўп бўлиб, улар тасбих, ҳамд ва такбир айтадилар. Бу шаҳарларни эъзоз ва иқром билан машҳаргоҳга олиб келадилар. Шаҳарларнинг ҳар бирига етмиш мингдан байроқ, ҳар бир байроқ тагида етмиш мингтадан шаҳид бўлади. Ҳар бир шаҳарнинг шафоати билан форс тилида сўзловчи етмиш минг мувахҳад нажот топади. Киёмат куни бу шаҳарларнинг ҳар тарафида: ўнгида, сўлида, олди ва кетида ўн кунлик йўл масофагача ҳаммаёқ шаҳидлар билан тўлган бўлади”.

Бу шаҳарлар учта бўлиб, биринчиси, араб тилида Қоснмий, форсчада Яшкард бўлиб, Термиз яқинида жойлашган. Иккинчиси, арабчада Самарон, форсчада Самарканд дейдилар. Учинчиси,

Шариф шаҳар ёдгортиклари

арабчада, Фоҳира, форсчада Бухоро дейдилар. Бухоронинг нега Фоҳира деб аталиши сўралганда, айтиладики, Қиёмат куни Бухоро шаҳри ўзида шахидларининг кўплиги билан фахр қилади.

Бухоронинг ҳар бир тошида хикмат ва мўъжиза мужассам. “Бу афсонавий шаҳарни бирорта тошини кимки қийшиқ деса, у катта гуноҳга ботади” дея тўғри таъкидлаган эди Бобораҳим Машраб. Бухоро манбаларда “Римнинг тенгдоши”, бухороликлар эса “Ўрта Осиёнинг парижликлари” кабн номлар билан аталади.

XI аср бутун Ўрта Осиё шаҳарлари жугрофияси ва тарихини тадқиқ этган Ёқут Ҳамовий ўзининг “Мужъам ал Булдон” деган асарида “Мовароуннахрнинг кўрки тўрт томонда жойлашган шаҳардир. Уларнинг ҳар бири кўркли жаннатдан ҳам яхшироқдир. Биринчиси, илму фазл манбаи бўлган Бухоро. Унинг тупроғи Рум ва Чин мамлакатларига фахрдир” деб ёзади. XIII аср тарихчиси Хожа Олоуддин Отамолик ибн Муҳаммад Жувайний “Тарихи жаҳон кушой” китобида Бухоронинг фазилати ҳақида шундай дейди: “Бухоро машрик шаҳарларидан бири бўлиб, “Қуббатул Исломдир”. У томонда, яъни Мовароуннахрда Мадина ул-ислом (Мадина) ўрида бўлиб, фуқароси факиҳлар ва олимлар нури билан безалиб, унинг атрофи маънийлар маъшуқалари билан зийнатланган. Бухоро қадимдан ҳар ерда ҳар қандай дин аҳллари тўпланадиган жой бўлиб қолган”.

Бухоро мусулмон шарқи фан, маърифат ва илоҳиётнинг ривожланишига ҳам улкан ҳисса қўшиб, мумтоз ўрта асрлар мусулмон оламида “Қуббат ул-ислом” (“Ислом динининг гумбази”) ва “Бухорон шариф” (“Шарофатли шаҳар”) номлари билан шуҳрат топган.

Қарийб ўттиз асрлик тарихга эга Бухоро бугун ҳам дунё халқлари томонидан иззат-икром, ҳурмат ва эҳтиром ила тилга олинади. Шарқ гавҳари, жаҳон мўъжизаси, нурли шаҳар, Ўрта Осиё дурдонаси, Осиё жавоҳири номлари билан янада шуҳрат топиб, бой ўтмиши ва шонли келажаги боқий яшаб, тилларда дoston бўлмоқда.

ПОЙКЕНТ - САВДОГАРЛАР ШАҲРИ

Уч минг йиллик тарихга эга ўзбек давлатчилиги ҳамда шаҳарсозлигининг илк пойдеворларидан бири бу – Пойкент ҳисобланади. Қадимий қарвон йўли устида жойлашган бу шаҳарни қадимги Хитой тарихчилари “Пати-ян”, араб тарихчилари Ат-Табарий, Ибн ал-Хордадбех ва Ибн Факихлар “Мадинат ат-тужжор”- савдогарлар шаҳри, Муҳаммад Наршахий “Шаҳристони роин”-Бронза шаҳристони ёхуд “мис шаҳар” дея таърифлаганлар. Ўрта аср ёзма манбаларида эса шаҳар Бойканд, Хитой солиномаларида Би номлари билан юритилган. Унинг номлари “Қуйи шаҳар” маъносини англатади. Пойкент мустаҳкам муҳофаа деворлари билан ўраб олинганлиги сабабли “жездан қурилган шаҳристон” (жез шаҳар) номи билан шуҳрат топган. Хитойликлар бу шаҳарни яъна “Шаҳри Ҳайбар” деб атаганлар. “Ҳай”-денгиз бўлиб, денгиз қўйнидаги шаҳар маъносини англатади.

Зарафшон дарёсининг қуйи оқимида жойлашган ҳамда Мовароуннахрнинг жанубий дарвозаси ҳисобланган қадимий Пойкент шаҳри Бухородан 44 км жануби-ғарбда, Жондор ва Қорақўл туманлари туташган ҳудудда жойлашган.

Пойкент қадимда 4 қисм: 1) дарвозали арк (майdonи 1 га яқин); 2) дарвозали ички шаҳристон (майdonи 11 га); 3) дарвозали ташки шаҳристон (майdonи 6 га); 4) шарқ, ғарб ҳамда жанубий томонларида қад қўтарган (майdonи 100 дан ошиқроқ) улкан рабoтлардан иборат бўлган. Бу машхур антик шаҳарнинг атрофларида қўплаб қўрғонлар барпо этилган. Пойкент атрофида 1000 та рабoт қурилганлиги ёзма манбалар асосида исботланган.

Бухородан қадимийроқ ҳисобланган Пойкент табиий тепалик устида қурилган бўлиб, ундаги арк қўрғони - квадрат, 90 х 90 метрлик шаклида қурилган. Милодий V-VI аср бошларига келиб Пойкент кенгайтирилган, Арkning жанубий-ғарбий

кисмига 13 гектарлик шахристон бунёд этилган. Орадан бир аср ўтгач шаҳар янада кенгайтирилади. Ғарб томондан 7 гектарлик майдонни ўз таркибига қўшиб олиб, умумий майдони 20 гектардан ошади. Бу қисм шахристон II деб юритилади.

Пойкент савдогарлар шахри номи билан юритилишига сабаб, биринчидан, Наршахийнинг ёзишича, шаҳар аҳолисининг аксарияти савдогар бўлиб, улар Хитой ва денгиз бўйи мамлакатлари билан савдо қилганлар ва жуда давлатманд бўлган. Иккинчидан эса, бу шаҳардан Бухорога томон йўналган қарвон йўли (кенглиги 20 м) нинг 2 ёқаси бўйлаб жойлашган 20 дан ортиқ қарвон саройларнинг вайроналари қайд этилганидир. Пойкент савдода муҳим ўрин тутган ва катта мавқега эга бўлган. Чунки, агарда бирон бир савдогар Пойкентга бориб савдо қилмаган бўлса, уни савдогар деб тан олмаганлар. Бу эса шаҳарнинг Буюк ипак йўлида жойлашиб, у ерда юксак даражадаги савдо-сотиқ ва гавжум бозорлар бўлганлигидан далолат беради. Бундан ташқари, Табарий ёзишича, араблар яъни Қутайбанинг Пойкентга босқини арафасида шаҳарнинг бойлигидан араблар хайратга тушганлар, ҳатто эритилган олтин-қумуш ва анжомлар ва бутларнинг тош қолипидан 150 минг мисқол миқдорда ёмби ажратиб олинган. Бу ҳақида моҳар олими Герман Вамбери ўзининг “Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи” китобида тулиқроқ маълумот келтиради: “...бу шаҳарда араблар беҳисоб ўлжа-бойликни қўлга киритган эдилар. Масалан, бир бутхонада 40 минг дирхам оғирликдаги соф олтиндан ишланган санамлар бўлиб, биттасининг кўзлари ўрнида каптар тухумидек иккита инжу бор эди. Қутайба буларни ўлжанинг бир қисми билан бирга Ҳажжожга юборди”.

Пойкент шахри ҳақидаги маълумотлар Наршахийнинг “Бухоро тарихи” асарида қуйидагича келтирилади: “Байкандни шаҳарлар жумласидан деб ҳисоблайдилар. Байканд аҳолиси, бирор кишининг Байкандни қишлоқ деб аталишига розилнк берган эмаслар. Агар бирор байкандлик Бағдодга борса ва ундан

“сен касрдансан?” деб сўрасалар у Байкандданман деган, Бухорданман деган эмас”. Пойкентдан буюк олим ва алломалар етишиб чиккан. Булардан айримларининг номларини манбаларда учратишимиз мумкин: Абу Закриё ибн Жаъфар Аъян ал-Аздий Баҳрий (ҳадисшунос), Мухаммад ибн Салом (фикхшунос), Аҳмад ибн Юнус ан-Назр ибн Шамил (хатиб), Али ас-Сулаймон (улуғ муҳаддис), Абу Фазл Аҳмад ибн Али (хофиз), Мухаммад ибн Аҳмад ибн Ҳомид ибн Убайд (муътазимий олим), Абу Амр Усмон ибн Али ал-Пойкандий (имом солих) ва бошқалар.

Пойкентда VIII-XII асрларда кўпгина диний ва дунёвий илмлар каторида араб тили ҳам ривожланган ва тилшунослик бўйича мажлислар, суҳбатлар ўтказилган.

Тарихий манбаларга асосланиб шуни айтиш мумкинки, “Ал-Жоми ас-Саҳих” асарининг муаллифи, улуғ муҳаддис Имом ал-Бухорийнинг боболари Муғийра ва бобокалонлари Бардизбах асли пайкентлик бўлганлар. Ал-Бухорий сўнгги сафар – Маккаи Мадинадан қайтишларида бобо юртлари Пойкентга кириб ўтганини тарихчилар ёзиб қолдирган.

Ушбу қадимий шаҳарга Эрон ҳукмдори Афросиёб асос солганлиги тўғрисидаги маълумотлар мавжуд. (Афросиёб – афромукофот, сиёб(савб)-либос. Яъни Яратганнинг мукофот либоси (подшоҳлик) ни кийган одам дегани). Абулқосим Фирдавсий Афросиёбнинг Эрон мамлакатидан Бухорога келиб, катта хазинага дуч келганлигини, ушбу катта хазинанинг шарҳини ўттиз беш йил ёзиб тугатиб билмаганлигини ёзади. Бу Буюк Турон мамлакати – Биҳиштганнинг тарихи эди. Афросиёб Бухорода асос солган қалъалар жуда кўп бўлган. У Биҳиштгандан кейин Кундуз шаҳрини яратади. Кундуз “кўп баҳодирлар жойлашган ёки жам бўлган шаҳар (қалъа)” маъносини билдиради. Афросиёб асос солиб, ўзига пойтахт қилиб олган ўша маскан ҳозирги Пойкент шаҳридир. “Баҳодирлар шаҳри” да Афросиёбнинг Гаҳоний, Гарсеваз, Тажоб, Бурзуило, Ажнос, Аржосп (Афросиёбнинг невараси) каби паҳлавонлари бўлган.

Бу қадимий-тарихий шаҳар ҳақида халқ орасида турлитуман ривоятлар мавжуд бўлиб, улардан энг машҳури - Фирдавсийнинг “Шохнома” достонида Кайхусрав Пойкентда олов ибодатхонасини қуриб, унинг деворларида Зардуштийларнинг муқаддас китоби “Авесто” ни зарҳал ҳарфлар билан ёздирганлиги ҳақидаги афсонадир.

Буюк Инак йўли устида жойлашган, бир замонлар маданият ва санъат, меъмочилик, ҳунармандчилик ва савдо ривожланиб, гуллаб яшнаган қадимий Пойкент шаҳри кейинчалик сувнинг етиб бормаслиги ва қургўкчилик туфайли инкирозга учраб ҳаробага айланади. Лекин Арслонхон ўз даврида бу ерга сув етиб келсин учун алоҳида ариқ қазिशга буюради. Пойкент унчалик ҳам баланд бўлмаган табиий тепалик тепасида жойлашган эди. Ҳокон тоғдан ариқ қазिशга буюради. Тош шу даражада қаттиқ эдики, унда ҳеч бир дарз йўқ эди. Бу ишда ҳамма жуда ҳайронликда қоладилар. Тошларни юмшатиш учун жуда кўп ёғ ва сирка сарф бўлса ҳам бир фарсанг масофа ҳам қазийлмайдилар. Кўп кишилар ҳалок бўлади, қатта маблағ сарф қилингандан кейин ариқни қазимай қўядилар. Шаҳар тушкунликка учраб, аҳоли бу ердан чиқиб кетишга мажбур бўлади. Айрим манбаларда ҳаттоки, Темурийлар даврида ҳам бу ерда кичик бир шаҳар пункти бўлганлиги ёзиб қолдирилган. Илк цивилизация ўчоқларидан бири бўлган Пойкент шаҳрининг қадимда шунчалик даражада юксак тараккий топганлиги аجدодларимизнинг нечоғлик юксак ва муқаммал илм-фан эгалари бўлганлигидан далолат беради.

ЎРТА ОСИЁДАГИ ИЛК ДОРИХОНА

Минтакамиз илк цивилизация ўчоқларидан бири бўлиши билан бирга, кўплаб кашфиёту ихтироларнинг, илм-фан тараккиёти ютуқларининг замини ҳам ҳисобланади. Гилдирак дейсизми, ўк-ёй, меҳнат қуроллари барчаси Ўрта Осиё ҳудудида инсон ақл-идроқи ва меҳнати натижасида пайдо бўлган. Шунингдек, айнан дори-дармонлар ва дорихона ҳам бизнинг заминимизда, яъни Бухородан қадимийроқ саналган Пойкент шаҳри харобаларидан топилган. Франциянинг Лувр, Россиянинг Эрмитаж музейи ва Италия давлати археологлари билан ҳамкорликда олиб борилган археологик тадқиқотлар натижасида VIII-IX асрга оид бўлган “Пойкент дорихонаси”нинг топилиши оламшумул янгилик бўлди. Текширишлар натижасида дорихонада табиблик ва дори тайёрлаш амалиётлари ўтказилганлиги аниқланди. Тадқиқотлар самараси ўларок у ердан жуда кўплаб шиша идишлар, буюмлар, шу жумладан фанда олимлар томонидан аламбиклар деб аталадиган, табобатда кенг фойдаланадиган қон сўрувчи идишлар жамланмаси топилди. Бу эса шаҳримиз қадимдан табобат ва тиббиёт марказларидан бири бўлганлигидан далолат беради. Аламбиклар хусусида Бухоро археология экспедицияси раҳбари профессор Г.Л.Семенов ҳам XIII аср миниатюрасида тасвирланган мотивларга асосланган ҳолда, ушбу идишлар тиббий мақсадларда ва айнан танадан қон сўришга мўлжалланган деган хулосага келган. 1980 йиллар бошларида Пойкентда очилган “Пойкент дорихонаси”дан жамн 12 дона аламбиклар топилган. Шишадан ясалган бу қимёвий идишлар қўқ рангли шишадан тайёрланган бўлиб, идишга 6-9 см ли найчалар бириктирилган. Бундан кўриниб турибдики, юртимизда буюқ ватандошимиз, Авиценна номи билан машҳур бўлган бобомиз Абу Али ибн Синодан ҳам олдин табибликнинг илк қуртаклари барқ ура бошлаган.

Пойкентдан сопол четларига битилган ёзувлар, бундан

Шариф шаҳар ёдгориқлари

ташқари, сопол бўлақларига чекнб ёзилган арабча ёзув намуналари ҳам очилганки, бевосита бу бино факат шу хусусидаги хизмат фаолият турига тегишли эканини исботлайди. Археологлар топган ёзма маълумотга кўра бу дорихона ва кимёвий лаборатория миждларининг кўплиги билан алоҳида аҳамиятга молик бўлган. Буни эса тарихий ҳужжатлардан билиб олса бўлади. 30 июнь 790 йил санаси кўрсатилган араб тилида ёзилган ёзма манба шулар ҳақида хабар беради. Масалан, айрим исмлар ёзилган, ҳафтанинг маълум бир кунлари, йил, саналари қайд этилган. Буюртмачидан аптекар (доришунос)га буюртмани қабул қилгани, ўша санани сопол бўлагига қора туш билан қайд этгани ёзиб қолдирилган.

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, шаҳарнинг хунарамандлар яшайдиган маҳалласида шиша идишлар ишлаб чиқарадиган устахона ва у ердан кишилардан қон оладиган пробирка ва банка-идишлар топилган. Бу ҳам Пойкентда табобат юксак ривожланганлигига яна бир исбот. Бундан неча минг йиллар олдин аждодларимиз илм сирларини чуқур ўрганиб, бу каби ҳайратланарли ишларни амалга оширганлигига тан бермасдан иложимиз йўқ. Пойкентдан топилган дорихона ҳамда археологик ашёлар эса аждодларимизнинг олиб борган табиблик ишларига, не-не кашфиётларига гувоҳ бўлган бўлса ажаб эмас.

Пойкент йирик шиша ишлаб чиқариш маркази ҳам ҳисобланган. Тайёрланадиган шиша идишлар факат тиббиётда эмас, балки бошқа соҳаларда ҳам кенг қўлланилган. Пойкент шишалари мураккаб кимёвий таркибга эга бўлиб, 6 хил кимёвий компонентлардан ташкил топган.

Бугунгикунда Пойкент харобаларида археологик казишмалар, илмий изланишлар давом этмоқда. Халқимизнинг шаҳарсозлик ва давлатчилик тарихи ўрганилмоқда. Бу ердан топилаётган тарихий ашёлар юртимизнинг дунё тамаддунида етакчи ўрин тутганлигини яна бир қарра намоён этишига шубҳа йўқ.

ВАРАХША - БУХОРХУДОТЛАР САРОЙИ

Бухорхудоотлар VI-VIII асрларда пойтахти Бухоро бўлган давлатни идора қилган сулола ҳисобланади. Мамлакатининг ҳудуди ҳозирги Бухоро вилоятининг Бухоро, Когон, Рамитан, Жондор ва Қорақул туминларининг каттагина қисмини эгаллаган. Бухорхудоот ҳукмдорлардан Қоно мамлакатда биринчи бўлиб ўзининг тасвири ва унинг остига "Бухоро ҳоқими" деган ёзув зарб қилинган қумуш танганлар чиқарган.

Бухоро азалдан мўъжизалар шаҳри, дея эътироф этилиб, у дунё мўъжизаси, хайрат маскани сингари номлар билан аталган. Шаҳарнинг кадимий шаҳар кўрғонлари жозибадорлиги, гаройиблиги ҳамда инсониятнинг доно ақл-заковати билан бунёд этилган қасру саройлар ўзига хос меъморий ечимга эга.

Сайёҳу олимлар, меъмору тадқиқотчиларнинг диққат марказида бўлиб келаётган ана шундай шаҳарлардан бири Бухоро вилоятида жойлашган Варахша шаҳридир. Манбаларда шаҳар Ражфандун, Фарахший, Афразший деб юритилган. Мозийнинг обод манзилгоҳи Варахша шаҳри тўғрисида Наршахий "Тарихи Бухоро" асарида қуйидагича маълумот беради: Варахша подшоҳлар турадиган жой бўлиб, мустаҳкам қасрга эга бўлган. Унда обод бир қаср бўлган, гўзалликда уни намуна қилиб кўрсатар эдилар. Уни Бухорхудоот бино қилган бўлиб, қурилганига минг йилдан ортиқроқ вақт ўтган.

Бухородан кўра кадимийроқ тарихга эга Варахша ундан 40 км шимоли-ғарбда, Дашти Урганжи кўлининг кадимги Ражфандун воҳасида жойлашган. Варахша вайроналарининг умумий ҳудуди 9 гектар майдонни эгаллаган бўлиб, баландлиги 10-20 метрли катта тепалик шаклида сақланиб қолган.

Буюк ипак йўли ёқасида жойлашганлиги сабаб, шаҳарга савдо қарвонлари келиб турган. Манбаларда келтирилишича, ҳар

15 кунда Варахшада бир кун давом этадиган Наврӯзи Кашоварзон (бозор сайили) – дехконлар янги йили нишонланган.

Милоддан аввалги II-I асрларда ва милодий I-II-асрларда Варахша ва унинг атрофида маданий ҳаёт гуллаган. III-IV асрларда Варахша таназзулга учраган. V-асрда Варахша яна тикланиб Бухоронинг кадимги ҳукмдорлари — бухорхудотларнинг қароргоҳига айланган. Шу даврда Варахша мустаҳкам девор билан ўралган, унинг жанубий қисмида арк қурилган. VIII-X асрларда айникса обод бўлган. Варахша ва унинг атрофлари 12 канал билан суғорилиб, Ражфандун воҳасидаги энг йирик ва марказий қалъалардан бирига айланган.

Бухорхудот ҳукмдорлари саналган Хотун подшо, Бидун, Тағшода ва унинг ўғли Бунёд ҳамда Хунукхудот даврларида шаҳар янада обод этилган. Варахша қалъасининг ўн бир жойида кузатув миноралари бўлиб, доимий сокчилик назорати йўлга қўйилган. Шаҳардаги бинолар ичида ҳукмдор саройи алоҳида ажралиб турган. У Шаркий (11,5x17 м) ва Ғарбий (6,6x7,25 м) меҳмонхона ҳамда Қизил хона (зал) (8,5x12 м)лардан иборат бўлган. Сарой ғарб томонидан 3 равоқли ганчқори устунлар ўрнатилган ҳашаматли пешайвон билан ўралган. Хона деворлари майда сомонли лой сувоқ устидан юпка ганч сувоқ килиниб, деворий расмлар кизил, сарик, кулранг, кора, зангори, пушти ва жигарранг бўёқлар билан безатилган. Айвон равоқларининг устунлари ва тоқлари ганчқори кабарик тасвирлар ҳамда турли хил гирихлар билан безатилган. Уларда турли хил манзаралар, фил минган шахзода ва чокарларнинг олд ва ортдан човут солган коплонлар билан олишуви; қайрилиб нишонга камондан ўк узаётган от устидаги чавандоз, канотли туя шаклидаги олтин тахтда ўтирган ҳукмдор тасвирланган. Шаркий меҳмонхона деворида тиз чўкиб, қўлида кадах тутган малика, белида шамшир, бир қўлида қискич ушлаган подшоҳ, ўртада вазасимом оташгоҳда ёниб турган муқаддас олов-азар-хурро, оташгоҳдан ўнгда белига ханжар тақилган шахзоданинг тиз чўкиб ибодат қилаётган

тасвирн ёкн совут кийган, кўлларида найза, калкон ушлаган суворийларнинг жанг килаётган, шунингдек бутазор, тўқай ичидаги ов манзараси каби тасвирлар айникса диккатга сазовордир.

Қасрдаги хоналар деворлари алоҳида-алоҳида нақшинкор безаклар билан зийнатланган. Саройнинг машҳур Қизил хонасида Фил минган шахзода, чокарларнинг коплонлар билан олишуви, канотли туя шаклидаги олтин тахтда ўтирган хукмдор тасвирланган бўлса, Кўк хонада катта тахтдаги баҳайбат ҳўкиз, уруш худоси ва қурбонлик килиш сахнаси тасвирланган. Бубундан уч минг йиллар илгари заминимизда меъморчилик, тасвирий ва амалий санъат юксак даражада тараққий топганлигидан далолат беради.

Варахша саройидан топилган нодир монументал санъат асарлари, бўртма ганчкор суратлар ва бошка муҳим ашёвий буюмлар музейларимиз тўридан жой олган бўлиб, аجدодлардан авлодларга уларнинг буюк қудратини намоён этиб туради.

Ҳозирги кунда Варахша харобаларида археологик қазилма ишлари, илмий тадқиқот амаллари олиб борилмоқда. Ўзбек давлатчилиги илдизлари янада чуқурроқ ўрганилмоқда.

Варахша шахридан топилаётган моддий ва маънавий буюмлар ҳақлимизнинг илғор бунёдкор салоҳиятини яна бир қарра бутун дунёга намоён этиб, жаҳон тарихининг зарҳал саҳифаларида умрбоқий муҳрланиши, шубҳасиз.

СИЁВУШНИНГ СИРЛИ САРОЙИ

Жахон цивилизацияларига назар ташлайдиган бўлсак, қадимги шаҳарлар даставвал дарё бўйлари ҳамда баланд тепаликлар устида пайдо бўли бошлаган. Миср Нил дарёсининг итёми, Моҳенжадаро ва Хараппи Ҳинд, Ганг дарёлари бўйларида, илк Хитой шаҳарлари Хуанхе ва Янцзи дарёлари, Бобил Дажла ва Фрот дарёлари бўйларида вужудга келган. Худди шундай етти иқлимга машҳур Бухоро ҳам Зарафшон дарёси узанида, шунингдек қадимги табиий уч тепалик устида шаклланган. Ушбу уч тепаликлардан бирида эса Сиёвуш барпо этган, сир-синоатларга бой ҳозирги Арк қалъаси қад ростлаган.

Милод бошларида барпо этилган кадимий кўргоннинг тарихи тилларда дoston бўлган Сиёвуш ва Афросиёб номлари билан боғлиқдир. Манбаларда келтирилишича, Сиёвуш Форс ҳукмдори Кайковуснинг ўғли бўлиб, у жуда ҳам енгилмас пахлавон сифатида донг таратади. Кайковуснинг кенжа маликаси Судоба навкирон баҳодирни севиб қолиб, унга ўз макрхийлаларини ишлата бошлабди. Аммо, Сиёвуш ўғай онасининг ишкий муносабатларини рад этибди. Алам ўтида ёнган Судоба йнгитни ҳукмдорга ёмонлатиб, бўхтонлар гирдобига ташлабди. Жаҳл отига минган Кайковус эса ўғлини гулҳанда ёндиришни буюрибди. Бирок, тухмат ёмғирида қолган пахлавоннинг танасига олов таъсир этмабди. Шундай кейин Сиёвуш ўз юртини тарк этиб, Амударёдан ўтиб Турон замин ҳукмдори Афросиёб ёнига келади. Сиёвушни шахзодалардек эътибор билан кутиб олган Афросиёб ўз кизи Фарангисни унга никоҳлаб берибди. Афросиёб куёвига мамлакатнинг истаган майдонидан ер танлаб, қароргоҳ қуришга изн берибди. Шахзода бутун лашқари билан тўқайзордаги қумларни жамлаб, қаср тағжойини тиклашнбди. Пойдеворга қўйилган энг йирик харсангтошларни ҳеч қим силжита олмай, Сиёвушнинг ўзи қўтарган эмиш. Захматли

бир неча йиллик меҳнатдан сўнг маҳобатли кўргон тикланади ва Сиёвуш бугуиги Арк қалъасининг асосчисига айланади.

Абулкосим Фирдавсий “Шоҳнома”сида қайд этилганидек, Сиёвуш Фараигиздан Кайхусрав исмли ўғил кўради. Сиёвуш қаригач, ўз ўғлига тахтни топширам деганда, ғанимлар уни шох хотинига ёмон кўз билан қараганликда айблашади. Бундан Афросиёб хабар топиб, Сиёвушни саройининг остонасига қатл этади. Қароргоҳнинг икки дарвозаси бўлиб, ғарб томондагиси “Дари Регистон”, шаркдагиси “Дари гуриён” деб номланган. Аслида шарқ қисмидаги дарвоза сомонфурушлар дарвозаси бўлиб, “Дари Коҳфурушон” деб юритилган. Сиёвуш шаҳид бўлгач, бу дарвозани “Дарвозаи гуриён” дея атаганлар. Тухмат балосига учраган қаҳрамонни эса Бухоро халқи ханузгача “Сиёвуш вали” дея авлиё даражасига кўтаришади. Шунингдек, мажусий (оташпараст) эркаклар ҳар йили Наврўз куни қуёш чиқишидан олдин Сиёвушга атаб шу жойда биттадан хўроз сўйишади. Ҳозир ҳам бу анъанага риоя қилиб Наврўзда хўроз сўйиш одатга айланган. Бундан ташқари, воҳа аҳолиси орасида Сиёвушнинг ўлдирилишига атаб “Кини Сиёвуш” (“Сиёвуш жангномалари”), “Муглар йиғиси”, “Оташпарастлар марсияси” сингари қўшиқларни қуйлаш урфга кирган.

Энди Арк кўргонининг ўзи ҳақида тўхталсак. Арки олий кўп асрлик тарихи давомида бир неча бор бузилган ва қайта тикланган. Милоддан аввалги VII асрда араблар истилосидан олдин қайтадан қурилган. Бухорхудот Бидун деворларни қайта тиклатиб, қаттарок қаср қурди. Лекин, анча ўтмай, қалъа қум устида қурилганлиги учун яна қулаб тушади. Шунда Бидун олимларни йиғиб, маслаҳатини олгандан сўнг, Катта Айик, айрим манбаларда етти оға-ини ботирлар юлдуз туркумига қараб, 7 та тош устунда қайта қурилади. Мустаҳкам асосга ўрнатилган қадим кўргоннинг баландлиги 20 метр бўлиб, 4 гектар майдонни эгаллаган. Ўраб олган деворнинг узунлиги 800 метрни ташкил этади.

Регистон майдонида салобат тўқиб турган ушбу маҳобатли обидага юқорига кўтарилган йўлак орқали чиқилади. XVIII аср-

да бунёд этилган дарвозадан кирганингиздан сўнг узун долон сизни жоме масжидига олиб боради. Долоннинг икки томони бўйлаб катор турган хужрачаларда махбуслар, кираверишдаги иккита гулдаста миноралар остидаги зах канахоналарда эса энг оғир жинойтчилар сақланган.

Минг йиллар давомида Бухоро хукмдорларининг мустахкам хисорига айланган Аркда давлат бошқаруви идоралари, амир ва унинг кариндошлари, амалдорларининг бинолари жойлашган бўлиб, уларнинг бекаму кўст яшашлари ва бепоеъ мамлакатни бошқаришлари учун барча шароитлар мухайё этилган. Кушбеги биноларининг мажмуаси, Чорсу – тўрт йўл чоррахаси бўлиб, улар Кўринишхона – тахтхона, Саломхона, отхона-саисхона ва Жоме масжидига борадиган йўллар ҳисобланган. Ҳар бир зал, суфа маълум бир вазифани бажарган. Масалан, кушбеги биноларида маъмурий хизматчилар жойлашган бўлса, кўринишхонада тахтга ўтказиш маросимлари ўтказилган. Саломхона қабулхона вазифасини ўтаган. Отхонанинг функцияси эса ўзи номидан яхши аён. Қасрда йирик кутубхона, хазинахона, Чилдухтарон масжиди ва бошқа жамоат бинолари жойлашган. Ҳозирги кунда Бухоро ўлкашунослик музейининг заллари жойлашган бинолар XII - XX асргача бўлган даврларда барно этилган.

Бухорхудотлар, Сомонийлар, Қорахонийлар, Шайбонийлар ва бошқа хукмдорларнинг ушбу қароргоҳи ўз даврида жўшқин савдо-сотик маркази, илм-маърифат ўчоғига айланган. Саройда уч мингга яқин аҳоли яшаганлиги тарихий манбаларда акс этган. Улугворлик ва қудрат тимсоли саналган кўргонни ҳар бир хукмдор баҳоли қудрат татмири этган. Унинг кейинги даврларда нишиқ гиштдан қурилганлиги мустахкам мудофаа қобилятини оширган. Аркнинг ҳозирги деворлари Шайбонийлар даврига оиддир. Бино қурилиши шу даражада мустахкамки, уста қурувчилар уни эталон сифатида қабул қилишган.

Арк асрлар давомида қалдини тик тутиб, босқинчиларга мардонавор қарши тура олди. 1220 йилда Чингизхон амри билан Арк ёқиб юборилган. Энг ачинарлиси, 1920 йилда Фрунзе бошчилигидаги кизил аскарлар Аркка аёвсиз ва вахшиёна ёпирил-

ган. 10 минг кизил аскарлар шаҳарга бостириб кириб, 74 та замбарак тўп билан деворлар ўкка тутилган. 12 та бомбардимончи аэропланлар эса Арк тепасида тинимсиз парвоз қилиб, салобат ва хайбат обидасини портлатишган. Бу ҳам етмагандек, сарой тўрт кечаю кундуз ёнгин ичида қолиб, қўплаб обидалар тиклаб бўлмас даражада шикастланган. Шариф шаҳар осмонида қора булутлар сузган ўша мудхиш дамларда бухороликлар метин иродаю, сабр-бардошни намоён этишган эди. Боскиндан сўнг Аркнинг тўртдан уч қисми текис вайрона ҳолга келиб қолади. Аркнинг шарқий қисмидаги бу ҳудуд ҳозирда археологик ёдгорлик ҳисобланади. Бугунги Аркдаги бинолар эса атиги 1 гектардан камроқ майдонни ташкил этади, холос.

Минг йиллик тарихдан сўзловчи маҳобат қасри ҳамма даврда ҳам душман ихтиёрига ташлаб қўйилмаган. Донишманд аҳоли ақлу заковат ила бир неча бор шаҳар ва қўрғонларни вайронагарчиликдан муҳофаза этишган. Бухоро қалъасининг бино этилиши ҳақидаги ривоятларнинг бирида шундай хикоя қилинади: Хулоқу номли ҳукмдор Бухорога бостириб келиб, шаҳарни эгаллашдан олдин халқни тўплаб нега бу юртга келгани сабабини сўраб, уч кун муҳлат берибди. Агарда саволга жавоб топилса, шаҳарни омон қолдираман, топилмаса, шаҳарга ўт қўйиб, қулини қўкка совураман дебди. Ҳеч ким саволга жавоб тополмабди. Фурсат етиб, Хулоқу Бухорони ёндирмокчи бўлганида, ўспирин йигит туя билан эчкини етаклаб, унинг олдига борибди. Саволингизга мен жавоб берман, дебди. Шунда Хулоқунинг жаҳли чиқиб, Бухорода сендан каттарок одам қуриб қолибдими? Келиб-келиб сен саволимга жавоб берасанми? дея қаҳр қилибди. Имом исмли йигит эса, Бухоронинг каттаси керак бўлса мана туя, қари соқоллиси керак бўлса, мана эчки, ақлли жавоб керак бўлса, мана мен. Бизнинг ноаҳиллигимиз, ёмонлигимиз, сизни бу заминга етаклади, дея жавоб берибди. Хулоқу боланинг жавобидан мамнун бўлиб, уни Бухоронинг қозиси этиб тайинлабди ва истаган тилагини сўрабди. Имомқозихон эса бир туя терисига сиғадиган жой сўрабди. Ажнабий ҳукмдор оддийгина ҳадядан хайрон қолиб, боланинг тилагини бажо келтирибди. Имомхон

Шариф шаҳар ёдгорликлари

туя терисини соч толасидай килиб кесиб, ҳозирги Бухоро музофотини ўраб олган экан. Хулоку эса ортига қайтиб кетибди. Бухоро аҳли эса душман қайтиб келмаслиги учун шаҳар атрофини калин девор билан ўраб олибди. Албатта, бу ривоят. Лекин ривоят замирида ҳақиқат учқунлари яширинган бўлади.

Истиклол насимида Арк кўргони яна Бухоронинг рамзий дарвозасига, калб кўргонига айланди. Бухоронинг 2500 йиллиги арафасида калъанинг регистон томонидаги деворлари таъмирланди. Шунингдек, 2016 йил Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти Тошкент саммити меҳмонларини қабул қилиш арафасида Арк янада янги кнёфа касб этди. Регистон майдони тош плиткалар билан безатилди.

Бугунги кунда Арк кўргонида Бухоро давлат бадий меъморчилик музей-қўриқхонаси фаолият кўрсатмоқда. Ташкилот ўз таркибига 4 та филиал, 15 та бўлимни қамраб олади. Музейдаги умумий экспонатлар сони 125 000 та бўлиб, 78 131 асосий экспонатлар тарих, тангашунослик ва эпиграфика, археология, табиат, ҳозирги замон тарихи ва этнографияси бўлимларида ўрин олган. Музей қўриқхонада жами 54 нафар илмий ходим фаолият кўрсатиб, шундан 2 нафарн фан номзодларидир. Араб ёзувидаги 6000 та қўлёзма ва тошбосма нодир асарлар ўз тадқиқотчиларига мунтазир. Музейнинг археология фондида 13 000, нумизматика фондида 30 000, қимматбаҳо жихозлар фондида 1600, картиналар фондида 1000, гиламлар фондида 120, ёғоч ўймакорлигида 2000, мармар, чинни, сопол фондида 2000, бадий металл ва мис ўймакорлигида 4000 ҳамда қурол-яроғлар фондида 100 дан ошиқ ашёвий материаллар сақланмоқда.

Шонли ўтмишга эга маҳобат обидаси шаҳар марказида салобат тўкиб, Бухорога ташриф буюраётган ҳар бир сайёҳу меҳмонни мўжизакор хилкати билан қарши олаверади. Сирли саройдаги тарих кўзгулари эса аجدодларимизнинг улутвор ўтмишидан авлодларга дарак бериб, яна неча асрлар мозий маёғи сифатида узок тарихни ёритиб туради.

РУДИ ЗАР ЁХУД ОЛТИН АРИК

Кадим Бухорони сув манбаи билан таъминлаган машҳур Руди зар минг йиллар давомида тарих ва табиат синовларидан амон сақлаб, бугунги қадир бухороликларнинг оби ҳаёт тимсали бўлиб келмоқда. “Шаҳр-руд”, “Шаҳар ариги”, “Шохруд”, “Шох арик”, “Руди зар” номлари билан машҳур бўлган иншоотнинг пайдо бўлиши ва бой тарихи қўнчилик учун муҳим ва қизиқарлидир.

Бухоро воҳасини Зарафшон дарёсининг фарзанди дейиш мумкин. Шаҳарнинг шаклланиши ва тараққий этишида эса дарё ўзанларидан бири Шохруд ариги муҳим рол ўйнаган. Археологик изланишларнинг далолат беришича, шаҳарнинг ҳозирги кичик рельефидан дарё шохобчасининг йўналишини билиб олиш мумкин. У Бухоронинг эски қисмининг марказида бўлган. Шохруд ўрта асрларда яратилган ёзма манбаларда “Руди зар” яъни “Олтин арик” ёки “Руди зар” – “олтин ташувчи дарё” номлари билан аталган. Муаррих Наршахий эса Бухоро ва унинг атрофида ўн иккита анҳор бўлиб, уларнинг ўн иккинчисини Руди Зар дейди. Бу шаҳарни сугорувчи анхоридир. Серсув бўлган бу дарёни халқ ўзи билан казиб чиқарган, деб ёзади. Мазкур арик Бухоро пайдо бўлгунга қадар ҳозирги Улугбек ва Абдулазизхон мадрасалари, Токи Заргарон, Мир Араб мадрасаси, Минораи Калон ва Масжиди Калон ҳудудларидан оқиб ўтган. Шунингдек, Руди зарнинг икки соҳили бўйлаб шаҳар шакллана бориб, аввало, уч манзилгоҳ пайдо бўлган. Улардан бири дарёнинг ўнг соҳилида ҳозирги Арк кўргони, қолган иккитаси Пойи Калон ансамбли ва ўрта аср шаҳристони ҳудудларидир.

Маҳдимиининг баён этишича, Руди зар суви Калобод ҳудуди томонидан шаҳарга кирган. Мазкур ҳудудда ёғочдан тўғон қилинган. Ёз мавсумида сув сатҳи кўтарилиб, тўғондаги ёғочлар бирма бир олиниб, дарё суви шаршаралар орқали Пой-

Шариф шаҳар ёдгортиклари

кентга караб оккан. Сув йўналишнинг Қорақўл худудига қаратилганлигига сабаб шаҳарнинг сув босиши олдини олишдан иборат эди. Шунингдек, вкорли дарёнинг шаҳарга кириш ва ундан чиқадаган жойларини бошқариш учун мураккаб гидротехника иншоотлари ўрнатилган. Дарё шаҳарнинг Мозори шариф дарвозаси (ҳозирги Юридик коллежи худудлари) орқали кирар экан, Талипоч дарвозаси (ҳозирда Дехқон бозори ёнидаги шаҳар деворида жойлашган) орқали оқиб чиққан. Маълумотлардан шу аён бўладики, Шоҳруд шаҳарнинг қадимий қисмини шарқдан ғарбга томон кесиб ўтади.

Дарёлар инсоният цивилизациясида муҳим ўрин тутгани барчамизга маълум. Бухорода ҳам Шоҳруд атрофларида секин-аста ҳаёт жонлана борган. Бухоро атрофларида яшай бошлаган аҳоли томонидан Шаҳри рўд билан экинзорлар сугорилган, ҳовузларга сув қуйилган, кўплаб сув тегирмонлар ҳаракатга келтирилган. Зарафшоннинг табиий ирмоғи саналган дарё шу қадар тез ва тошиб окканки, турли хавф-хатарлар олдини олишни тақозо этарди. Экинзор ва боғларни сув босиши хавфини бартараф этиш учун Рўди зардан 12 та йирик шаҳар ариғи ажралиб чиққан. Улардан бири эса Бухоро Арки атрофидаги хандакни сув билан тўлдириб турган. Шоҳруд ва ундан ажралиб чиқадаган бошқа ариқлар икки томонида пишиқ гишт ва харсангтошлар билан ётқизилган. Уларнинг айримлари устида кўприклар ҳам бўлган.

Айтиш жоизки, Шоҳруд ариғи нафақат Бухоро аҳолиси ва ерларини сув билан таъминлаш, сугориш учун асосий ҳаёт томири, балки шаҳарнинг иқлимини мўтадиллаштириб турган иншоот эди. Қизилкум кенг чўлларида оловдек қизиб турган шамолдан шаҳар ҳавоси учун бу ариқ роҳатбахш бўлганига шубҳа йўқ. Агар Бухородаги юздан ортиқ ҳовузлар ҳавони салқинлатиб турган бўлса, бухороликлар хонадонларининг сув таъминоти аини Руди зар зиммасида эди.

Асрлар оша Бухоро халқига беминнат хизмат қилган зар ариқ бора-бора тубида 10-12 метр сув лойлари чўкиб қола бошлан-

ди. Зарафшон сувининг бошқа ҳудудларга кўплаб окиб кетиши окибатида ўз аҳамиятини йўқотади. Қадимий канал ичида лой уюмлари тўпланиб қолди. 1970-1975 йилларда тарихий қурилмани реконструкция қилиш ишларига бел боғланди. Шаҳарнинг қадимий обидалари остидан окиб ўтувчи арик ости 3 метр чуқурликда тозаланиб, XVI аср ҳолатига қайтарилган эди. 150 минг кубометр тупрок тозалаш ишлари бажарилиб, 4 минг кубометр бетон, 9 минг кубометр темир бетонлар ётқизилди. Шунингдек, канал устида 13 та кўприк қурилди. Ҳозирда канал ости ва устининг кенглиги 2,8 дан 3,2 метргача бўлиб, секундига 3,5 кубометр сув окиб туради.

Қадимий оби ҳаёт иншооти Бухоронинг 2500 йиллик юбилейи ҳамда қатор тантаналар арафасида қайта таъмирланди. Бугун Лаби ҳовуз ансамбли, Токи Саррофон, қарвонсаройлар, Гавкушон мажмуаси бўйлаб сайр қиларкансиз, тарихий иншоотнинг шарқона меъморчилигию замонавийлик уйғунлигидан беҳад шодланасиз. Мазкур арикни томоша қила туриб, етти иклимга машҳур Бухоро шу сув саховатидан бунёд бўлганига тасаннолар айтасиз. Бугун Бухорога заррин маржондек ярашиб турган Шохруд аригини асраб-авайлаш, уни тоза ва обод саклаш нафакат бизнинг қонуний бурчимиз, балки, инсонийлик зийнатимиздир.

Бухорога ташриф буюраётган ҳар бир зиёратчи аввало Бухоронинг қадимий ариги тарихига қизиқади. Бухороликлар оби ҳаёт обидасини бугуни кунда ҳам бир тану бир жон бўлиб асраб-авайлайди, деган умиддамиз.

БУХОРОНИНГ ҚАДИМГИ МУДОФАА ДЕВОРЛАРИ

Қадимги шаҳар-давлатчилик анъаналарига назар таштайдиган бўлсак, шаҳарларнинг давлатчилик бўлишига асосий омиллардан бири бу - уларнинг мудофаа деворлари билан ўраб олинганлигидир. Бухоро ушбу ихоти девори билан ўраб олинган бўлган. Биринчиси Арк қалъа деворлари, иккинчиси шаҳар яъни шаҳристон девори (бу девор маълум даврларда ўзгариб турган) ҳамда учинчиси бутун Бухоро воҳаси аҳолисининг ҳул ерларда яшовчи қўчманчи-чорвачи қабилаларнинг боққинчилик ҳужумларидан сақланиш мақсидида ўраб олинган мустаҳкам девордир.

■ Бухоро аҳолисининг қаҳрамонона меҳнати натижасида бунёдга келтирилган воҳа девори харобалари то ҳозирги вақтга қадар сақланиб қолган бўлиб, у маҳаллий халқ орасида “Канпирак”, “Кампирдевор”, “Девори Канпирак” деб аталган. Воҳа атрофида турли давр даврларда барпо этилган 2 та девор бўлиб, улардан бири анча қадимийроқдир, иккинчиси эса VIII-IX асрларда оид бўлиб ҳисобланади.

Аҳоли орасида ҳозирги кунга қадар сақланиб келаётган бир афсонага кўра, Кампирдеворнинг барпо этилиши гўёки қадимги бир кампир подшоҳнинг номи билан боғлиқ бўлиб, шу сабабдан у “Кампирдевор” деб аталиб кетган. X аср тарихчи Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар ан-Наршахий ўзининг “Бухоро тарихи” асарида деворнинг қурилиши ҳусусида шундай маълумотларни келтиради: “Бухоро амири бўлиб турган Мухтадий ибн Ҳаммод деворни қуришга, ҳар бир фарсанг (масофада) бир дарвоза қуришга ва ҳар ярим мил (масофа)да биттадан мустаҳкам минора кўтаришга буюради. Бухоронинг қозиси бўлган марҳум Саъд ибн Ҳалоф ал-Бухорий бу ишга муттасаддий бўлди. Ниҳоят де-

вор икки юз ўн бешинчи йили (28 февраль 830-17 феврал 831) Мухаммад ибн Ҳалжод ибн Варақнинг даврида қурилиб битди”.

Ўрта аср тарихчи ва географларидан Ибн Хўрдодбех, Қудами, Ибнал Факих, Истаҳрий, Ибн Ҳавкал, Макдисий, Самъони, Масъудий ва бошқаларнинг асарларида Канпирак девори ҳақида баъзи бир маълумотлар келтирилган. Масалан Масъудийнинг “Китобут танбиҳ ва-л ашроф” номли асарида келтирилган маълумотларга кўра, девор Бухоро шаҳридан 4 фарсах (1 фарсах 6-9 кмга тенг) масофада Тавовисдан шарқда Самарканд йўлини, Бухородан 3 фарсах ғарбда Хуросон йўлини кесиб ўтади.

Ибн Ҳавкалнинг “Ал-масолик ва ал-мамолик” ва Макдисийнинг “Аҳсанат такосим фи маърифат-ал-аволим” деган асарларида қайси шаҳарлар деворнинг ичкарасида ва қандай шаҳарлар унинг ташкарасида ўрнашганлиши ҳақида ҳам маълумотлар келтирилган. X аср географи Истаҳрий ўзининг “Китоби масоликул мамолик” (Йўллар ва мамлакатлар китоби) асарида Бухоро атрофини 22 районга бўлиб, шу районлардан 15 таси Канпирак деворининг ичкарасида, 7 таси эса Канпирак деворининг ташкарасида бўлган деб ёзади.

Профессор М.Е.Массон ҳам Канпирак девори ҳақида бир оз маълумот бериб, у манбалар асосида деворнинг узунлигини 200 километр деб аниқлаган. Қадимги Бухоро воҳасининг обод ерларини ташки душмандан мудофаа қилиш учун қурилган бу деворнинг узунлиги 350-400 километр масофага чўзилган бўлиб, унинг кенглиги 12-14 метр ва баландлиги 8-10 метр бўлган. Асрлар давомида табиат қучлари ва ўзаро урушлар натижасида девор нураб емирилиб, ҳозирги узун кетган сунъий бир қир ҳолига келиб қолган. Қирнинг баландлиги турли жойларда ҳар хил бўлиб, ўрта ҳисобда 1 метрдан 3 метргача, ҳатто 4 метргача етган. Унинг кенглиги ҳам ҳар жойда турлича сакланган ва ўртача 20-30 метрни ташкил этади.

Шаҳар деворини Академик Абдулаҳад Мухаммаджонов

Шариф шаҳар ёдгорликлари

тадқиқ этган бўлиб, унинг маълумот беришича, Бухорода ўтказилган археологик экспедиция натижасида моддий маданият излари орасида 15,5 метр ҳамда 18,5 метр чуқурликда қовлаб очилган қадимги икки мудофаа деворлари қолдиқлари муҳим аҳамиятга эга бўлиб, биринчи мудофаа девори 2,5-3, иккинчиси 2-2,5 метр баландликда сақланган. Мирараб мадрасасининг яқинида олиб борилган қазилмалар чоғида 4,5 метр чуқурликда шаҳарнинг қадимги мудофаа деворлари қолдиқлари қайд этилди. Девор паҳса ҳамда ҳом гиштдан бўлиб, 5-6 метр баландликда сақланган. Ушбу мудофаа иншооти V-VI асрларда қад қўтарган бўлиб, бир неча бор таъмирланиб, қайта-қайта тикланган. Шу сабабдан илк ўрта асрларда келиб унинг кенглиги 17 метрга етган.

Бухоро деворлари қўллаб ҳукмдорлар томонидан қайта қурилиб таъмирланган. Хусусан Аҳмад ибн Холид, Масъуд Қилич Тамғочхон, Хоразмшоҳ Муҳаммад ибн Султон Такаш даврларида шаҳар ва воҳа деворлари янгидан қурилиб, таъмир этилган. Аммо Сомонийлар ҳукмдори Исмоил Сомоний Бухоро воҳа деворини қуришни ҳам, тузаттиришни ҳам рад этган ва у: “То мен тирик эканман, Бухоро вилоятининг девори мен бўламан” деб, устига олган вазифани тўла бажарган, у доимо жангларда ўзи қатнашган ва Бухоро вилояти устидан душманларнинг зафар топишига йўл қўймаган. (канпирак)

Бухоро шаҳрининг мудофаа деворлари мустаҳкам қурилганлиги туфайли, у “мисдан қуйилган шаҳар” ёки “мисдан ясалган истехком”га рамзий қиёс қилиниб, унга “мис шаҳар” маъносини англатувчи “Мадина-т ус-суфрия” атамаси берилган. Бундан ташқари Бухоронинг мустаҳкам қўرғон шаҳар эканлигига нисбат берилиб, Нумижкат, Бумискат деб аталган. Бу номлардан биринчиси Навмижкат, у учта форс-тожикча “нав”-янги, “миш”-қалъа, истехком ва “кат”- қишлоқ каби сўзлардан иборат бўлган. У “Янги қалъа”, “Янги қўрғон” маъноларини англатган.

Шаҳарнинг тарихий тараққиёт босқичларида Бухоронинг мустаҳкам ва қалин мудофаа деворлари муҳим ўрин тутган ва улар ўз даврида шаҳарнинг қудратини оширишга хизмат қилган.

МАҒОКИ АТТОРИ - ҚАДИМГИ ОТАШПАРАСТЛАР ИБОДАТХОНАСИ

Тарих-тилсим. Не-не даврлар утсади, инсоният олдига янги-янги саволларни қўйиб келаверилади. Ўзбекистонни, хусусан, Бухорони ўтмиш сир-синоатларга бой шаҳар, деб аташ мумкин. Шаҳримиз ҳудудида мазий-дан суҳловчи не-не археологик ёдгорликлар аниқланмаган дейсиз? Масалан, Мағоки Аттотори ёдгорлиги қадимги давлатчилик ҳамда шаҳар маданиятига оид ноёб маълумотларни ўзида сақлаб келмоқда. Бухородаги ушбу меъморий ёдгорлик шаҳар марказида жойлашган бўлиб, илгари-ги атторлар راستаси ўрнида қурилганлиги туфайли Аттотори масжиди деб аталган. Мағок эса, чуқурликда жойлашган деган маънони англатади.

■ Шохруд канали яқинида жойлашган бу антика обида Эски шаҳар ҳудудидаги бошқа бинолардан ажралиб туради ва жуда қадимийроқдир. Археолог олимларимиз томонидан Бухоронинг қадимий шахристон қисми аллақачон аниқланган. Лекин шаҳарнинг энг қадимий маркази шахристон эмас, мана шу масжид атрофидир. Мағоки Аттоторий масжиди ўрнида араблар истилосигача Моҳ (Ой) бозори бўлган, бу ерда бут, доривор ва зираворлар билан савдо қилинган, оташпарастилар ибодатхонаси ҳам шу ерда бўлган. Бухоронинг машҳур тарихчиси Муҳаммад Наршахий ўзининг “Бухоро тарихи” китобида қуйидагиларни баён қилади: “Бухорода бир бозор бор эдики, уни “Бозори Моҳ Рўз” дер эдилар. Бу ерда йилига икки марта бозор бўлар ва бутлар сотилар эди. Ҳар бозор куни 50 000 дирҳамдан ортиқ савдо бўлар эди. Қадим вақтларда Бухоро аҳолиси бутпарасти бўлганлар ва бу бозор расм бўлиб, ўша даврлардан бошлаб бу ерда бут сотганлар”.

Абу-л Ҳасан Нишопурийнинг “Ҳазоин ул-улум” китобида ай-

Шариф шаҳир ёдгорликлари

тилишича, кадимда Бухорода Мох исмли подшоҳ бўлган. У шу бозорни қурдирган ва барча дурадгор ва наққошларни шу ерга бут йўнишга жалб қилган. Мох подшоҳ халқ бут сотиб олишга кизиксин учун, шу бозорга келиб Мох (Мағоки Атторон) масжиди ўрнашган ерда тахтда ўтирган ҳамда бозор ва савдони қузатиб турган. Бозорда жами 10 000 дўкон бўлган. Подшоҳ савдосотникни янада ривожлантириш мақсадида бу ерда оташпарастлар бутхонасини ҳам қурдирган. Наршахий бу ҳақда шундай дейди: “Бозор куни одамлар бу ерга йиғилганларида ҳаммалари ибодатхонага кириб оловга топинар эдилар. Бу ибодатхона то исломият давригача бор эди, мусулмонлар қувватланиб кетгач, мазкур (Мох) масжидини худди шу жойга бино қилдилар. Ҳозир у Бухоронинг мўътабар масжидларидандир”.

Мағокки Атторн масжиди (IX аср) ўрнида XII асрда эски лойиҳа асосида қайта қурилган. Масжид тарҳи (13,35х17,6) содда ечимга эга бўлиб, 6 устунли, 12 гумбазли қилиб қурилган. Масжиднинг жанубий пештокидаги мураккаб нақшлар ҳайратланарли ва диққатга сазовордир. Шарқий қисмини кенг пиллапояли зина эгаллаган. Бош тарзидаги пешток ғайриодатий равишда бинонинг ён томони, яъни жанубда жойлашган. У кейинчалик шарқий қисмига қайта қурилган. Пештокининг қўринишида ёйсимон чуқур равок ва ундаги ўзига хос безаклар муҳим ўрин тутати. Ганч ва майда ғишт бўлақчаларидан безатилган нешток ҳашами ғоятда нафис ва юксак бадий дид билан бажарилган. Намоён ўлчамларига мутаносиб равишда мураккаб бўртма безаклар ншланган. Устунгўшалари ўйма нақшлар билан, бошаси вазасимон шаклда қўркамлаштирилган. Бино безаклари XII аср Бухоро меъморлик мактабининг юксак намунаси сифатида Ўзбекистон меъморлик тарихида алоҳида ўрин тутати.

30-йилларда таникли археолог В.Шишкиннинг обида остини 6 метр чуқурликда казиши натижасида масжид остидан оташхона қолдиғи топилган. 70-йилларда яна бир гуруҳ бухоролик

таджикотчилар меъморий ёдгорлик атрофини 7 метр калинликдаги тупрокдаи тозалаб, бино пойдевори остига кудуклар казишган эди. Бунинг натижасида обида ўрнида турли даврларда устма-уст 3 бино барпо этилганлиги аниқланган эди. Энг пастки қадимги қисмидан оташпарастрлар бутхонасининг пахса девори очилган.

Ушбу масжиднинг Қутайба ибн Муслим оташхонасини вайрон қилиб, ўрнида қурдирган ва Магоки Атторон, яъни “чуқурликдаги бозор” деб атаган. Шаҳарда масжидлар жуда кўп бўлган. Магоки Атторон масжиди ҳам шулардан бири бўлади. Шу сабабдан ҳам Бухоро “Шаҳарлар имоми” дея эътироф этилган.

Бухороликлар орасида Магоки Атторон масжиди хусусида шундай бир ривоят мавжуд. Хўжаи Хизр бир куни пешин намозини Бухородаги Магоки Аттори масжидида ўқир экан. Бир куни намоз ўқийдиганлар орасида Хўжаи Хизр ҳақида гап бўлиб қолади. Шунда улар орасидаги бир чол:

- Мен ҳар куни беш вақт намозни шу масжидда ўқийман, лекин бирор марта ҳам Хизрни кўрганим йўқ, - дебди. Бу гапни эшитиб турган бир йигит:

- Сиз қирқ кун бу масжидга ҳаммадан олдин келиб, ҳаммадан кейин чиқинг, шунда Хизрни кўриш шарафига муяссар бўласиз, - дебди.

Чол ўттиз тўққизинчи куни масжидда бир йигит билан бирга қолибди. Йигит чолга масжид эшигидан чиқиш учун йўл берибди ва чолдан неча ёшга қирганлигини сўрабди. Чол:

- Саксон беш ёшга қирдим, - деб жавоб берибди. Чол ҳам йигитдан неча ёшга қирганлигини сўрабди. Йигит чолга:

- Неча ёшга қирганлигимни билмайману, лекин Бухоро етти марта бузилиб, етти марта бунёд бўлганлигини, бу масжид дарёнинг магоки, яъни энг чуқур жойида бунёд бўлганлигини кўрганман, - дебди.

Чол шунча кўп умр кўрган кишини кўриш ниятида орқасига

Шариф шаҳар ёдгортиклари

ўғирилса, йигит ғойиб бўлган экан. Шундагина чол бу йигит Хизр эканлини англаб етибди ва у билан бафуржа суҳбатлаша олмаганидан афсусланибди. Албатта бу ривоят ёки афсона бўлиши мумкин. Лекин ҳар қандай ривоят замирида ҳам бир оз бўлсада ҳақиқат бўлади. Чунки Бухорони азалдан “Хизр назар қарда” деб келишган.

Мағоки Аттормон масжиди Токи Саррофон ва Токи Телпакфурушон билан бирга яхлит бир комплексни ташкил этади. Масжид ёнидаги якиида очилган эски ҳаммом қолдиқлари ҳам ғўшага ажиблик ва ғаройиблик бахш этиб турибди. Илгари бу мавзе Файзулла Хўжаев номли хиёбон деб аталарди. Бугунги кунда ушбу обида нчида гиламлар музейи ҳамда қўрғазмаси фаолияти йўлга қўйилган. Бухоро давлат бадийи-меъморчилик музей-қўриқхонаси гиламлар фонида сакланаётган 104 та асосий экспонатларнинг 30 таси экспозицияга қўйилган ва намоиш этилмоқда. Улар орасида XIX аср бошларида тайёрланган чет элнинг хитой, туркман, арман, эрон минтақамизнинг эса сурхон, кашқар, нурота гиламлари алоҳида ажралиб туради. Бугун ушбу муъжаз маскан нафакат бухороликларнинг, балки барча юртдошларимизнинг ажойиб зиёратгоҳларидан бирига айланиб қолган.

ИМОМ ХОЖАТБАРОР ЁХУД АБУ ҲАФС КАБИР

Юртимиз жаҳон цивилизацияси бешикларидан бири ҳисобланиб, бу табарруқ заминдан не-не олиму фузалолар, алламаю мутаффаққирлар, авлиё ва машойихлар етишиб чиққан. Уларнинг буюк хизматлари ва шарофатлари билан улкамиз юксак мақам ҳамда мартабаларга эришган. Хусусан, Бухоро VIII асрда Абу Ҳафс Кабир тўғайли “Қуббот ул-ислам” – “ислам динининг ҳумбази” каби унвонга эга бўлган.

Буюк фикҳшунос олим Абу Ҳафс Кабир Бухорий 767 йилда Бухоро шаҳрида тугилган. Бухородан Бағдодга бориб Имом Мухаммад Ҳасан Шайбонийга шогирд тушган. X аср тарихчиси Мухаммад Жаъфар ан-Наршахийнинг “Бухоро тарихи” ва “Фаводил-ал Бахия” номли асарларида мазкур буюк уламоларнинг ўз даврида кўзга кўринган мутаахайирларидан, машхур фақиҳлардан бири бўлганлиги айтиб ўтилган.

Абу Ҳафс Кабир ҳаёти ва фаолиятини кўп йиллар тадқиқ этган бухоролик йирик тарихчи Нарзулла Йўлдошев ўз асарларида ҳазрат тўғрисида кўплаб муҳим аҳамиятга эга маълумотлар келтирган. Ривоятларга караганда хожилар қарвони ҳаждан қайтиб Имом Ҳафс Кабирнинг ҳузурига бориб, ундан маслаҳат сўрар эканлар. Шунда Абу Ҳафс: “Ўзинг Ироқдан келаяпсан, нима учун Ироқ олимларидан сўрамадинг?”, дер экан. Улар эса: “бу масалада Ироқ олимлари билан мунозара қилдик, жавоб беролмадилар. Буни Хожа Абу Ҳафс Кабир Бухорийдан сўранглар дедилар”, деб жавоб қайтарган эканлар.

Абу Ҳафс шу даражада салобатли ҳамда буюк уламо бўлган эканки, унинг олдига борганингизда ҳеч бир сўз айтолмай қолар экансиз. Бунга ишонч ҳосил қилиш учун шахсан Бухоронинг ўша пайтдаги амири Мухаммад Толут ҳазратнинг олдиларига

боради. Абу Ҳафс унга савол билан мурожаат қилганларида, амир гапирмокчи бўлиб канча уринмасин, бир сўз ҳам айта олмабди. Бухоро амири ўз саройига қайтиб вазирларига, “мен бир неча марта Араб халифаси хузурига бориб, у билан сўзлашганман. Халифанинг хайбати мени сўзлашдан тўхтата олмаган эди, аммо Абу Ҳафснинг салобатидан сўз айта олмай қолдим” деб жавоб берибди.

Бу улуг зот кароматпеша бўлиб, одамларнинг мушкулини осон қилиш қобилиятига эга бўлган. У киши шаҳар аҳлини тўплаб қўплаб маърифий суҳбатлар ўтказиб турган. Ҳазратнинг суҳбатларида бевабечоралар, дардмандлар, кўзи ожизлар ҳам катнашишар, суҳбатни эшитган захотиёк кўзи ожизларнинг кўзи очилиб, дардмандлар дарддан фориғ бўлиб кетишган. Суҳбатда бўлган ҳар бир кишининг ҳожати барор бўлгани учун бухороликлар ҳозирги вақтга қадар ҳам бу кишини Имоми Ҳожатбарор (Ҳожат чиқарувчи имом) деб аташади.

Ҳазрати Имом Ҳожатбарорнинг макбаралари Бухоронинг 7 та (кейинчалик 11 та) дарвозаларидан бири ҳисобланган “Дарвозаи Нов” (ҳозирги Ҳазрат Имом) дарвозаси қаршнсидаги теналикда жойлашган. Ҳозир ҳам бу тепаликни “Ҳазрати Имом Ҳафс тепалиги” деб атайдилар.

XX аср бошларида бу тепаликдаги масжид ва ибодатхоналарда ҳамиша маҳаллий аҳоли қўп бўлиб, уларнинг қўпчилиги Абу Ҳафс Кабирнинг қабри ва тупроғини табаррук деб билган, у жойни “Ҳаррах” (Ҳак йўл) деб атаганлар. Одамлар ўша ерга бориб фатво олишган. Унинг фатвосини Бухоро ҳукмдорлари ҳисобга олишга мажбур бўлган. Ўша даврдаги Бухоро ҳукмдорлари ва вазирлари ҳам Абу Ҳафс Кабир билан ҳисоблашган. Сабаби, Ҳазрати Имом Бухоро уламолари орасида катта нуфузга эга бўлган. Ҳаддан ташқарн муридларн қўп бўлган. Олимдан бизгача факатгина “Ал-Ахвоъ-вал-ихтилоф” (“Ҳавойн гаплар ва келишмовчиликлар”), “Ар-радду ала-Лафзийя” (“Юзаки қаровчиларга раддия”) номли китоблари етиб келган.

Имом Ҳафс Кабир Бухорий ҳақида бухороликлар орасида

кадимдан колган машхур бир ривоят сакланиб колган. Ҳозирги Ҳазрати Имом кабристонида бир майдонча бўлиб, халқ бу жойни “Уштур гардон” (“Туя қайтиши”) деб атайди. Ривоятда келтирилишича, Абу Ҳафс Кабир араб шаҳарлари Макка, Мадина, Бағдод, Шом ва бошқа шаҳарларга бориб, у ердаги олимлардан кўп илм ўрганади. Қирк йил илм олиб, имомлик лавозимига эга бўлади ва ўзи тўплаган, ёзган китобларини қиркта туяга ортиб ўз она шахри Бухорога келади. Бухоронинг “Нав” (кейинчалик “Ҳазрати Имом”) дарвозасига кечкурун етиб келади. Бу пайтда Бухоронинг ҳамма дарвозалари кулфланган бўларди. Хожа эшикни таъкиллатади ва мен Абу Ҳафс Кабирман дея дарвозабон сокчига ўзини таништиради. Дарвозабон: - “Бизлар Абу Ҳафс Кабирнинг донишмандлигини ва унинг бутун дунёда шуҳрати тарқалганлигини эшитганмиз. Агар Сиз ҳақиқатдан Имом Ҳафс Кабир бўлсангиз, менинг ягона саволимга жавоб берсангиз, мен сизни шаҳарга қўяман”.

Абу Ҳафс Кабир рози бўладилар. Дарвозабон: “Қамоли имон нима?” деб савол беради. Имом Ҳафс Кабир жуда кўп нарсаларга жавоб берадилар. Аммо дарвозабон жавоблардан коникмайди. Шундан сўнг, Абу Ҳафс: “бир дарвозабон саволига жавоб беролмадим, эртага Бухоро уламоларига қандай жавоб бераман”, деб китобларни қиркта туяга юклаб, ўқишни давом эттириш учун яна Арабистонга қайтиб кетганлар. Шу сабабдан бу ҳудуд “Уштур гардон” – “Туя қайтган жой” деган номни олган. Саволнинг жавоби эса – сабр-токат бўлган. Дарвозабон бу саволни беришидан мақсад – дарвозаларнинг калитлари Аркка миршаб томонидан олиб кетилган, калитларни эрта тонгда олиб келишади, шунгача сабр-токат килинг, демокчи бўлган.

Абу Ҳафс Кабир 832 йилда Бухорода вафот этади. Қабрлари Ҳазрати Имом кабристонидаги тепаликка қўйилган. Собик Шўролар даврида зиёратгоҳ жуда хароба ҳолга келиб қолган эди. Макбарага шўрланиш жуда каттик таъсир кўрсатади. Мустақиллик шарофати билан қадамжойда мукамал таъмирлаш ишлари амалга оширилади. Бухоройн Шарифнинг улуғ намоёндаси учун

Шариф шаҳар ёдгорликлари

кайтадан макбара бунёд этилади. Абу Ҳафс Кабир Бухорийнинг муқаддас макбараси 2010 йилда қайта қурилди. Баландликда қад қўтарган макбарага зинопоя орқали чиқилганда инсон қалбини қандайдир илоҳий туйғулар эгаллайди. Абу Ҳафс Кабир ва ул зотнинг яқинлари муқаддас қабрлари устидаги мрамртошларга ёзув ва нақшлар билан зеб берилган. Абу Ҳавс Кабир Бухорийнинг қабр тошида: “Мовароуннаҳр олимлари ва диншуносларнинг устози”, деган ёзув бор. Афсоналарга кўра Имом ҳоҷатбарор мазорининг ёнидаги тепаликда Афросиёб ҳам дафн этилган эмиш.

Макбара салобатли иншоот бўлиб, у IX аср меъморчилик услубида барпо этилган. Унинг атрофида зиёратчилар учун айвон қурилган. Истиқлол қуёши туфайли табаррук масканда янги салобатли макбара, икки қаватли масжид ҳамда зиёратгоҳ ташки қисмида Ҳазрати Имом дарвозаси, ҳуллас XXI аср обидаси бунёд этилди. Макбара Исмоил Сомонийнинг биносига қиёсланиб, намуна олиб, янги қиёфада тикланди. Бинони қуришда шарқона меъморчилик услубларидан унумли фойдаланилган. Макбарани ўраб турган нозик ўймакорлик санъатини ўзида мужассам этган айвон ҳам композицияга алоҳида кўрк бағишламоқда. Тарихий-меъморий мажмуада янгидан қурилган масжидга кирар экансиз, кўзингиз ҳашаматли ҳамда нозик нақш ва безаклар билан ишланган пештоққа тушади. Масжиднинг бошқа бинолардан фарқли томони унинг гумбази ярми тикланган, ярми эса қурилмай қок ўртасидан ойна билан ёпилган. Бундай қилинганига сабаб, ойналар қуёшга қаратилган, шу билан таралган нур масжидга қириб, бинони тўлиқ ёритади. Зиёратгоҳнинг йўл ёқасида ўз ўрнида қайта тикланган “Имом дарвозаси” эса мажмуага қириш остонаси, рамзий дарвозаси бўлиб ҳисобланади. Бу жой нафакат бухороликларнинг, балки республикамиз ҳамда хориждан келадиган меҳмонларнинг муқаддас ва табаррук маскани ҳисобланади.

СОМОНИЙЛАР МАҚБАРАСИ – САККИЗИНЧИ МЎЪЖИЗА

Дунё яралибдики замонлар оша ҳар бир давр ўзининг инсон ақлу заковати, ноёб тафаккури ила бунёд этган мўъжизаларини куз-куз этиб келади. Гарчанд жаҳон мўъжизалари хосиятли етти рақамга ихлос этилган бўлсада, аммо уни истисно этиб, ҳайратамуз иншоотлар қаторига саккизинчисини ҳам қўшиб бу фазилатнинг жаҳоний шухратини камайтирмасдан, аксинча унга сайёҳларнинг қизиқишини уйғотаверади. Асрлар оша нафислигига бежиримлиги, илоҳий қувватига, фалак уйғунлиги билан Шариф Бухоронинг кўрки тароватига айланиб, инсониятни мафтун этиб келётган Подшо Исмоил Сомоний мақбараси ҳам ана шундай жавоҳирмонанд обидалардан биридир.

■ Мана ўн икки аср ўтибдики, Ўзбекистон дурдонасига айланган Сомонийлар мақбараси салобат тўкиб, нафақат маҳаллий аҳолининг, балки сайёҳу меҳмонларнинг ҳам ҳайратига сабаб бўлиб келмоқда. Тарихчи журналист Нусратилло Наимовнинг мақбарага нисбатан “меъморлик санъатини тошда қотирилган мусика оҳангига қиёс этиш мумкин. Агар бу ўхшатишни мантиқан давом эттирсак, Бухоро осори атикалари буюк бир симфония бўлиб, Исмоил Сомоний мақбараси унинг энг юксак нуктасидир” деган таърифни берган эди. Бухорога ташриф буюрган ҳар бир сайёҳ бу бетакрор обиданн зиёрат қилмасдан қайтмайди.

Мозийнинг мўъжизакор мақбараси Бухорода IX асрда ҳукмронлик қилган Сомонийлар ҳукмдорн Исмоил Сомоний томонидан отаси дафн этилган жойда ўзи ва фарзандларига атаб тахминан 892 йилда бунёд этилган. Пишиқ ғиштдан қурилган ёдгорлик квадрат шаклда бўлиб, тўрт томонида ҳам бир хил

Шариф шаҳар ёдгорликлари

ранг-баранг гиштин нақшлар ишлатилган. Макбаранинг ички ва ташки деворлари тўртбурчак гиштдан жимжимадор қилиб терилган. Бу эса мохир устанинг гишт теришни сават тўқиш, тўқишдан нозик нақшлар ташкил қилиб билишини исбот қилган. Макбара деворларида занжирсимон тизилган гиштин халкалар ҳам ана шу зар санъатнинг намуналаридир. Деворнинг калинлиги 1,8 метр бўлиб, тархи ташқариси 10,80х10,70 метр, ичкариси эса 7,20х7,20 метрни ташкил этади. Бу калин деворлар эса ёдгорликни минг йиллар давомида бузилишидан саклаб келган. Усти гумбаз билан ёпилган иншоотнинг тўрт бурчаги эса устунсимон шаклда ишланган.

Тарихий обидани диққат билан кузатар экансиз, унинг ҳар бир парчасида пурмаъно хикмат яширинганининг гувоҳи бўласиз. Гумбаз атрофида тўртта кубба ўрнатилган бўлиб, у дунёнинг тўрт томонига ишорадир. Ҳар бир томоннинг ўрта қисми аркалар (пештоқлар) билан кесилган, уларнинг бурчаклари кудратли гишт устунлар билан мустаҳкамланган. Шунингдек, девор тепасининг ҳар бир томонида ўнтадан, жами қиркта дарича бўлиб, ундан қирадиган нур нафакат, макбара ичкарисини ёритган, балки макбара ичида ўзига хос сеҳрли нур таркатган.

Ички деворнинг гумбазни остидаги устма-уст равокчалар устунчаларга таянган. Равокчалар эса саккиз қиррали гумбаз асосини ташкил қилган. Бинонинг ички ва ташки деворлари нақшлик гиштлар билан безатилган бўлиб, улар деворларга ёруғлик ва сояни тарқатиб, бинога қандайдир енгиллик бергандек гўё. Макбаранинг дафн учун мўлжалланганлигини, унинг квадрат шаклида бўлиши, интерьерининг тузилиши тўрт, саккизлик ва гумбаздан иборатлиги унинг жозибадорлигини оширган. Обида шу даражада математик, астрономик аниқлик ва изчиллик асосида бунёд этилганки, гиштлар жуда санъаткорона, текис ва залворли теришиб, улар тўғри ва параллел тушган. Гиштларнинг девордан бир қадар чиқиб туриши латиф сояли чизикларни ҳосил қилишга хизмат қилган. Шунингдек, қуёш ну-

рию ой шуласининг бинога таъсири уни куннинг етти махалида турли кўринишларда жилолантиради.

Макбара курувчиларининг меъморчилик-конструктив режаси шундан иборатки, улар кубик хажмга эга бўлган ва гумбазли бино барпо этишни мақсад қилган. Буни эса уч босқичли конструктив тузилишга эга квадрат бинодан каватли елканлар орқали гумбазга ўтиш орқали амалга оширганлар.

Бинонинг ҳар томонида макбарага қирадиган алоҳида эшик бор. Макбаранинг шарқ томонидаги эшиги асосий деб ҳисобланади, чунки бу эшик табакасида Исмоилнинг ўзи, ўғли, сўнгра, унинг невараси қўмилганлиги баён этилган. Аникроғи эшнк устидаги ёғочда кўфий хатида “Исмоил” сўзи сақланиб қолган. Айни шу эшик нештокида настга йўналтирилган учбурчак нақшнинг борлиги ҳам эркак кишининг даҳмаси эканлигини эслатиб турган. Кейинчалик макбара Сомонийларнинг оилавий мазорига айланган. Исмоил Сомоний макбараси бадий кўрки ҳамда, тарихий-меъморий аҳамиятига кўра Ўрта Осиёнинг гоят буюк обидаси ҳисобланади.

Ҳозирги кунга қадар халқорасида Сомонийлар макбарасининг қурилиши ҳақида турли хил ривоятлар юради. Исмоил Сомоний ҳукмронлиги даврида авлодлари унга ҳолис баҳо бериши ҳамда тарихда номи қолишини хоҳлаб уламоларига мурожаат қилади. Улардан бири ҳамиша халқ манфаатини кўзлаб, адолатли сиёсат юритинг деса, бошқаси дунё аҳли кўрмаган иншоот қуриб, бу бинонинг ягоналигини таъминлаш учун меъмор устанинг қўлларини чопиб юборинг деган таклифни берибди. Подшо обдон ўйлаб дунёнинг энг яхши курувчиларини чақириб, макбара қуришга фармон беради. Қурилиш бошланиб, ҳар бир ғиштнинг лойини қориш учун кўплаб қора товук тухуми керак бўлибди. Жарчилар қимдаким тухумини берса, ўрнига тилла олишини эълон қилишибди. Лекин оддий халқ ҳеч қимга ишонмай, ризқ насибасини подшо орзуси туфайли йўқотишни истамабди. Макбара иши тўхтаб қолибди. Шунда Исмоил Сомоний

Шариф шаҳар ёдгорликлари

биринчи уламнинг гапларини эслабди ва ўн йил давомида мамлакат аҳолисига кўплаб нмтиёзлар жорий этиб, соликларни камайтирибди. Натижада халкнинг турмуши яхшиланибди. Йиллар ўтиб, яна макбара қурилиши бошланиб, энди ғиштлар учун оддий лой суви тайёрлаймиз деганда, катта оломон йиғилиб, қўлидаги тухумларни топширибди ва эвазига тилла ҳам олмабди. Тухумларни бир жойга йиғиб қўрилса, улар биттамас, бир нечта макбара қуришга етаркан. Усталар ишчи бошлаб анча вақт давомида мўъжизакор бино ростлаб, сеҳрли санъатни намойиш этишибди. Ўша пайтда қўшин бўлмаганлиги учун бинога жимжнмадор ғиштлар билан зеб берилибди. Исмоил Сомоний иншоотни томоша қилиб, ўйлаганидан ҳам зиёда эканини таъкидлаб, устага ярим мамлакатни ваъда қилиб, яна тилагини сўрабди. Шунда меъмор хазина эмас, ўз қўлларини ҳадя этишни сўрабди. Исмоил Сомоний эса меъморнинг камтарлигига тан бериб, унга юкори лавозим бериб, саройида қолдирибди.

Зар қадрини зарғар билади деганларидек, ноёб архитектура намунаси йиллар давомида халқ томонидан авайлаб, асраб келинмоқда. Бахтли тасодиф дея шуни айтишаркан. 1220 йилда Чингизхон Бухорога бостириб кириб, шаҳарни ер билан текислашни буюради. Жафокаш халқ эса санъат мўъжизасини асраб қолиш мақсадида уни қопларга қум тўлдириб, сунъий тепалик сифатида яшириб қўйишади. Албатта, бу каби тенгсиз ёдгорликлар ҳамма асрда ҳам бунёд этилавермаслигини шариф шаҳарнинг донишманд халқи яхши билади.

Таъкидлаш жоизки, қум остида қолган макбара ўтган асрларда очиб олинди, яна мукаддас замин бағрига қайтди. Лекин, тарих синоати бинога ўз таъсирини ўтказмай қўймади. Зах ва шўрланишлар барча объектлар сингари мазкур ишоотга ҳам ўз ҳукмини ўтказди. 1925 йилда макбара гумбази таъмир этилди. 1927 йилда бухоролик профессор Мусо Саиджонов қатнашган археологик қазилмалар натижасида макбарада икки ёғочли тобут жой олганлиги аниқланди. В.Вяткин бошчилигида архе-

ологик текширувлар олиб борилиб, бино кўмиб юборган зах тупроклардан тозаланди. Шунингдек, Б.Засипкин ва Уста Ширин Муродов бошчилигида усталар ҳам макбарага қайта жон багишлашди.

Мустақиллик қуёшидан қайта кўрк очган макбара бугунги кунда Сомонийлар номидаги вилоят марказий маданият ва истироҳат богининг тўрида жойлашган. Ҳозирда жаҳон меъморчилигининг нодир намунасини меъмор ва олимлар зўр кизиқиш билан ўрганмоқдалар, рассомлар унинг киёфасини ўз асарларида акс эттирмоқдалар. Бухоронинг юбилей танта-налари ва кўплаб юсак тадбирлар арафасида Исмоил Сомоний макбарасида мукамал таъмирлаш ишлари олиб борилди. Унинг олдидаги салкин ҳовузи, нуроний тут дарахтлари ҳам гўё подшога хайрихоҳдек, макбарага сокинлик бахш этиб, файз таратмоқда. Биллур жавоҳирдек нур таратаётган обида бутун дунё аҳлини ўзига чорлаб, меҳмонларни лол этмоқда. Бухоро сафарига келган америкалик сайёҳ макбара оғирлиги баравар олтин бериб, уни ўз юртига олиб кетиш таклифини билдирганда, макбара қоровули бутун дунё миллионерлари бор бойлигини йиғиб, оркалаб келганда ҳам уни сотиб олишга ожиз экинни билдирган экан. Ҳақиқатдан ҳам ҳеч бир хазина билан ўлчаб бўлмас обида Бухоронинг фахру ифтихори, гурур тимсолидир.

Сомонийлар даҳмасини қанча қузатсанг ҳам, ундан йироқлашгинг келмайди. Аксинча, уни янада томоша қилгинг, нақшларида яширин ҳикматни излагинг келаверади. Албатта, унинг ҳар бир гишти инсон қалб қўридан қуч олиб яралган маънолар хазинасининг гулдастасидир. Буюк аждодларимизнинг тенгсиз ақлу заковати ила яралган макбара дунёнинг нафакат “саккизинчи”, балки тенгсиз мўъжизаси сифатида самога нур таратиб, Шариф Бухорони оламга машхур айлайверади.

СОБИРЛАР СУЛТОНИНИНГ САБР ЧАШМАСИ

Бундан беш минг йиллар мукаддам Айюб пайгамбар Бухорога келган ва ҳозирги зиёратгоҳ ҳудудига яқин бир ерга ҳассасини урган экан, чашма отилиб чикибди. Суви дардларга даво бўлибди. Бу, албатта, афсонавий ривоят. Шундан бухороликлар бу жойни мукаддас, деб ҳисоблашади.

Афсоналарда келтирилишича, Ҳазрат Айюбнинг беҳисоб давлати, йигирма тўрт фарзанди – 12 ўғил ва 12 кизи бўлган. У ҳамиша шукрона килиб, бориға каноат килиб яшар экан. Буни кўролмаган шайтон эса арши аллога бориб, Айюбнинг устидан арз килиб, уни ёмонлай бошлабди. Айюбнинг фарзандлари кўп, мол-давлати беҳисоб, саломатлиги ҳам жойида, шунинг учун факат у дилида шукроналик каломини келтиради, дебди. Буни синаш учун унинг фарзандлари дарёга ғарк этилибди, бор молу давлати – кўю туялари, чўпонлари ҳам йўқ килинибди. Шунга карамай Айюб барибир шукрона килаверибди. Кейин унинг соғлигидан ҳам жудо килишибди. Унинг бутун баданини қурт ея бошлабди. Қуртларга Айюбнинг факат юраги ва тилини емаслик буюрилибди. Чунки у юраги билан тангрини ёд этар, тили билан эса унга шукрона келтирар экан.

Айюб пайгамбар бошига тушган бу мусибатларга жавобан шундай дебди: Мен ёлғиз эдим, худо менга шунча фарзандларни ато қилди, керак бўлибди, яна ўзи олибди. Молу давлат менда йўқ эди, бу бойликка парвардигорнинг марҳамати ила эришдим. Саломатлигим ҳам менга ҳадя қилинган эди.

Айюбнинг танасида қуртлар пайдо бўлганини эшитган барча хешу акраболар ундан юз ўгирибди. Одамлар Айюбнинг шаҳардан чикиб кетишини талаб килишибди. Ҳазрат ўн саккиз йил давомида шу дард билан касалланади. Унинг рафикаси Раҳима Айюбни чўлу саҳроларга олиб кетиб, унга қарай бошлабди. Айюб эса ҳеч ҳам нолимасмиш. Бундай шукроналик,

кўзи тўқлик, камсукумликлдан Айюбнинг танасидаги куртлари бирин-кетин ерга туша бошлабди. Айюб эса куртларни яна қайтиб баданига кўяр экан. Шунда унга куртларни баданингга кўйма, улар вазифаларини бажарди, дея вахий келибди.

Шундан кейин Ҳазрат Айюбнинг олдига Жаброил келиб, унга иккита анор тутказган экан, Айюб уларни еб, тангрининг қудрати билан баданидаги яралар бита бошлабди. Сўйгра турган жойида асосини бир ерга урган экан, чашма отилиб чиқибди. У шу чашманинг суви билан ювинганда баданида қолган иккита куртдан биттаси чашмага тушиб зулукка айланибди. Яна бири эса тут дарахтига чиқиб, ипак куртига айланибди.

Маҳаллий аҳоли ханузгача бу муқаддас ва шифобахш сувдан ичиб, дардлардан қоригʻ бўлишмоқда, тери касаллигига қалинган беморлар ҳам шу сувдан шифо тономқда. Айюб пайгамбар эса сабр-бардошлиги сабаб Собирлар султонига айланган. Шу сабаб кексаларимиз бировнинг бошига оғир мусибат тушса, сизга Чашмаи Айюб сабрини тилаймиз, дейишади.

Халқ орасида “Чашмаи Айюб” ёки “Чашмаи Аюби Собир” номи машҳур бўлган макбара XII асрда барпо этилган. Унинг олд қисми XIV асрда Амир Темур фармони асосида қурилган. Буни зиёратхона деворида “Амир Темур фармойишига биноан, 1379 йилда унга тақаб қулоҳий гумбазли қатта хона, бурчакларида миноралари бўлган дахлиз қурилган” деган ёзувлардан ҳам билиш мумкин. Муқаддас зиёратгоҳ биноси тўғри тўртбурчак тарҳли (19х26 м) бўлиб, ғарбдан шарққа қўзилган тўртта хонадан иборат, ҳар бир хона бир-бирига ўхшамаган турли хил гумбазлар билан қопланган. Макбарадаги энг қадимги хона — мурабба тарҳли (4,5 х 4,5 м) қудуқхона бўлиб, у Арслонхон даврида бунёд этилган деган ривоятлар ҳам мавжуд.

Чашмаи Айюб макбарасини қузатар эканмиз, ундаги уч хил гумбаз уч давр меъморчилигини ўзида акс эттирганлигини кўрсатади. Бухорода бу каби ноёб архитектура ёдгорликлари камдан-кам топилади. Шаҳримиздаги Сомонийлар но-

мидаги марказий истироҳат боғи ёнгинасида жойлашган мазкур зиёратгоҳ истиклол шарофати билан қайта кўрк очди. Ҳозирда унинг атрофида шахмат тахтаси шаклида тут дарахтлари ўрнатилган. Бу тутлар обидага ҳам тарихий, ҳам эстетик жиҳатдан кўрк бағишлаб, сайёҳлар диққатини тортиб келмоқда.

Чашмаи Айюб макбараси каршисида мустакиллик йилларида қад ростлаган Имом ал-Бухорий хотира-меъмориал музейи ҳам қадамжода симметрияни ҳосил қилиб, яхлит комплексни ташкил этган.

Бугунги кунда Чашмаи Айюб макбараси ичкарасидаги қудукда муқаддас ва шифобахш сувни барча пок ният ила истеъмол қилмоқда. Ҳозирда обида ичида музей ҳам ташкил этилган, унда Бухорода қадимда сув тақсимлаш тизими, суғориш ускуналари, сув айирғичлари тарихига доир экспонатлар, сув ташилган идишлар, мешкоблар, миробларнинг махсус асбоблари ва бошқа буюмлар ўрин олган. Бундан ташқари, музейда Бухоронинг алангали саҳроларида барпо этилиб, неча йиллар давомида инсониятга хизмат қилган сардобалар, шаҳардаги ҳовузлар, умуман шаҳарни оби ҳаёт билан таъминлайдиган канал ва ариқлар харитаси тасвирланган. Бу эса зиёратгоҳга ташриф буюрган ҳар бир меҳмонни Бухоронинг сув тарихига доир маълумотлардан хабардор қилади.

Ҳар тошида сир-синоат, ҳар гиёҳида ҳикмат яширин шариф шаҳарга, айникса, Чашмаи Айюб зиёратгоҳига ташриф буюрган ҳар бир чет эллик сайёҳ бу ердаги муқаддас сувдан ичиб, ўзида поклик, руҳий тетиклик, қучли сабрни ҳис этиб, эзгулик тугъинини қўп йиллар давомида қалбида сақлаши, шубҳасиз.

НАМОЗГОҲ – МОЗИЙДАГИ ОБОД МАНЗИЛГОҲ

Шарқнинг қадимий кентлари ичида мулки амният саналган Бухоро тарих чархпалагида мудам улуғлар юрти, даҳлатар замини бўлиб, шон-шухрит топган. Бунга унинг дунёнинг энг юксак илму маърифат, маданият учоғи бўлиши учун асрлар силсиласида қурилган иллий гўмбахш масжидлару, муҳтишам мадрасалари сабиб бўлгани айни ҳақиқат. Мусулмон оламида “масжиди панжвақти”, “масжиди жамеъ”, “масжиди мусалла” номлари билан маълум бўлган саждагоҳларнинг Бухорода қўп-қўп қад қўтаргани латиф шаҳарни янада муборак шаҳарга айлантирган. Масжиди мусаллаларда Қурбон ва Рамазон Ҳайити намозлари ўқилиб, сайилгоҳлар бўлиб турган. Айни шундай мўъжизакор масжидлар сирасига кирувчи Намозгоҳ масжидининг утмиши ва буғуни хусусида атрофлича мулоҳаза юритамиз.

■ Ҳайит намозларини жамоа бўлиб адо этиш учун ҳамда кўп мингли Бухоро ахлини бир меҳроб қаршисида жамлашни мақсад қилган Намозгоҳ масжиди шаҳарнинг жанубий чеккасида, қорахонийлар сулоласининг ёзги қароргоҳида, аниқроғи Шамсиобод боғида 1119-1120 йилларда барпо этилган. Айтиш жоизки, масжид ҳудуди бундан бир неча асрлар олдин Бухоро ҳукмдорларининг шикори, яъни ов қиладиган манзилгоҳи бўлган. Малик Шамсулмулк тахтга ўтиргандан сўнг шу жойда ўзи учун фавворали боғу роғ курдиради. Унинг вафотидан кейин эса бу ерлар қаровсиз қолиб кетади. Шундай бўлсада, Бухоро халқи ушбу масканни Шамсобоод, яъни Шамсулмулк обод қилган маскан сифатида ёд этиб келишади.

Шундан кейин, ҳар йили Наврўз байрамида бухороликлар шу ерга йиғилиб, сайиллар уюштиришган. Аҳоли гавжумлашиб, савдо расталари, дўконлар очилган. Савдо дўконлари шу қадар

кўп бўлганки, томдан томга ўтиб масжидга етиб бориш мумкин бўлган. Ўтибборлиси, саккиз аср давомида масжид атрофидаги кенг майдонда маскарабозу дорбозларнинг моҳирона санъатлари намойиш этилиб, ушбу маскан халқ учун ардоқли сайилгоҳга айланиб қолган.

XII-XVI асрлар меъморчилик услубларининг энг нозик жиҳатлари мужассам бўлган меъморий ёдгорлик маҳобати, улугворлиги, йирик композицияга эга эканлиги билан алоҳида ажралиб туради. Масжид пишнк гиштдан қурилган бўлиб, ўзида такрорланмас нақшу нигорларни жамул жам этган. Қуббавий обида қурилиши ҳақида сўзлар экан, «бу ерни жуда баланд девор билан ўраб олдилар, пишик гиштдан меҳроб ва минбар ясадилар ва шу билан бирга такбир айтиш учун баланд жой ўрнатдилар», деб хотирлайди.

Масжид қурилишида турли хил материаллардан фойдаланилган. Бу ерда жуда қимматли гиштлар, «бантиklar» билан бирин-кетин терилган ва бўрттириб ишланган ёзувлар, терракотадан ишланган мураккаб шаклли чамбаралар, арканинг остларида унча катта бўлмаган ганч ўймакорлиги санъати намуналарини учратиш мумкин.

Бинони ташки томондан қузатар экансиз, асосий кириш пештоқи иккита ичма ич аркалардан иборат эканлиги яққол кўзга ташланади. Икки қанотдаги аркалар ҳам симметрия бўлиб, усти кичик гумбазлар билан ёпилган. Марказдаги асосий гумбаз эса бошқаларидан кўра анча йирик. Мазкур гумбазни ўзаро кесишган учта токили тўртта равок кўтариб турибти. Масжид ўнг томонида такбир ўқиш учун 9 зинали баланд кўтарма қилинган бўлиб, унинг ҳамма томонида бежирим аркали дерезалар мавжуд. Такбир ўқиладиган жойнинг ичкарасидан масжид томига чиқиладиган пиллапоя бўлиб, у хозирда ҳавфсизлик нуқтаи назаридан девор билан ёпилган.

Масжиднинг атрофида суфа бўлиб, унинг биринчи поғонасига асосий киришнинг икки томонидан чиқилади, кейинги суфага эса тўрт томондан кўтарилиш мумкин. Мармар зиналар орқали масжидга қираверар экансиз, ҳаққа етмоқлик учун ҳаёт пиллапояларни бирин-кетин босиб ўтмоқлик кераклигини теран анг-

лайсиз. Асосий хона марказида туриб уч томондаги гиштин айвонлардан атрофни бемалол кузатса бўлади. Шунингдек, уч томонлама шамол айланиши ичкаридаги хавонинг мусаффолигини таъминлаган. Яратганнинг муборак хонасидан атрофга разм сола туриб, оддийгина кўринган масжидда минглаб хикмат яширинганини ҳис этасиз. Сабаби, масжиднинг турли жойларида қадимий битиклар, гиштдан ишланган деворий ёзувларга кўзингиз тушади.

Намозгоҳ масжиди олдида чиройли меҳроб ва баланд минбар солинган бўлиб, меҳробга ишланган нафис уймакорлик безаклари ҳозиргача яхши сақлангани ҳар бир томошабинни лол этади. Меҳроб ва унинг атрофида ишланган безаклар обида архитектурасининг энг нодир намунасидир. Меҳроб ярим бузилган ҳолатда сақланган бўлсада, ундаги гузалликдан хайратингизни яширолмаслигини табиий. “П” шаклида ишланган меҳробда нақшлар ва безаклар кетма-кет тартиб билан жойлашган. Икки томонида узун кетган устун бўлиб, юкориси анорий нақш билан тугалланган. Кейинги каторларда ромб, олтибурчак, занжирсимон гиштин нақшлар усталик билан ишлаб чиқилган. Масжиднинг пештоки Куръондан кўчирилган оятлар, геометрик нақшлар билан безатилган. Безаклар XVI аср меъморчилик услубига оид фируза ва кўк рангли кошинлардан бажарилган. Масжиднинг ички орқа деворида XII асрга хос безак ва нақшлар сақланмоқда.

Меҳроб гузаллиги ва томошасидан баҳра олиш баробарида, ундаги ҳар бир безак давр тарихидан дарак бераётган бўлади, гўё. Ҳар бир безак инсониятни эзгулик ва саховатга, меҳр ва мурувватга, бирдамлик ва дўстликка чорлашига шубҳа йўқ. Кишига эстетик завқ тухфа этувчи безаклар Бухородаги Исмоил Сомоний, Магокки Атторон, Баёнқулихон, Самарқанддаги Шоҳи Зинда, Карманадаги Работи Малик обидаларига ўхшаб кетади. Аммо, Намозгоҳда шундай нақшлар борки, уни нафакат, Бухоро балки Шарқнинг энг нодир ва ноёб нақши сифатида эътироф этиш мумкин.

Намозгоҳ ёдгорлигининг асоси харсанг мрамртошлар билан мустаҳкамланган бўлсада, асрлар давомида жангу-жадаллар,

Шариф шаҳар ёдгорликлари

ёнгину тўфонлардан омон қолган қисми фақатгина бир-бирига туташ уч гумбаздир. Намозгоҳ масжиди Чингизхон босқини даврида вайрон этилгач, XIV асрда Темурийлар даврида таъмир этилган. XVI асрда эса Абдуллахон даврида хонақоҳнинг уч гумбази бино этилган.

Бугунги кунда Намозгоҳ масжиди ўта таъмирталаб ҳолатга келиб қолган. Чор Россияси босқини ҳамда мустамлакачилик даврида обида кўп зиён захматларни бошидан кечирди. Кўш қанотдаги деворларда сиркор парчинлар ўғирлаб кетилган, ёки синдириб ташланган. Парчинларнинг деворди қолган излари бундан гувоҳлик беради.

Истиклол йилларида обида атрофи кўркем боғга айлантирилди. Қаршисида жойлашган қадимий ҳовуз таъмир этилди. Шунингдек, Универсиада-2013 мусобақаларига шахримиз мезбонлик қилиши муносабати билан обида атрофидаги йўлакларга тош тахталар ётқизилди. Кўплаб манзарали дарахтлар ўтказилди.

Лекин дилни хира қиладиган бир жиҳат борки, маҳобатли масжид нураб қолган иншоотга айланиб бормоқда. Ҳозирда ёдгорлик ичкарасида фақат тупрок уюмлари ва синган ғиштларни кўриш мумкин. Гумбаз остида ҳам анчагина жойларда дарз кетган. Суфа атрофидаги ғиштлар тўкилиб бормоқда.

Эътибор берилса, тарихий ёдгорлик замонавий иншоотлар марказида жойлашган. Вилоят Перинатал маркази, Бухоро Нефт ва газ саноати, Банк ва Тиббиёт коллежлари ҳамда “Азизтрансгаз” кўшма корхонасининг бинолари обида атрофида қад кўтарган. Талабалар шаҳарчасида жойлашган маданий меросимизни асраш мақсадида “Савоб ишни ҳар ким қилиши керак, ҳар кун қилиши керак” деган ҳикматга амал қилиб, Бухоро нефт ва газ саноати касб-ҳунар коллежи ўқувчилари доимий равишда ҳар ҳафта меъморий иншоот атрофида ободонлаштириш ишларини олиб бормоқда.

Кўп аср давомида бухороликларнинг кадрдон маскани ҳисобланган ушбу зиёратгоҳда реставрация ишларини олиб бориб, меҳробни портал сифатида тиклаш, уни туристик маршрутга киритиш мақсадга мувофиқ бўларди. Бундан 800 йил олдин мозийдаги обод манзилгоҳ саналган Намозгоҳ янада янги киёфа касб этиб, халқимиз ва меҳмонларнинг қутлуг қадамжосига айланишига ишонамиз.

МОЗИЙНИНГ МАНГУ МАЁҒИ

Кадимдан минори бор юртининг қадди ҳамиши сарбаланд бўлади, дейишади. Ани шундай мағрур, тарих синовларида тобланган, улугвор миноралар шаҳри – Бухоро ўзининг минг йиллик обидалари билан дунё аҳлини мана неча асрларки, ҳайратга солиб келади. Утмиши тоғларданда юксак, шонли тарихнинг эгонли гувоҳи бўлган Бухорода кўплаб миноралар мавжудки, улар қарийб уттиз асрни қаршилаган шариф шаҳар ҳуснига кўрк кўшиб келмоқди. Вобкент минораси, Чорбакр, Қасри Орифондаги минора ва бошқалар шулар жумласидандир. Аммо, Бухоро миноралари орасида Минораи Калон (Катта минора) ўзининг маҳобати, нақшларининг мураккаблиги, бежиримлиги ҳамда не-не жангу жадаллар ва табиат синовларига дош бериб келаяётганлиги билан алоҳида ажралиб туради. Бунинг сир-синоати нимада дейсизми? Унда диққат қилинг!

Миноралар турли даврларда турли функцияларни бажаргани барчамизга яхши маълум. Қадимдан миноралар масжид ва мадрасалар ёнида уларга туташ қурилган. Албатта, ўшанда бундан кўзланган асосий мақсад ҳаммани намозга чорлашдан иборат бўлган. Аммо минора сўзининг луғавий таржумаси, арабчада “маёк” маъносини билдириб, горизонтал ўлчамга нисбатан вертикал ўлчами ортиқ бўлган баланд иншоотни ифодалайди. Шу сабабдан муҳим савдо-сотик маркази, Буюк ипак йўли чорраҳасида жойлашган Бухорога кўплаб қарвонлар, савдогарлар тандирдек кизиган кум барханли саҳролардан ошиб келишган. Бухоронинг ўша даврдаги ҳукмдори Арслонхон Қорахоний (1102-1130) шаҳар атрофидаги сувсиз саҳроларда қарвонларнинг адашиб ҳалок бўлиши оқибатларини ўйлаб, шаҳарда энг баланд иншоот қуришни мўлжаллайди.

Шариф шаҳар ёдгорликлари

1124 йили энг машхур ва сара уста-курувчиларнинг лойи-халари билан шахсан танишиб чикади ва Уста Баконинг лойихасини маъкуллайди. Шу асносида қурилиш ишларига рух-сат берилиб, минорани тиклаш ишлари бошланади. Минорани кўтаришда тайёрланадиган махсус коришмага юлгун кукуни, узум шираси, кора товук тухуми, туя жуни ва сутидан фойдала-нишади. Бу эса миноранинг мустаҳкам бўлишига хизмат килган бўлса, ажабмас.

Арслонхон номини абадиятга муҳрлаган Минораи Калон 1127 йилда қуриб битказилади. Баландлиги 47,5 метр бўлган (асоси 10 метри ер сатҳида чуқурликда) минорага 105 та поғона оркали чикилиб, энг юкори қисмидаги 16 та дарича оркали шаҳарни кузатиш мумкин. Миноранинг тепа қисмида шам фо-нуслари ёкилиб, даричалардан нур таралган. Натижада кечала-ри 50-60 чақирим масофадан ҳам чироклар ёруғи маёк сифати-да қарвонларни адашмай шаҳарга кириб келишида йўлчи юлдуз вазифасини бажарган.

Қарийб 900 йилдан буён барчанинг ҳайратига сабаб бўлиб ке-лаётган Минораи Калонни янада жозибали ҳамда нафис қилиб безаш мақсадида унинг белбоғида гиштларга шакл бериш йўли билан 20 дан ортиқ нақшинкор ҳалкалар ҳосил қилинган. Бе-заклар бир - бирини асло такрорламайди. Унда қуфий, хандасий ёзувларни ҳам учратиш мумкин. Минорада нафакат ҳукмдор, балки иншоотни бунёд этган устанинг номини ҳам қолдириш мақсадида энг устки ҳалкалардан бирида нақшинкор гиштин ёзувлар билан “Амали Усто Бако, милодий 1127 йил, Мино-раи Арслонхон” деган сўзлар битилган. Неча асрлар ўтибдики, бу муборақ номлар авлоддан авлодга ўтиб, тилларда дoston бўлмоқда.

Тўққиз асрки, шариф шаҳримизнинг тимсоли бўлиб келган обида кўплаб вазифалар учун хизмат килган. Минора шаҳарда қуриладиган бошка иморатлар учун ражжа (ўлчов, белги) вази-фасини ўтаган. Шунингдек, у оркали ёвнинг қай томондан ки-риб келиши назорат қилинган. Ва албатта, мардонавор қалқон бўла олган.

Чингизхонни лол этган минора

1220 йил мўғулларнинг шаҳримизга босқини даврида Чингизхон Минораи Калон олдиға келиб, унга бир разм солганда бошидан сарпўшак (бош кийим)и тушиб кетади. Дунёнинг не-не юртлирини ўзига бўйсундирган буюк хоконнинг бош кийимини ҳали бирор кимса туширолмаган бўлсада, маҳобатли бу иншоот оламни ларзага солган саркардани лол қолдира олган. Буюк аждодларимизнинг ақл-у заковатига, билим тажрибасига ҳамда илоҳий меъморчилик қобилятига тан бермасликнинг иложи йўқ. Бу албатта, улуғ меъмор Усто Баконинг нечоғли қўлигуллиги билан изохланади.

Айтишларича, Усто Бако умри поёнига етай, деб қолганда, шундай васият қилибди: “Менинг жанозамни Масжиди Калонда ўқинг, жасадимни эса мана шу Минораи Калон ёнидаги ҳовлига қўминг. Агар Минора куласа, қабрим устига куласин. Суяқларимни майда-майда этсин! Лекин худо шохид! Қиёматгача Минораи Калон куламайди”. Ҳақиқатдан ҳам, неча-неча замонлар ўтибдики, минора ўз жойида мангу қўним топиб, викор билан салобат тўкиб келмоқда. Яна бир гап. Меъмор минорани биров қўринмайдиган даражада киярок қилиб қурган. Минора қайси томонга огган бўлса, устанинг қабри ҳам ўша ерда жойлашган экан. Бундан қўринадики, устанинг юқоридаги васияти ҳақиқатдан йирок эмас. Ҳозирда ҳам Минораи Калон соясининг энг юқори нуктаси тушган жойдаги Эски шаҳар ҳовлиларининг бирида Усто Баконинг қабри мавжуд. Улуғвор маёк эса замонлар оша ўз устаси устида соябон бўлиб, васиятни бекаму қўст адо этиб келмоқда.

Ўзбекистоннинг етти мўъжизасидан бири сифатида эътироф этиб келинаётган Минораи Калон ва унинг қурилиши ҳақида маҳаллий халқ орасида қўплаб ривоят ва афсоналар сақланиб қолган. Ҳикоятларда маҳобатли санъат асарининг барпо этилиши тарихи, улуғворлиги ва буюқлиги мадҳ этилганки, уни барча жон қулоғи билан тинглаб келади.

Бухоро подшоҳи Арслонхон келгуси авлодларга салтанатидан

мангу бир нишона колдириш ниятида ажиб бир иншоот бунёд этишга жазм этади. Бу хайрли ишга барча мунажжим, меъмор ва устазодаларни жалб этиб, улардан иморат лойиҳаларини бир ой мухлат ичида топширини буюради. Муддат тугагач, меъмор ва муҳандислар турли шаклдаги масжид, мадраса, хонаколарнинг лойиҳа чизмаларини ҳукмдорга такдим этишади. Лекин, унга бирортаси ҳам маъкул бўлмайди. Шу пайт майин кашмир инагидан либос кийган, бежирим мўйловли, ўзига ярашиб турган кора кош йигит ўртага чикиб, ҳукмдорга ўз чизмасини тортиқ қилади. Арслонхон коғоз ўрамини очиб караса, унда ер юзидан самога кадалган минора акс этган экан. Шох йигитдан ушбу иншоотнинг максади ва эҳтиёжи недур, деб сўраганида, ёш уста буюк аждодимиз Ҳазрати Одамнинг қадду қоматларини дунёга намойиш этмоқдур. Шунингдек, табаррук шаҳримизда азонни баралла ўқимок, минора чўккисида ўрнатилган машъала қоронғу тунда манзилгоҳ излаётган қарвонларни адаштирмай, Бухорога олиб келиши ҳамда Минора тепасида туну кун сергак турган қосбонлар қосқоннингизга тажовуз қилмоқчи бўлган душманлар қосқонидан оғоҳ этишдир, деб жавоб қайтарган экан. Бир иморатда шунча мақсад қосқонини қўриб, қайратда қосган Арслонхон унинг қосқонига изн беради ҳамда қосқондан қосқонланмаган қосқонда мақбала ажратишни фармон қилади.

Дунё мўъжизаси

Минораи Қосқон Бухоронинг не-не қосқон ва ёмон қосқонларини, тарих қосқонларининг қосқон воқеа-қосқонларининг қосқониди бўлиб, мўйсафид қосқон сифатида Шариф қосқоннинг қосқон тимқосқонга айқониб қосқон. Лекин, минора қосқондан қосқон қосқонлар қосқон қосқон қосқонлар қосқон. Қосқон Иттиқок қосқонда аттеизм, қосқонлиқ қосқон авж олиб, қосқон қосқон асарига “Ўлим Минораси”, “Ажал Минораси” қосқон қосқонлар ёғилган. 1920 йилда Қосқонзе қосқонлигидаги қосқон асарлар дунё мўъжизасини қосқон қосқон, 11 та қосқон қосқонли қосқон

лар билан Минорани каттиқ шикастлайди. Ҳозир Минора тепасида қолган оқ доғлар шу шикастланишлардан гувоҳлик беради.

Халкимиз ўзининг содик Минорасини ўз холича ташлаб қўймади. 1924 йилда танаси, 1960 йилда уста Очил Бобомуродов томонидан пойдевори очилиб қайта таъмирланди.

Бир сўз билан айтганда, истиклол Минораи Калонга қайта жон бағишлади. Бухоронинг 2500 йиллик юбилейи арафасида тулик ўз холида таъмирланди. Очик осмон остидаги музей шаҳардаги мазкур обида БМТнинг таълим, фан ва маданият бўйича халқаро ташкилоти - ЮНЕСКОнинг бутун жаҳон меъморий дурдоналари рўйхатига киритилди.

Халкимизнинг фахру ифтихори рамзи бўлган Минора пойида 1997 йилда Бухоронинг 25 асрлик тўйи, 2010 йилдан буён "Ипак ва зираворлар" халқаро фестивалининг тантанали маросимлари ўтказилиб келинмоқда.

Шарқ ва Ғарбда маълуму машҳур бўлган ушбу эртак монанд обида мозийнинг мангу маёғи сифатида ҳали минг йиллар давомида, нафакат, Бухоро, балки бутун дунё халқлари маънавий оламини ёритиб, мағрур яшайверади.

БУХОРОДАГИ БИРИНЧИ МАСЖИД

Шариф Бухоронинг Шахристон бозорини пиёда сайр қила туриб, нигоҳингиз эътиқод катъбаси, иймон хонаси – Масжиди калонга тушади. Бир ярим минг йилдан буён муътабар заминга ошно тутинган обиди, ие-не даҳшатли ва саодатли қуиларнинг гувоҳи бўлди. Яхши ва ёмон дамларда бухороликларни ўз бағрига олиб, ажнабий босқинчиларга мардонавор қалқон турди. Мана неча аср ошибдики, пойдевори осмон тоқига тиргак бўлган ушбу иншоот бугун яна муқаддас масканнинг саждагоҳи бўлиб келмоқди.

Пойи Калоностонасини тўлдириб турган Масжиди калон давр ва замон алмашинуви натижасида Бухоро ҳукмдорлари томонидан қайта ва қайта қурилиб, шаҳарнинг марказий йиғингоҳига айланиб борган. Наршахийнинг “Бухоро тарихи” китобида келтирилншича, ислом дини кириб келгач шаҳардаги оташнарастларнинг оташкадалари вайрон этилган. Аста-секинлик билан мусулмонлар сафи кенгайиб, Аркдаги масжидда намозхонлар сигмай қолади. Шундан кейин Арк ва шахристон бозори оралигида 770-771 йилларда масжиди жомъе бунёд этилади. Мовароуннаҳрда қурилган биринчи бу масжид Масжиди калоннинг илк биноси эди. Кейинчалик масжид то Исмоил Сомоний давригача кенгайтириб борилган. Масжидда буюк муҳаддис Имом Бухорий ўн минг кишига дарс ўтганлиги ҳам манбаларда зикр этилган. Лекин бу масжид ёғочдан қурилганлиги учун кўп яшамади ҳамда 1067-1068 йиллардаги жангу жадалларда ёнгин натижасида батамом кулга айланади. 1121-1122 йилларда Қорахоний ҳукмдор Арслонхон буйруғига асосан унинг маблағи эвазига масжид ҳозирги жойи, Минора ёнида тикланади. Мазкур масжид ҳам пойдор бўлмади. 1220 йилнинг феввалида Чингизхон галалари азим шаҳарга бостириб кириб, муқаддас бино-

лар каторида Масжиди калон ҳам харобага айлантирилади.

Калон масжидининг ҳозирги кўриниши Шайбонийлар меъморчилигига хос бўлиб, 1514 йилда Кўчкунчихон томонидан таъмир этилган. Меъморий ёдгорлик ҳажми жиҳатдан жуда йирик бўлиб, Ўрта Осиёда Самарқанддаги Бибихоним масжидидан кейин иккинчи ўринда туради. Бир гектар майдонни эгаллаган масжид ховлисининг чор атрофи усти ёпик айвонлардан иборат бўлиб, 288 та кубба 208 устунга таянган. Кенг ховли тўрт бурчакли 130x80 метр майдонни эгаллаган. Ховлининг тўрт атрофидаги айвонлар нақшинли пештоқлар билан безатилган. Чап томондаги айвон остида қадимий қудук ҳам ҳозирги кунгача сақланган. Масжид тоmidан минорага ўтиладиган кўприкча бўлиб, имомлар азон айтиш учун юқорига кўтарилган. 10-12 минг (ўтмишда 100 минг киши намоз ўқиган)га мўлжалланган масжиднинг 7 та эшиги бўлиб, шарқ томонидагиси асосий кириш дарвозасидир. Дарвозанинг чап томонида 1541 йилда Абдулазизхоннинг эъон қилган фармони битилган: “Қудратли хазрати султон, адолатни шиор қилган хокон, адолат ва эҳсон байроғини баланд кўтарувчи, жабру ситамни йўқ қилувчи, саховат, қарам ва поклик эгаси Абул Ғози Султон Абдулазиз Баҳодур (Аллоҳ мулки ва салтанатини абадий қилсин) тарихнинг тўққиз юз қирқ саккизинчи йилнинг зулҳижжа ойида (1541 йил март-апрел ойида) Бухоройи шариф халқи учун ўттиз олти минг тангачайи тааббулий (муомаладаги чақа бухорий пул), ўн саккиз минг тангачайи тафовутий (ҳар хил тангалар), тангачайи марвий ва йигирма етти минг тангачайи тавфирийни (нуксонсиз танга), жамиси бўлиб саксон бир минг тангани ҳадя қилди. Ва (Абдулазизхон) буюрди: “Қим бундан кейин мазкур тиллаларни халқдан ўмариб олса, унга Аллоҳ таолонинг, фаришталарининг, пайгамбарларининг ва барча ҳалойикнинг лаънати бўлсин”. Бунини пир Шайх ал-Пуроний ёзди”. Рангли нақшлар билан безатилган асосий дарвозадан 12 зина ҳатлаб масжид ичкарасига тушаркансиз йўлак сизни очик саҳиага олиб чиқади. Ҳар бир

зина поғонасидан гумбазлар намоён бўла бошлайди. Гиштин гумбаз остидаги мустаҳкам устунлар масжид химоясида турган соқчиларга ўхшайди.

Масжидда Имом Абу Ҳафс Кабир ал Бухорий, Ибн Сино, Абдухолик Ғиждувоний, Ҳазрат Баҳоуддин Накшбанд, Аҳмад Дониш, Абдурауф Фитрат каби буюк олиму донишмандларнинг қадами теккан. Қайд этиш ўринлики, ўтмишда масжидда 100 минг киши намоз ўқиган.

Бухоронинг нодир қурилиш иншоотларидан саналган Калон масжиди ғарбидаги нилий гумбазлар ўта ҳашамдор ва жозиба-ли. 35 метр баландликда жойлашган гумбаз гуё осмон ранги билан туташиб кетгандек, кишига ўзгача ҳиссиёт бағишлайди. Масжиднинг нафис нақшлар билан безатилган XVI аср меҳроби ҳам меъморчилнк санъатининг нодир асаридир. Бу ерда марказдан туриб тепага қарасангиз Мир Араб мадрасасининг осмон каби кўкимтир гумбазини кўрасиз. Буларнинг ҳаммаси бир бутун уйғунлик манзарасини ташкил этади.

Пешток олдида 1913 йили Амир Олимхон фармонига бино-ан Усто Ширин Муродов қурган саккиз ёкли усти гумбаз билан ёпилган кичик кўшк бор. У “Қабри шаҳидон” деб атала-ди. Айтишларича, Жаллод Темучин Бухородаги гўдакларни ўлдириб, ҳаммасини бир ерга кўмган. Кичик макбара эса нора-сида гўдакларни ёд этиш учун қўйилган эхтиром намунаси-дир.

Бинони кузатар экансиз, фасад томонидаги деворлари равоксимон тоқчаларга ўхшаб қурилган. Девордаги парчин-кор нақшлар кулфнинг калитини эслатади. Худдики, иймон ва эътикод калити шу масжидда яширинган, сингари ҳикматни ёдга солаётдек. Масжид айвонида сирли мўжизани кўриш мум-кин. Асосий эшикдан киргандан сўнг, чап томондаги иккин-чи қатор олтинчи гумбаз остида туйнук бор. Бу ажабтовур туй-нукдан Минора учини, тепасидаги нақшларни бемалол худди яқиндагидек, томоша қилиш мумкин. Обиданинг мўъжизасини кўриб, ота-боболаримизнинг ақлу заковатига тан бермаслик-

нинг иложи йўк.

Шаҳар тош солномасининг кизикарли варақларидан бири ҳисобланган Масжиди Калои XIII асрда даҳшатли воқеаларни бошидан кечирди. Тарихчи Рашиддин бу ҳақда шундай деб ёзган: “Ўзининг мўғул жангчилари билан бирга Чингизхон Бухорога қадам қўйди. Жума масжидининг ажойиб биносига, унинг жуда безатилганлигига Чингизхоннинг қўзи тушиб қолади, аввало ўзининг ўғли Қули билан бирга отдан тушмай, масжидга қиради ва масжиднинг бош минбарига тўхтади. Қули минбарга чиқиб олади. Чингизхон тўпланганлардан “бу султон саройи эмасми?” деб сўрайди. Унга “бу худонинг уйи” деб жавоб берадилар. Шундан сўнг Чингизхон отидан тушиб минбарнинг бир неча зинасига қўтарилади ва ўз орқасида бўлган мўғулларга: ўтлок ўриб олинди, отларингизга ем беринглар” деб қичқиради. Ана шу шартли ишорадан сўнг ёввойи мўғуллар очқўзлик билан Бухорони талашга киришадилар.

Ривоят қилишларича, Чингизхон бинога кирганида остонада қоқилиб кетади ва йиқилганича нигоҳи меҳробга тушади. Бу пайт масжид имоми Нуриддин Сирфий ҳазратларн меҳроб ёнида ибодат билан банд бўлган. Чингизхон ҳарчанд ул зот юзини ўзига қаратмоқчи бўлмасин, лекин имом муборак юзларини босқинчининг номуборак юзига ҳаргиз ўгирмайдилар. Охири Чингизхон ўз қўли билан Ҳазрат Нуриддин бошларини ўгириб, ўзига қаратмоқчи бўлганида, ҳазрат мўғуллар сардорининг шум юзига тупурганлар. Бу ҳолдан ғазабланган қонхўр эса Нуриддин Сирфийни меҳроб ёнида қиличдан ўтказди. Бу ҳам етмагандек, теридан ясалган сандиклардаги қимматли китоблар ҳайвонлар оёғи остига отилади. Ҳақоратланган масжид, ёнгин даврида бутун қолиб, мўғул босқинчилари ваҳшийликларининг гувоҳи бўлди.

Мирзо Улуғбекнинг “Тарих-и арбаъулус” (“Тўртулустарихи”) китобида қонли воқеаларни қуйидагича изохлайди: “Чингизхон лашкарига деди: саҳрода ўт йўқки, отларни тўйдирсангиз. Ўша

Шариф шаҳар ёдгорликлари

ердаги сандикларни нарсасидан тозалаб, арпага тўлдирдилар ва отларга охур килдилар. Жиловларини уламога тутказдилар. ...Бир кунда ҳўлу курук ёниб битди: на жонсиз нарса колди, на жонли. Шаҳарда бирорта ҳам сипоҳ колмади. Улар ўрнида фақат кора тутун бурксирди". Воқеа якунини олим қуйидаги назм ила қунлайди.

Шаҳру бору, дарвозадан қолмади нишон,

Бундайин дардга ким топар дармон.

Бухоро такдири қилиб амода,

Бошини фаҳрдан қўрди самода.

Шўролар даврида ҳам масжидга беписанд қаралди. Аввал дон қабул қилинадиган жой, кейинчалик умумий омборхонага айлантирилган. Бора-бора масжид оёқ-ости бўлиб, харобага айланган эди. Обиданинг қарийб 30 дан ортик гумбазларн ёрилиб, йиқилган эди. Собик тузум Калон масжиди бошига не кулфатларни солмади. Шариф шаҳарни аэропланларда бомбардимон қилган учувчиларнинг бири ўтган асрнинг ўттизинчи йилларда Нижний Новгородда нашр эттирган эсдаликларида Бухорога ёғдирган бомбаларининг ортганин ҳар гал Масжиди калон гумбазларн устига ташлаганлиги билан мактанган.

Лекин, борбардимонлар ҳам Масжиди калонни вайрон эта олмади. Мустақиллик шарофати ила Калон масжиди яна Бухоронинг марказий масжидига айланди. Биринчи Президентимиз Ислом Каримовнинг 1996 йил 22 майдаги 207-1 сонли Қарорига мувофиқ усталар ва мутахассислар томонидан таъмирланди. Бухоронинг юбилей тўйи арафасида масжид гумбази устига 100 кг ли олтинранг куббани Ўзбекистонда хизмат кўрсатган курувчи Ғайбулло Мухаммедов, мохир уста Карим Толибовлар ўрнатдилар. Доирасининг узунлиги қарийб 42 метрли улкан гумбаз қайта таъмирланди. Гумбаздаги нилий кошнларнинг 3700 дан зиёди асл ҳолида сақланиб, 1600 га яқини янги тайёрланган безаклар билан алмаштирилди. Қарор асосида масжидда 125 млн сўмлик таъмирлаш ишлари амалга оширилди. Масжид галереясида 288 та кичик гумбаз таъмирланди. 239 та устун

пойдевори мустахкамланиб, 40 та устун кайтадан тикланди. 300 дан зиёд уста қурувчилар меҳнат қилиб, 5 минг кубометр қум чиқариб ташланди. Албатта, амалга оширилган ҳар бир хайр-ли ишнинг мукофоти бор. Бу каби савоб ишларни ҳар ким, ҳар куни қилиш даркорлиги ҳаётимизнинг ажралмас қисмига айланиб қолган. Бугун масжидга келаётган ҳар бир мўмину мусулмон ўтганлар ҳаққига, истиклолимизнинг пойдор бўлишига дуо қилиб, уста меҳморлар маҳоратига тасаннолар айтишади.

Таъкидлаш ўринлики, Калон масжидининг бугунги кунга қадар етиб келишидаги синоатлардан бири унинг Қуёш буржинга қараб қурилганлигидир. Қоинот жисмлари билан ҳамоханглиги унинг бардавомлигини таъминлаган. Бундан ташқари, Калон масжиди Хонаи Каъбанинг асл, олдинги шаклига монандлиги учун Оллоҳ назари тушган заминда умри боқий ва бардавомдир.

МИР АРАБ МАДРАСАСИ- МАЪНАВИЯТ ДУРДОНАСИ

Айримлар Бухорони нафис нақшкор тарихий ёд-
горликлар ва обидалар, мунажжимлар ва ахло-
малар юрти дейишса, бошқалари тарих зарварагининг
безатувчиси мақбара ва медресалар маскани дейишади.
Дарҳақиқат, шариф шаҳарлар тугдори синалган Бухоро-
да илму маърифат маркази – медресалар жуда кўп. Улар
орасида Шарқу Ғарбда маълуму машҳур бўлган Мир Араб
медресаси алоҳида ажралиб туради.

■ Бухорода медресалар қуриш иши ўзига хос тарзда амалга
оширилган. Асрлар оша бу иш билан шуғулланилганлиги боис,
бу борада бой тажриба ҳам шаклланиб бўлган эди. Шунинг учун
Бухоро медресалари нафакат ўқув юрти, балки ўзига хос меъ-
морий иншоот ҳам эди. Бухородаги Улуғбек, Мир Араб, Нодир
Девонбеги, Кўкалдош, Абдуллахон ва Абдулазизхон медресала-
ри бебаҳо ва нодир меъморий ёдгорлик сифатида ҳозирги кун-
да ҳам машҳурдир.

Бухорода энг машҳур ва нуфузли олний ўқув юрти бу Мир Араб
медресаси бўлган. Ушбу медреса Бухоро меъморчилигининг
ноёб дурдонасидир. Мир Араб медресасининг ислом оламида-
ги нуфузи жуда юқори бўлиб, унда таълим олган уламоларнинг
диний масалалардаги сўзлари Миср ва Ҳижозда ўқиганларнинг
сўзларидан кўра мўътабарроқ ҳисобланган. Шундан келиб
чиккан ҳолда Бухоро амирлигида энг машҳур ва нуфузли олий
ўқув юрти бу Мир Араб медресаси бўлган. Медресанинг номи
ҳам уни қурдирган шайх Мир Араб номи билан боғлиқ бўлиб,
унинг тўлиқ исми ҳазрат Саййид Абдуллох ал-Яманий бўлган.
У киши найгамбарларимизнинг авлодларидан, шайбонийхон-
лар пири ҳисобланган.

Мир Араб Убайдуллахон ҳукмронлик қилган даврда Бухоро-

га келади. Ўша пайти Нажми Соний бошчилигидаги 80 мингга якин Эрон кўшини Бухоро ва Самаркандга ҳужум қилади. Унга қаршилиқ кўрсатганлар қиргин қилинади. Бухоро ҳарбий аскарлари сони 15 минг киши бўлишига қарамай душман кўшини устидан ғалаба қозонади. Улкан кўшинни енгилда Бухоро амирига ҳазрат Мир Арабнинг доно ва оқилона маслаҳатлари жуда катта ёрдам берган. Зайниддин Муҳаммад Восифийнинг ёзишича, бу жангдан кейин Бухоро амири Мир Араб ҳазратларига қўлга қиритилган барча ўлжаларни, бойликларни, мулкларни ҳадя этган экан. Лекин у киши бу ҳадяларни олмай, унинг ўрнига Шофиркондаги Хожа Ориф Ревгарийнинг қабрларини обод қолга келтириб, у ерга сув бориши учун канал қазиб келтирилганини айтган. Ўша маблаг эвазига Шофирконда ҳозирги Султонобод канали қазилади.

Ривоят қилинишча, Убайдуллахон ҳазратга алоҳида ҳурмат-эътибор кўрсатиб, Ғиждувондан то Бухорогача у кишининг отларини жиловини ниёда олиб келган эканлар. Мир Араб шарофати билан Шайбонийлар сулоласи Ўрта Осиёда 40 йилдан зиёд ҳукмронлик қилган.

Мир Араб хижрий 928 йили вафот этади ва мадрасанинг чап томонидаги ҳужралардан бирида дафн этилади. Кейинчалик ҳазратнинг оёқлари остига ва олдиларига Убайдуллахоннинг ўз васиятига кўра ўзи, фарзандлари ва набиралари қўйилган. Сағаналар орасида Мир Арабнинг шогирди Убайдуллахоннинг сағанаси ажралиб туради.

Мир Араб мадрасасининг қурилиши куёви Шайх Закариё томонидан давом эттирилган, унинг бежирим ва бетакрор архитектураси жуда ҳам нафис ва салобатли бўлиб, ҳар томонлама пухта ўйланган режа асосида барпо этилган. 1530-1536 йилларда бунёд этилган Мир Араб мадрасаси шаҳарнинг марказий қисмида қурилган. Мадраса 25-30 йил давомида қурилган деган тахминлар бор. Ушбу мадраса Масжиди Калон ва Минораи Калон билан биргаликда Бухоро шаҳрининг чиройли архитектура ансамблини ташкил қилади. Мадраса қурилишига Убайдулла-

Шариф шаҳар ёдгориқлари

хон маблагини сарфлаган.

Мадрасанинг умумий тарҳи 68,5х51,8 метр, ҳовли 35,4х31,3 метр, дарсхона 8х8 метрни ташкил этади. Ҳовлиси тўртбурчак шаклида бўлиб, атрофини олди равокли, икки ошёнли 114 хужра ўраб туради. Хужралар сони Қуръонн Каримдаги сураларга ишорадир. Томонлар ўртасидаги тўрт баланд пештокли дарсхона - айвон ҳовли маҳобатини оширади. Тузилиши жиҳатидан нақшинкор жанубий пештоқнинг дастлабки қиёфаси сакланиб қолган, бу нақшларнинг таркибий қисмида юлдузсимон безаклар учрайди. Ундаги безакларнинг сакланиб қолган айрим парчаларидан нақшлар гоят нафис ва нозик бўлганлигини билиш мумкин. Ривоятларга кўра, мадраса асосн чуқур қилиниб, тоғ тошлари билан мустаҳкамланган, қор, ёмғир сувини қочириш учун тазарлар ишланган, улар орқали сувлар шаҳар кўргонидан ташқарига чиқарилган. Мадрасада Ўрта Осиё диний мактабларн қурилишига хос анъанавий лойиҳа ва мужассамот ўз ифодасини топган.

Мадрасанинг баланд пештоқлари ва гумбазлари бўлиб, шимолий гумбази ярим қосин билан қопланган, жанубий гумбази эса безатилмаган. Панелларн ранг-баранг қосин билан, деворлари ва шипи ўймақор, ганч билан безатилган. Мадрасага ҳашаматли баланд пештоқдан қирилган. Мадрасанинг режаси ва ундаги бинолар худди Улуғбек мадрасасидагидек жойлаштирилган. Мадрасани безашда, асосан оқ, сарик, яшил ранглардан унумли фойдаланилган. Мадраса ҳовлисининг чор атрофи икки қаватли хужралар билан ўралган. Ҳозирги пайтда пештоқнинг юқори қисми, асосий фасаднинг бутун шимолий қаноти тикланган, гумбазларнинг қурилмалари ва ҳовли арқаларн мустаҳкамланган. Мадраса ташқи томонидан икки қаватли кўринсада, аслида тўрт қаватдан иборат. Тўртбурчак шаклида қурилган бўлиб, ички томони қонуссимон қерезчалар орқали ёритилган. Мадраса қиноси тўртта пештоқдан иборат. Айтишларича, Мир Арабнинг ўзи бир қечада мадраса пештоқи тарҳини қизиқ берган экан. Ҳаттоки у қисининг руҳлари жаннатга қориқ, ўша ердан нусха олиқ қелган, деб қивоятлар қелтириладн. Мир Араб мадрасаси пештоқлари баланд қилиқ қурилиши астроно-

мик кузатишларни олиб бориш имконини берган. Мадрасанинг ёгоч дарвозаси ҳам ўта нафис ва ҳашамдор. Унда Хаттот Мир-али Фатҳободий — Бухорийнинг ушбу форсий китъасини ўқиш мумкин: “Мир Араб фахри Ажам онки қард — Мадрасаи олии бас бул ажаб. Бул ажаб он аст ки тарихи у: Мадрасаи олии Мир Араб”.

Мир Араб мадрасасида диний фанлар билан биргаликда дунёвий фанлар ҳам ўқитилган. Хусусан: тиббиёт, илми нужум (астрономия), мантик, хаттотлик ва бошқа билимлар ҳақида сабоқ берилган. Талабалардан Марғинонийнинг “Ал-Ҳидоя” китобини ёд олиш талаб этилган. Талабалар ўз билимларини ошириб бориб мударрис, охун ва аълам даражасига ҳам етиб борганлар. Мадрасани битириш олдидан талабалар Арк майдонида Наврўз байрами вақтида имтиҳон топширганлар. Имтиҳондан яхши ва аъло даражада ўтган талабаларга: “Сиз энди олим бўлдингиз”, - деб амирлик томонидан “дахяк” – 120 қумуш танга мукофот берилган.

Мир Араб мадрасасидаги масжид ўртача 100-150 кишига мўлжалланган. Унинг XVI асрга оид беш асрлик тарихга эга минбари қандакорликнинг ноёб ва бежирим сирларини ўзида уйғунлаштирган юксак санъат асари ҳисобланади. Мадрасада минглаб китобларга эга кутубхона ишлаб турган. Ҳозир ҳам кўплаб қадимий китоблар сақланиб келинмоқда. Ўз даврида Мир Араб мадрасаси нафақат Марказий Осиё, балки Шарқ оламида яққо ягона бўлган илм маскани, диний олий ўқув юрти эди.

Мир Араб мадрасасининг вақфномасида қайд этилишича, бу ердан жуда ҳам кўп олим ва уламолар етишиб чиққан. Улар орасида Россия муфтийлари кенгаши раиси Равил Гайнутдин, Татаристон Республикаси муфтийси Талгат Тождуддин, Озарбайжон муфтийси Оллошукур Подшозода бор. Замонамизнинг машҳур уламоларни шайх Абдулғани Абдуллаев, шайх Мухаммад Содик Мухаммад Юсуф, устоз хожи Абдулгофур Раззоков ҳам шу мадрасанинг талабалари эдилар. Бугунги кунда Мир Араб мадрасаси Тошкент Ислом университети, Мадинадаги Ислом Университети, Қохирадаги ал-Азҳар Университети ва бошқа бир қанча олий ўқув юртлари билан яқиндан ҳамкорлик алоқаларини олиб бормоқда.

ШАЙХУЛОЛАМ ЁХУД САЙФИДДИН БОҲАРЗИЙ

Шайх Сайфиддин Боҳарзий улуг уламо бўлиб, у кишининг шарофатлари билан минглаб инсонлар ҳақ йўлига кирган ҳамда ислам дини тираққий этиб, ўзининг юксак чуққисига эришган. Шу туфайли у зотнинг буюк хизматлари эътироф этилиб «Шайх-ул-олам, шаҳримизга яна «Бухоройи шариф» унвони берилади. Ҳозирда Ҳазратнинг зиёратгоҳлари Бухоронинг шимоли-шарқий қисмида, Фатҳобод даҳисиди жойлашган бўлиб, сулим ва муътабар гушага айланган.

Бухоро илм ахлининг тафаккур чироғи асрлар мобайнида Шарк халқларини юксак маънавий комиллик руҳида тарбиялашдек хайрли ишга хизмат қилиб келган. Ана шундай буюк зотлардан бири Шайх Сайфиддин Боҳарзийдир.

Сайфиддин Боҳарзий XII асрнинг иккинчи ярмида, яъни 1190 йилда Хуросон вилоятининг Боҳарз (Эроннинг шимолий шарқи) мавзеида туғилган. Кубравийлик диний сўфийлик таълимотларни тарғиб қилиш учун Шайх Нажмиддин Кубро маслаҳати билан тахминан 1218-1219 йилларда Бухорога келади. Абдурахмон Жомийнинг ёзишича, Боҳарзий диний илмларда ноёб муваффақиятларга эришгандан сўнг, у бироз Хоразмда яшаб, сўнг Бухорога ноиб қилиб юборилади. Бу давр Бухоронинг энг мураккаб, ўлкамиз тарихининг аянчли пайтларига тўғри келади. Чингизхон босқинидан сўнг шаҳар аёвсиз таланган, ярим аср давомида Бухоро харобага айланади. Сайфиддин Боҳарзий мўғуллар зулм даврида Бухорода қарийб 40 йил яшайди ва юқори даражали лавозимда ишлайди. Бу инсоннинг шарофати билан халқнинг ўз шаҳрига бўлган меҳр-муҳаббати жуда кучайиб боради ва Бухоро яна қайта тикланади. Шаҳарнинг кўркем миноралари яна қарвонлар учун маёқ вазифасини давом эттиради, улкан биноларнинг мовий гумбазларни бир-бири билан ҳусн талашади.

Сайфиддин Бохарзий мўғулларга қарши чикиб, уларни мусулмончилиқни қабул қилишлари ва исломни улкан давлат динига айлантиришларига даъват этади. Мўғул ҳукмдорларидан бири Сайфиддин Бохарзийга қарши 1700 нафар кўшин тортиб келади. Шайх душманга қарата бир олмани отганларида бир неча аскарларнинг боши танасидан жудо бўлиб ерга тушганлигини кўрган мўғуллар бу улуг зот қароматпешалиқларига тан бериб, исломни қабул қилган. Маълумотларга кўра, Сайфиддин Бохарзий Олтин Ўрда хонига мактуб йўллаб, агар улкан салтанатни осойишталик билан бошқаришни истаса, мўғуллар исломни қабул қилишлари, бошқа ўлкаларда ҳам мусулмонлиқни жорий қилишни маслаҳат берган. Мўғул ҳукмдори Беркахон Шайх ҳазратлари ҳузурига совға-салом билан ташриф буюриб, муридликни қабул қилади. Шайх ҳазратлари шарафига хонақо, масжид ва мадраса барпо этилишига фармон беради. Шундай қилиб, Сайфиддин Бохарзийнинг буюк хизматлари билан бир томчи ҳам қон тўқмай, миллионлаб инсонлар ҳақ йўлига етиши, ислом улкан бир давлат фуқароларининг расмий динига айланишига эришилади. Бундан хабар топган Араб халифаси Сайфиддин Бохарзий ҳазратларига Шайх-ул-олам (Олам шайхи) унвонини, Бухорога эса “Шариф” (“Муқаддас шаҳар”) макомини бериш тўғрисида ёрлик юборади ва Бухоро “шариф” унвонига сазовор бўлган учинчи шаҳар бўлиб қолади. Ўша пайтда мусулмон дунёсида ислом вужудга келган Қуддус бундай сифатлашга муносиб топилган эди, ҳолос. Мана шу муқаддас ном Бухорои Шарифни деярли минг йилдан буён бало-қазолардан асраб, ҳар қандай офатдан кейин қайта тикланишига қафолат бўлмоқда.

Ҳазрат 1261 йилда Фатҳобод қишлоғида (кейинчалик шаҳарга қўшилган) вафот этадилар. Шайхулоламнинг вафотларидан кейин ҳам мўғул ҳукмдорлари ҳазратнинг муриди бўлиб қолаверадилар. Кейинчалик, ҳатто Бухоро амирлари ҳам тахтга ўтиришлари заҳоти биринчи навбатда Шайх Сайфиддин Бохарзий қабрини зиёрат қилишган.

XII-XIV асрларда мўътабар авлиё қабри устига макбара қурилган. Бизгача сақланиб қолган Бохарзий макбараси эса XIV асрнинг иккинчи ярмида, унинг улкан портали анча кейинроқ қурилган. Макбара ўз шаклининг улканлиги билан, тузилиши-

нинг маҳобати, меъморий ғоясининг аниқлиги билан кишини ўзига жалб қилади. Дунёда ҳали бунақа жозибадор макбарани учратмадим деб ёзди сайёҳ олим Ибн Баттута ўз эсдаликларида. Уни X асрдаги ёдгорликлар билан таққослаганда меъморчилигимиз тараққиёти ривожини кузатамиз. Бу Сомоний макбарасига ўхшаган бир камерали макбара эмас, балки мураккаб режали макбарадир. Зиёратгоҳда дарчалар бўлиб, улардан бинога текис, ёқимли ёруғлик таралиб туради. Макбара қабр тошидаги безаклар, араб ёзувлари ўрта асрларда ёғоч ўймакорлигининг нодир нусхасидир. Зиёратгоҳнинг ўрнашган жойи ҳозирда Фатхобод деб аталади. Бунда ҳам рамзий мано мужассам. "Фатх"-босиб олинган, яъни босиб олинган ерларни қайта обод этган Боҳарзийга ишорадир.

Шўролар даврида бу жойлар вайрон қилинган. XIII асрда Ҳазратнинг қабрлари устига қўйилган ёғоч ўймакорлик намунаси саналмиш бебаҳо лавҳа ўғирланган. Шунингдек, нодир ашёлар билан бир қаторда Шайх Сайфиддин Боҳарзийнинг бошлари ҳам Рус ҳукуматининг марказига олиб кетилган.

Вакт макбарани ҳам аямади. Йиллар синоати ўз таъсирини кўрсатиб, деворларнинг ғиштлари аста-секин нурай бошлайди. XX асрнинг олтинчи йилларида бу ерда бироз таъмирлаш ишлари олиб борилди. Том мустаҳкамланиб, ёдгорлик деворлари янгиланган. Аммо табиий офат яъни 1976 йил Бухородаги кучли ер силқиниши оқибатида гумбаз батамом харобага айланади.

Мустақилликка эришганимиздан сўнг шаҳардаги барча муқаддас ёдгорликлар реставрация қилиниб, асл холига қайтарилади. Шу қаторида Сайфиддин Боҳарзий меъморий мажмуасида ҳам 1995 йилда таъмирлаш ишлари олиб борилади. Гумбаз қайта ўрнатилди. Кум остида қолган қабрлар очилиб, тозаланди. Зиёратгоҳ ёнида минора бапро этилди. Икки йил мобайнида (2007-2009) танikli меъмор уста Музаффар томонидан қуриб битказилди. Мажмуа атрофига плиткалар ётқизилди. Бухоро шаҳар ҳокимлигининг савий-ҳаракатлари билан эски битум ишлаб чиқариш қорхонаси ёпилди, темир йўллари олинди. Атрофидаги шу пайтгача сакланиб қолган қабрлар оlinиб,

Ҳазрати Имом кабристониға кўчирилади. Макбаранинг 195 кв.м ҳудуди катта боғға айлантирилади.

Макбара ичида жами 11 та қабр бўлиб, икки ўғил Жамолдин Мухаммад ва Мазҳариддин Мутаххир, невараси Абу Муфохир Яхё ва эваралари Хованд Бурғониддин, Руҳиддин шайх Довуд ва бошқаларнинг қабрларидан иборат. Қунлардан бирида Вилоят ҳокимлиги ходимлари макбарани ўрганиш чоғида бир тош беҳосдан қабрнинг ичиға думалаб тушиб кетади. У ердан эшитилган овоз орқали қабрларнинг ичи сувдан тўлганлиги аниқланади. Қабрларнинг барчасини зах ва намдан муҳофазалаш мақсадида ишлар амалға оширилди. Энг катта савоб ишлардан бири 2000 йилда вилоят ҳокимлиги ташаббуси билан ҳазратнинг Санкт-Петербургга олиб кетилган бошининг келтирилиб, ўз жойиға қўйилиши ва руҳининг тинч ором олиши учун хайрли ишлар амалға оширилишидир.

Халқ ижодининг нодир асарларидан бўлган макбарани Бухоролик усталар ва Ўзбекистон ёдгорликларни таъмирлаш ва консервациялаш махсус илмий-тадқиқот институти олимлари бузилишдан қутқаришға киришдилар. Ёдгорликни мустаҳкамлаш ва қайта тиклаш лойиҳаси тузилди.

Бухоро махсус илмий ишлаб чиқариш устахонаси бу муҳим ишни таъмирловчилар авлодидан бўлган уста Азим Ҳайитов бошлик бригадаға топширди. Бригада аъзоларидан Камол Отаев, Ҳусайн Нажмиддинов, Умид Ҳабибов ва бошқа қадимги ёдгорликларни таъмирловчилар бинонинг деворларини мустаҳкамладилар. Бухоронинг 2500 йиллиги муносабати билан бу зиёратгоҳ таъмирланди, атрофи янада ободонлаштирилди. Зиёратгоҳ хонақоси ва масжиди учун нафис биллур қандиллар инъом этилди.

Бугунги кунда масжидда 300 га яқин киши намоз ўқиш имкониятиға эга. Жума кунлари 600 дан ортиқ, байрамларда эса 1000 га яқин инсонларни ўз бағриға ола олади.

Сайфиддин Боҳарзий макбараси ҳашаматлиги ва улугворлиги билан шаҳримиздаги бошқа обидалардан алоҳида ажралиб туради. Мажмуада бунданда кенг қўламли бунёдкорлик ишлари олиб борилиб, халқимизнинг маънавий меросиға айлантирилади.

БАЁНҚУЛИХОННИНГ ОЛМОС КЎЗЛИ МАҚБАРАСИ

Чигатой улуси хонларидан ҳисобланган Баёнқулихон
нами билан аталувчи мақбарани мўғул меъморчи-
лигининг бор ютуқлари, ранглар жилосини унда мужас-
сам этган мукаммал санъат асари дейиш мумкин. Меъмо-
рий ёдгорлик деворларининг тулиқ нақш ва безаклар би-
лан қопланганлиги, қимматбаҳо тошлар билан зеб берил-
ганлиги Ўрта Осиёда Шаҳизинда ансамбли ва айни шу
мақбарада яққол акс этган.

■ XIV аср меъморчилигининг ноёб намунаси саналган хашамдор макбара шайхул олам Сайфиддин Боҳарзий қабри якинида Чигатой улуси хони Баёнқулихон қабри устига қурилган. Бино шайхул олам макбарасининг ўнг томонида, ундан бироз узокрокда қурилиб, гўёки шайхнинг оёқлари томонидан жой олгандек. Макбара ўзининг ҳажми жиҳатдан машҳур шайх макбарасидан анча фарқ қилиб, бу эса шайхга муриднинг ҳурматини билдиради. Бинолар қурилиши даври орасида қарийб юз йил фарқ бор. Улар ягона меъморчилик мавзусини ривожлантириб, тузилиши бўйича бир-бирига ўхшаш бўлса-да, бироқ бадий талқини бошқачадир. Бинолардаги ўхшашлик ғаройиб. Сайфиддин Боҳарзий гўрхонасида ёғоч ўймакорлиги намунаси ажойиб “тош” Баёнқулихон макбарасидаги ёғоч ўймакорлиги намуналарига ўхшашлиги тасодифий эмас, уларнинг бир замонда яратилганлиги, бир замонга тегишлилиги кўриниб туради.

Баёнқулихон 1358 йилда Самаркандда бўлиб ўтган халк кўзғолони вақтида ўлдирилган. Унинг макбараси унчалик катта бўлмасада, лекин Ўрта Осиёда ўзининг майда ўлчамлари ва архитектура-композицион жиҳатидан унга тенг келадиган макбара топилмайди. Макбара биноси мўъжаз ва серхашам. Айниқса, пештоки майда ва нафис нақшга, сиркор безакларга бой. Бухоронинг кўпгина тарихий архитектура ёдгорликлари

ри орасида Баёнқулихон макбараси ўзининг меъморлик композицияси ҳамда чиройли кошинлари билан ажралиб туради. Макбаранинг саккиз метрлик пешток фасади уймакор чиройли сопол билан копланган. Тўрт метрли пешток равоғида ёзув сирли сопол териш йўли билан бажарилган. Макбаранинг асосий киришдаги пешток аркасида 18 та олмос тошли кўзлар қадалган бўлиб, у ёдгорликка зеб бериб турган. Мазкур кимматбаҳо тошнинг хусусияти шундаки, у кун бўйи куёш нурини ўзига тортиб, кечалари шуъла мисол таратиб турган. Аммо мазкур муъжизакор хилкат жангу жадаллар даврида қовлаб олиниб ўгирлаб кетилган. Ҳозир ўйик қовак шаклида бўлиб қолган жойлари ўша гавҳарларнинг зебо ўринлари эди.

Макбаранинг композицияси XI - XII асрларда қурилган иншоотларга ўхшайди, лекин унинг деворларига берилган кошинкор безаклар бинони XIV асрда қурилган биноларга ўхшатади.

Композицион томондан қараганда Баёнқулихон макбараси аввалги макбарага нисбатан анча мукаммаллаштирилган, такомиллашган. Бохарзий макбарасида уч архитетура ҳажми мавжуд, булар – пешток, зиёратхона гумбази ва гўрхона гумбазидир. Улар бир-бирига ёпишиб тургандек. Уларнинг композицион бирлигини ана шу уч ҳажм бирлаштиради. Баёнқулихон макбарасида эса муштараклик тўла мужассамлашган. Бош фасад силлиқ портали сал баландга ўрнатилган, у унча баланд бўлмаган деворлар қанотлари билан органик боғланган, улар табиийки, ён томондаги фасадларнинг деворлари билан қўшилиб кетган. Ўзининг ҳажми билан Бохарзий макбарасидан анча кичик бўлган Баёнқулихон макбараси монументал, ташқаридан йирнк бинодек бўлиб кўринади. Бу усталарнинг мохирлик билан бутун нарсалар майда деталлар билан аниқ қўшилганлиги маҳорати натижасидир. Бино ташқи томонидаги гиштин безаклар диққатни тортади. Макбара ичкараси феруза ранг билан зийнатлангани ташқарисидан ҳам аён бўлиб туради. Гиштлар орасида феруза рангли саккиз рақамга ўхшаш шакллар қўйиб чиқилган. Сирли шакл ўша давр меъморчилигини ёки муҳим рамзни билдиришига шубҳа йўқ.

Шариф шаҳар ёдгорликлари

Бир неча зина кўтарилиб, макбаранинг қадимий ёғоч эшикларидан ичкарига кирган киши феруза рангининг жозибасию нақшлар гулдастасидан ҳайратда қолади. Макбаранинг ичи икки алоҳида хоналардан – зиёратхона ва гўрхонадан иборат. Зиёратхонанинг ҳажми гўрхонадан анча каттарок. Гўрхонага ёруғлик тепасидаги кенглиги 55 сантиметр бўлган туйнукдан тушиб туради. Гўрхонадан чиқилганда иккита торгина долончага кирасиз. Долон макбаранинг қалин ён деворига ишланган бўлиб у зинага такалади. Зиналар билан макбара томига чиқиш мумкин.

Айтиш жоизки, вақт ва табиатнинг таъсири билан макбара деворларида биринчи марта терилган гиштлар ҳозиргача фақат гарбий ва шимолий фасадларининг изораларида сақланиб қолган, ҳолос. Макбаранинг ажойиб, кўркам, нафис безаклари гумбаз, саккизёқлик ва унинг асоси-мураббанинг ички деворларига берилган. Деворларида ложувард, феруза, оқ рангли, ислимий ва гирих нақшли ўймакор сопол парчинлари ишланган.

Макбаранинг панел орнаментларининг геометрик асоси - гирих нодирликлари одам назарини ўзига тортади, чунки бизгача етиб келган архитектура ёдгорликларида бунга ўхшаш нусха - гирих учратилмайдн.

Макбаранинг мурабба асоси пастак гумбазни кўтариб турган саккизёқлик айланадан иборат. Макбаранинг мурабба деворлари чиройли ўсимликнусха орнамент ва мураккаб тенг бурчакли паннолар билан қопланган. Ички бурчакларининг юқори қисмига шинам безак берилиб, унинг пастки қисмида муқарнас ишлатилган. Мавзолей равок безаклардан иборат. Равок безаклар ўрта Осиё архитектурасининг илк услублари бўлиб, улар Исмоил Сомоний (IX-X асрлар) ва бошқа архитектура ёдгорликларида учрайди.

Макбара ичкараси полдан гумбаз учигача безаклар билан пардозланган. Ҳар бир панорамада алоҳида-алоҳида безаклар ишланган. Айниқса, гумбаз остидаги 20 га яқин саккизбурчак шаклидаги йирик безаклар ўта жозибалидир. Унинг пасткида эса трапеция ва учбурчак шаклида декорациялар давом этган. Деворнинг тўрт томонида ҳам 8 та ажойиб аркали нақшлар ишланган

булиб, бир-бирига параллеллиги билан эътиборни тортади. Ҳар бир арка атрофида ҳукмдорни васф этувчи хикматли фикрлар битилган. Орнаментлар шу қадар нозиклик ва аниқлик билан терилганки, меъморларнинг сабрига қойил қолмасликнинг иложи йўқ. Макбара деворларидаги декорация шу қадар мафтункорки, ҳон макбарасини безашда минглаб мохир уста меъморларнинг қўли текканидан гувоҳлик беради. Соатлаб томоша қилинсада, безаклардан зерикмайди киши, аксинча эстетик завқ олиб, хурсандчилиги ошаверади. Разм солганинг сайин янгидан янги мўъжизалар, сиру синоатлар кўзга кўринаверади. Мана беш аср ўтибдики, безаклардаги яркироклик, жилокорлик ўчмаган.

Баёнкулихон макбараси ичкарнсида туриб, яна бир сирли мўъжизанинг гувоҳи бўласиз. Эшик табақалари ёпилгандан сўнг хона қоронгулашадию, аммо тўрдаги қабр устида ёпилган заррин қабрпўш устидан нур таралади. Гўрхона шифтидаги туйнукдан тушган қуёш нури унга таъсир этиб, хушманзарани ҳосил қилади. Шунингдек, нақшу нигорларнинг жилвакор жилоланишининг ҳам шоҳиди бўласиз. Ажиб шула хона нақшларига жон бахш этгандек гўё.

Макбара меъморий кўринишидаги уйғунликка асосий сабаб декорациянинг ички ва ташқи безатилишидаги ҳамоханглиқдир. Уларни безатишда асосан қўшинлар ишлатилган. Бу билан бирга уста энг асосийси олдинги фасадни безатувчи расмларни зич ва мураккаб жойлаштирган, пешток аркаси ва унинг безакларини эса соддарок ишлаган.

Қўп асрлар мобайнида вақт ўзининг шикаст етказувчи изларини бу ёдгорликка ҳам қолдирди. Макбара деворлари безакларининг аксарияти Бухоро бошига ёғилган турли офатлар натижасида вайрон бўлди. Ҳозир макбаранинг ҳар жойида безаклар сақланиб қолган ҳолос.

Мустақиллик йилларда Баёнкулихон макбараси қайтадан асл ҳолича қадимийлигича таъмирланиб, нисбатан неча аср олдинги ҳолатига қайтарилди. Макбара атрофида янги хиёбон ва боғлар яратилди. Баёнкулихон макбараси сирли ошёни илгаригидай яна Бухоро меҳмонлари назарини ўзига тортмоқда.

УЛУҒБЕКНИНГ ИЛМ МАСКАНИ

Билим олиш ҳар бир мусулмон эркак ва аёл учун фарздор. Мана етти асрки, Улуғбек мадрасаси пештоқида араб тилида битилган ушбу ҳадис ҳанузгача инсониятни илму маърифатга чорлаб, “дунёда илмдин бошқа нажот йўқ ва бўлмаган” деган ҳаётий ҳикматни ифодаламақди. Диний ва дунёвий фанлар ўйгун равишида олиб борилиб, Шарқда етакчи илмий муассиса нами билан донг таратган Мирзо Улуғбек мадрасаси бугунги кунгача фалакиёт илми султонининг илм манъаласи бўлиб келмоқди.

Мирзо Улуғбек 1411 йилда Мовароуннахр тахтига чикиб, мамлакатда 36 йил ҳукмронлик килган бўлсада, аммо шу даврларда, ҳатто теурийзодага салбий муносабатда бўлган тарихчиларнинг таъкидлашича, мамлакатда бирорта ҳам халқ кўзғолони бўлмаган, ҳарбий ҳаракатлар деярли тўхтатилган, иктисод ва маданият ривожлана борган. Ҳарбий ишлардан кўра илму фанни хуш кўрган Улуғбек маданиятни янада тараккий эттириш мақсадида мадрасалар қуришга алоҳида эътибор берган. Шарқнинг маънавият ўчоғи саналган Бухорода Улуғбек биринчи мадрасасини қурдирганлиги ҳам бежиз эмас, албатта.

Мирзо Улуғбек томонидан қурилган учта мадрасаларнинг энг қадимийси ҳисобланган мазкур илм даргоҳи 1417 йилда барпо этилган. Мадраса ўша давр энг яхши бинокорлари ва қўли гул усталари Нажмиддин Бухорий ва Исмоил бинни Тохир бинни Маҳмуд Исфаконийлар томонидан қурилган.

Мадраса тўғрибурчакли икки қаватли бино бўлиб ҳовли ва қириш дарвозасидан иборат. Икки қаватли бинонинг ўртаси қошинқор баланд пештоқдан, қанотлари эса “гулдаста” - буржлар билан тугаган. Миёнсарой йўлағи эса иккига бўлиниб бири дарсхонага, иккинчиси масжидга олиб келади. Миёнсарой йўлағи би-

лан хужралари равоқлар билан ўралган чорсудан ҳовлига чиқиш мумкин. Ҳовлининг пойгоҳи ва пешгоҳи пештоқли айвон билан ажралиб туради. Мадраса архитектура шаклининг соддалиги кўзга ташланиб туради. Талабалар икки қаватли хужралардан иборат ётоқхоналарда яшаганлар. Бинонинг иккинчи қаватида кутубхона жойлаштирилган.

Мадрасанинг архитектураси ва унинг безатилиши диққатга сазовордир, чунки бинонинг деворлари, айвон ва бошқа қисмлари буюк астроном-олим Улуғбекнинг чизмалари асосида коинотнинг сирли қосишлари билан безатилган. Шунингдек, мадраса астрал характерга эга бўлган орнамент (нақшлар) билан безатилган бўлиб, улар Улуғбекнинг астроном сифатида дунёқарашини ифодалайдилар. Биринчи қарашдаёқ мадраса ўзининг ажойиб гармонияси билан қисшини махлиё қилади. Кейинроқ Марказий Осиёда мадрасалар худди шу нусхада қурила бошланганлиги маълум.

Равоқли пештоқдан миёнсарой орқали ҳовлига ўтаркансиз, миёнсарой ички гумбази 12 қиррали, ғиштдан тўрсимон шакл қилиниб, ораларига кўк ва ҳаво ранг қосин терилганлигини кўрасиз. Ҳовли 26х25 м бўлиб, атрофини 2 қаватли хужралар қатори ва пештоқли 2 айвон эгаллаган. Ҳовлининг шимолий ва жанубий томонлари қисқароқ кўринишга эга бўлиб, деворлари, равоқ ва пештоқлари оқ, феруза ва бинафша ранг сирқор ғиштлар билан пардозланган.

Мадрасанинг ўзи унча қатта бўлмай, 53х41,6 м ни ташқил этиб, хужралари мўъжаз, ўзаро муттаносиб, ички ва ташқи тузилиши қисшини ҳайратлантиради. Мадрасанинг масжиди 15,5х5,5 м, дарсхона эса 5,5х5,5 м дир.

Мадрасани қузатиш, ёзувларида жо бўлган фикрларни уқиш жуда мароқли. Таъқидлаш жоизки, бинода яна бир қалом «Қитоб дурдоналаридан баҳраманд бўлган одамларга Аллоҳ Таоло раҳмат эшигини очгай» деган сўзлар ҳам бор. Улуғбекнинг фикрича, мадраса маорифнинг ҳақиқий ўчоғи бўлмоғи керак.

Таникли тарихчи В.В.Бартольд ўзининг “Улугбек ва унинг замони” китобида қайд этишича, “Восифийнинг баён этишича, Улугбек мадрасасининг биринчи мударриси қилиб мавлоно Муҳаммад Хавафийни тайинлаган. Қурилиш нихоясига яқинлашганда Улугбекдан мадрасанинг мударриси ким бўлишини сўраганларида у: “Ҳамма фанлардан хабардор бўлган киши бўлади” деб жавоб қайтарган. Шу ерда ифлос кийимда, «гиштлар уюмида» ўтирган мавлоно Муҳаммад Улугбекнинг сўзларини эшитгач, ўзининг мударрисликка тайинланиш ҳуқуқига эга эканлигини айтади. Улугбек у билан савол-жавоб қилади, унинг донишмандлигига ишонч ҳосил қилгач ва уни ҳаммомга олиб бориб, ювинтириб, яхши либос кийинтиришни буюради. Мадрасанинг очилиш кунда мавлоно Муҳаммад Хавафий мударрис сифатида вааз ўқийди, унда 90 олим катнашган эди.

Мадрасада таълими борасида рус сайёҳларидан И.Ханиковнинг хабар беришича, унда таълим олиш ўн беш йилдан йигирма йилгача чўзилган. 1841-1842 йилларда унда 80 хона бўлган. Талабалар йилида 3,5 тилла олганлар. Машгулотлар ҳар кун куёш чиқишидан то ботишигача давом этган (жума ва сешанба кунларидан ташқари). Мадрасани битирганлар орасида араб тили ва схоластик теология (илоҳиёт)ни яхши билганлар кўп эди. Дарслар эркин шаклда ўтилар, талаба истаган мударрисдан сабоқ олиш ҳуқуқига эга эди. Дарсларнинг кўпчилиги савол-жавоб шаклида ўтарди. Ўйтиборлиси, Абдураззоқ Самарқандийнинг хабар қилишича, Улугбек мадрасасига келиб илм олувчи талабаларга моддий рағбатлантириш мақсадида инъомлар улашилган.

Йиллар ва замонлар оша мадрасада таъмирлаш ишлари олиб борилган. 1586 йилда Абдуллахон II даврида Хўжа Саъд Жўйборий томонидан ташки пештоғи ва ёнларидаги хужралар таъмир этилиб, пешток безагида майда ёзувли ва нақшли кошин ишлатилган. Ҳовли гарбидаги хужра тепасида ганчқорн безак-

лар орасида таъмирловчи уста Исмоил ибн Тоҳир ибн Маҳмуд Исфакхоний номи сакланган.

Улуғбек мадрасаси XVI-XVII асрларда, 1950—70 ва 1990—96 йилларда таъмирланган.

Бетакрор санъат обидаси ўрта асрларда Ўрта Осиё минтақасидаги давлатларда қуриладиган ўқув-юртларининг бинолари учун намуна бўлган.

Ҳозирги кунда мадрасада “Хаттотлик санъати тарихи” музейи фаолият кўрсатмоқда. Экспозициялардан эпиграфик ёзувлар, чойжўш ва чойнак расмлари солинган сопол лаганлар, шохқоса парчалари, қуфий ёзувли кўзалар, қаламдон ва мойчирок, нодир кўлёзма қисмлари ва бошқалар ўрин олган.

Яқин кунларда Мирзо Улуғбек мадрасасида нодир китоблар кутубхонаси очилиши режалаштирилган. Не ажабки, буюк олим Улуғбекнинг маърифат маскани яна Бухоро аҳлининг илм ирфон масканию, донишмандлар хонасига айланса.

ХҲЖА ЗАЙНИДДИННИНГ ЗИЙНАТ ХОНАҚОСИ

Мозийнинг мўъжизавий марвариди, бдлур дино, нурли нақшлар жилоси, назик наққошларнинг нафис нисори. Меъморчиликнинг энг сари жиҳатлари ва мукаммалликни узиди жо этган мазкур таърифлар ҳамма обидага ҳам қўлланилавермайди. Аммо, Бухоронинг Пойи Калон ансамбли яқинида ҳамда шаҳар жанубий-ғарбий қисмининг зич уй-жойли маҳаллалар ичиди Хўжа Зайниддин масжид-хонақоси борки, у айни юқоридаги мактовларга мос ва хос тарихий иншоотдир.

Хўжа Зайниддин 1465-1480 йилларда Бухорода козикалон лавозимида ишлаган, масжид-хонақоси эса унинг бошчилигида шу гузарда истикомат қилган Имом ал-Бухорий шарафига уста Мир Дўстумбий томонидан бапро этилган. XVI асрнинг биринчи ярмига оид бўлган меъморий ёдгорлик икки кўча кесишган ерда бунёд этилган. Уннг қурилиши 1550 йилда ниҳоясига етган. Ўзининг композиyasi ва лойиҳаланиши жиҳатидан гузар масжидлари турига қўшилса-да, аммо яшайдиган хоналари бўлганлиги учун хонако, яъни дарвиш-қаландарларнинг яшайдиган жойлар каторига киради. Шариат қоидаларига мувофик масжидга кўмиш ман этилса-да, Хўжа Зайниддиннинг қабри хонақонинг жанубий томонидаги равоқлардан бирига қўйилган. Масжидга мўлжаллаб қурилган бинонинг пештоқгумбазли катта хонасидан ташқари бешта кичик хужралари бўлиб, унга икки томондан айвонлар туташган. Хонакодан уч томондаги жами етти икки табақали ёғоч эшиклар орқали кўчага чикилади. Шунингдек, бинонинг жанубий фасади ўзига чуқур тоқчани олган бўлиб, у бу ерга келувчи кишиларни қабул қилади, уларни сояли йўлаклардан масжид ичкарасига бошлайди.

Бутун гузарни безаб турувчи масжид-хонако ўша жойнинг жамоат ва диний маркази эканлиги билан аҳамиятлидир.

Хонако эшикларидан ташкарига чикаркансиз, Минораи Калон, Калон масжиди ҳамда Арк қалъа деворлари қафтдек намоён бўлади. Иншоотга алоҳида кўрк ва салобат бахш этиб турган шимоли-шарқий ёғоч айвон эътиборингизни тортади. Баландлиги 7 метрли айвон шифти ва текис томини 8 та безакли ёғоч устунлар кўтариб туради. Устунларнинг бари кулрангли мармар тагкурсиларга мустаҳкамланган. Шифт токили, юлдузсимон 7 ҳовузакларга бўлиниб, хандасий нақшлар билан жозибадор безатилган. Ундаги безаклар Боло Ҳовуз масжиди ва Ситораи Мохи Хосса саройидаги айвонларга ўхшаб кетади. Шарқий томондаги марказий қисмида юлдузсимон ҳовзак ишланиб, муқарнаслар билан безалган. Юлдузсимон шаклдаги ҳовзакнинг ўн икки бурчагидан йирикрок ёғоч тахтачалардан бўрттириб ишланган геометрик нақшлар тарқалган. Ҳовзак юлдузсимон муқарнаслар ёрдамида безалган карниз билан яқунланиб, ёнларидаги, нисбатан соддарок безалган ҳовзакчалар билан уйғунлашган. Шимол томондаги айвон шифтининг марказида эса ўн қиррали юлдузсимон шаклдаги ҳовзак жойлашган бўлиб, ёнлари шарафалар билан безалган. Айвоннинг бурчак қисми ҳам серхашам безалиб, юлдузсимон муқарнаслар билан тўлдирилган иккита олти қиррали ҳовзак ишланган. Айвоннинг деворларига ганч ишлатилган бўлиб, оқ рангли девор ва айвоннинг кошинкорлиги усталарнинг юксак маҳоратидан дарак беради. Бизгача етиб келган айвоннинг харили шифт ва томи XVI асрга хос бўлган ёғоч харилар ва текис томлар конструкциясининг ажойиб намунасидир. Шарқий томондаги иккита асосий устун юзарок ўйма геометрик нақш билан безалиб, юкори қисми мадохил нақшли кош билан яқунланган. Бинода монументал меъморчиликнинг классик шакллари халқ ёдгорлик меъморлиги шакллари билан уйғунлашиб, бирлашиб кетган. Айвон кенг гумбазли бўлмага олиб келади. Бўлмани ички қисми ноёб ҳаворангли кошинлар билан қопланиб, нақшинкор гумбаз билан тугалланган.

Атрофи харсанг мармартошлар билан мустаҳкамланган пешайвон ҳовлиси ҳовузга қараган. Масжиднинг жанубий-шарқий томонида жойлашган ҳовуз Бухородаги энг қадимий сув ин-

шоотларидандир. Ҳовузнинг кирғоклари мармар тошлар билан копланган. Маҳалла аҳолиси шу ҳовуз сувини истеъмол қилган. Чеккалари бир оз кесилиб ишланган ҳовузга икки томонидаги маҳсус 10 га яқин мармар зиналар орқали тушилади. Пилла-поянинг сўнггиси, яъни туби ёғочлар билан мустаҳкамланган. Ҳовузга сув шаҳарнинг Шохруд канали орқали оғзини ланг очиб турган ажлаҳо кўринишидаги ўймакор мармар сув қуйғич (тарнов) орқали етиб келган. Тарнов Бухоро амири Олимхон замонида Ғазгон мармаридан маҳаллий усталар томонидан тайёрланган. Бу тўғрисида сув тарновнинг бир чеккасида сақланган ёзувдан ўқиш мумкин. Ҳовуздаги тарновда форс-тожик тилида настаълик хатида қуйидаги мисралар битилган: “Сайид Амир Олим Баҳодирхон давлатининг баракотидан унинг асида ҳеч бир инсофсизлик, мурувватсизлик жорий бўлмаган. Амир Насруллоҳ қушбегининг саъй-ҳаракати ва ташаббуси билан бу мустаҳкам тошли бино хайрия тарикасида қурилди. Одамларга маълум бўлиши учун унинг таъмир йилини ақл эгаларидан сўрадим. Лутф ва валоят эгалари менинг жавобимга шундай дедилар: “Бу хайрли иш жорий бўлиб, оламга хушхабар етди 1345/1926”. Ҳовуз асрий чинор, тут ва узум дарахтларнинг соясида ястаниб ётади. Унинг атрофи бўйлаб эски уйлар бўлиб, пасткам эшиклари ҳовуз томонга қараган. Сояли айвон ва тош плиталари билан ўраб олинган ҳовуз масжидни маҳалла билан боғлагани унинг ўзига хос хусусиятидир. Масжид ва ҳовузни олдинлари темир панжара ажратиб турарди. Ҳозирда унинг ўрнида эса 16 арка дерезачали гиштин нақшинкор панжара мавжуд.

Меъморий ёдгориқнинг хайрат фалсафаси унинг ички безакларию, нақшлар уйғунлигидадир. Девор пастидан гумбаз учигача зийнатланган безакларни кўриб хайратда қолади киши. Хона ичкараси эшиқлар юқорисидаги дерезалар ҳамда гумбаз остидаги тўртта бир-бирига параллел бўлган, жами 11 та даричалар орқали қучсиз ёритилган. Девор безаклари парчинкор нақшлар билан бошланади. Мозаика панели, алоҳида тўғри бурчакли майдонларга бўлинган, улар геометрик шакллар билан

безатилган. Унда асосан, яшил, хаворанг, сарик ва ок ранглари-дан унумли фойдаланилган. Юлдуз шаклдаги безаклар орасида-ги гул накшлари ажойиб ишланган. Гидамга ўхшаш накш ва безаклар атрофини ўсимликсимон накшлар ташкил этади. Кейинги деворий панорамада янада мураккаброк кизғиш гулли накшлар безаклар давом этади. Аммо, улар яхши сақланмаган. Унда юкорирокда нафис гуллар коллекциясининг намоёйиши бошланиб, сизни ўзига мафтун этади. Сиркор парчинли изоралар тўғри тўртбурчакли намоёнларга бўлинган. Намоёнлар ўсимликсимон накшлар ва геометрик безаклар билан тўлдирилган. Ундаги безаклар ранг-баранг учбурчак, бешкиррали ва юлдузсимон сирли парчинлардан иборатдир. Ўсимликсимон композицияли намоёнлар зангори ва яшил ранг заминли шаклдор равоклар ёрдамида безалган. Равоклар юзасидаги чирмашган жимжимадор шохчалар ва япроклар зарҳал билан ишланган. Ранг-баранг сирли парчинлар рангларининг шаффофлиги ва равшанлиги билан ажралиб туради.

Параллел симметрияларни ҳосил қилган аркалар ҳам ўта ажойиб. Шунингдек, йирик аркалар остида иккитадан жами тўртта тоқчалар мавжуд. Таъкидлаш ўринлики, деворий накшлар яхши сақланмаган бўлса-да аммо қолган излар, гул жойлари бетакрор санъат асари бўлганлигидан гувоҳлик беради. Деворлар чиройли кундал усулидаги накшлар, геометрик шакллар ва изоралар билан хошияланган. Деворлардаги расмлар ҳозиргача ҳам аввалгидек ялтираб туради. Хона дерезалари аркали бўлиб, улар тепасида оятлар ва мукаддас қалом кизғиш рангда битилган. Безакларнинг ҳар жойида чараклаб турган қуёш тасвирланган бўлиб, қуё масжид-хонакодаги гулбарглар шу офтоб тафтидан нур олаётгандек. Секин-аста гумбаз остига яқинлашаверамиз. Хона шифтининг тўрт бурчагида кабарик шаклдаги ғаройиб аркалар гумбаз гўзаллигини бир бутун этмокда. Хона деворларидаги ушбу таҳмонлар муқарнаслар тарзида ишлангани билан кишида кизиқиш уйғотади. Муқарнасли аркалар атрофини заррин камарлар безаб турибди. Бурчак аркаларнинг иккитаси кизғиш рангда бўлиб, яна иккитаси хаворангда безатилган. Улар

Шариф шиҳар ёдгориқлари

атрофида очик ҳаворанг ромбик безаклар шаклан ва мазмунан мужассамлашиб борган. Хона салобати ва ҳашамдорлигининг тожи саналган гумбаз гўзаллиги ҳар қандай инсонни сеҳрлаб қўшиши шубҳасиз. Гумбазнинг пастки учидаги айлана лента бўйлаб битилган эски ёзув ва муқаддас битиклар бежирим хаттотлик кўринишида. Хона гумбази мураккаб қалқонсимон бағаллар ёрдамида асосига таянган, гумбаз ичи 32 га бўлиниб, улар ҳалланган майда гуллар билан безатилган, гумбазнинг қуйи қисми эса муқарнаслар қатори билан ҳошияланган. Гумбаз, таҳмонлар, меҳроб ва ғарбий девордаги ёзувлар қатори қундал усулида бажарилган. Гумбаз қуйи атрофида кўкимтир нақшлар бўлса-да, марказида учига интилаётган ўсимликсимон нақшлар ва гулбарглр гулдастаси акс этган. Чинни-олтин қосанн эслатувчи гумбазга диққат билан разм соларкансиз, булутлар орасидан нур сочиб, чараклаётган қуёш кўзга ташланади. Расм ҳозирда қирмизи ранг ва кўк рангда, аввал зарли ёки зарли фонда бўлган. Бир вақтлар “қундал” техникаси билан ишланган таассуротни кичик ҳажмда бўлса-да бера олади. Аммо, ҳозир ҳам интерьернинг ҳаворанг-кўк ва сарғиш-кизғиш безатилиши қучли таъсир қолдириб келмоқда. Масжид гўзаллиги ва тароватини таърифлаб адоғига етиб бўлмайди. У шунчалар инсон кўнглига пайвандки, ундан узоклашгинг сари яна бағрига қайтинг, ҳикматиға қулоқ тутгинг келаверадн.

Бугунги кунда мўъжизакор обидани келгуси авлодга бешикаст етказиш мақсадида унда таъмирлаш ишлари доимий олиб борилмоқда. Айвон устунлари, хонако эшиқлари ўз жойида реставрация қилинди. Ҳовлиға кириш эшиқлари ва долонлари янгидан қурилди ва таъмирланди. Хонако ичкарасида сақланган нақш изларини мавжудларига қараб тиклаш, ҳовузда кенг таъмирлаш ишларини олиб бориш ва Хўжа Зайниддин қабрини таъмирлаш келажакда обидани сайёҳлик йўналишиға киритиб, тарихимизни янада тараннум этишға қўмаклашади. Хўжа Зайниддин масжиди XVI аср меъморларининг истеъдод ва маҳоратига қуйилган ёдгориқ экан, уни янада обод айлаб жавоҳир дурдонаға айлантириш бизнинг аждодлар олдидаги қарзimiz.

АБДУЛАЗИЗХОН МАДРАСАСИ ҒАРОЙИБОТЛАРИ

Оламда ғаройиботлар ва муъжизалар жуда кўп. Уларнинг ҳар бири яратилишида инсониятнинг моҳир қўлларини, тенгсиз тафиккури муҳассам бўлиши ҳеч кимга сир эмас. Леонардо да Винчининг Монатаиз асаридagi минглаб сир-синоитлар, яширинган ажойиботлар ҳанузгача одамизодни ҳайратга солиб келмоқда. Бухорода ҳам моҳир меъморларнинг тенгсиз қобилиятлари, нухти тажрибалири асосида меҳробда ҳукмдор сийрати тасвирланган ана шундай санъат асарига Абдулазизхон мадрасасида дуч келасиз.

Кўш мадраса услубида қурилган Абдулазизхон мадрасаси Улугбек мадрасаси билан бирга ажойиб архитектура ансамблини ташкил этиб, бу каби композицияларни Бухорода камдан кам учратиш мумкин. Обида шаҳарнинг жанубий қисмида 1561-1562 йилларда Жоний ҳукмдорларидан Абдулазизхон ибн Надрмуҳаммадхон ибн Жонибекхон буйруғига асосан меъмор Мимхокон ибн Хўжа Муҳаммадамин томонидан барпо этилган.

XVI асрнинг энг моҳир меъмор усталари томонидан яратилган мадраса Бухоро меъморчилиги энг унумли ва раванк топган лаврига тўғри келади. Мадраса биносининг бадий безак техникаси ва услубида ҳашамдорлик ҳоллари ҳаддан ташқари авж олганлиги буни исботлайди.

Бино аслида ўқув юртини жойлаштириш учун қурилган. Мадрасанинг майдони 50х67 м бўлиб, ҳовли майдони 28х35 метрни ташкил этади. Икки қаватли мадрасада жами 64 та хужра ўқиш ва дам олишга мўлжалланган бўлиб, ҳар бир қаватда 32 тадан хужра ўрни олган. Иккинчи қаватда ажойиб нақшлар билан безатилган дарсхона мавжуд. Шунингдек, мадрасанинг гулдор гумбазлардан иборат бўлган кутубхонаси ҳам ғаройиб бўлиб, рангбаранг нақшларнинг гўзаллигини қайта-қайта томоша қилиш инсон қалбига чексиз ҳузур бағишлайди.

Абдулазизхон мадрасасини ташки томондан томоша қилар экансиз, ганчкор бўртма нақшлар сизни ҳикматлар бўстонига гарк этади. Иншоотнинг икки бурчагида 6 даричали мино-рачалар бўлиб, унинг гумбазида лайлак уялари бугунгача сақланган. Мадрасага ҳикмат улашиб турган хосиятли кушлар инлари такводор ҳукмдордан нажот излаётгандек, гўё. Илм маскани ташки саҳнидаги иккита мармар тош ва узун йўлак ҳам ошиқаётган меҳмонларни ҳукмдор саройи ва унинг сирли сийратининг томошасига олиб бориш учун хизмат қилаётганга ўхшайди.

Масжид, мадраса, умуман халқ корига ярайдиган бино курган инсоннинг номи умрбокий бўлади, дейди мўйсафедларимиз. Мадрасада ҳам обидани бунёд этган Бухоро меъмор ва курувчиларнинг номлари ўйиб ёзилган. Булар орасида бош меъмор Муҳаммад Солих, хаттод Муҳаммад Амин ва унинг ўғли, саркор Мим Ҳоконларнинг номлари ҳозиргача сақланиб келмокда.

Ёруғлик соясининг жилвагар ўинни

500 йиллик тарихга эга Абдулазизхон мадрасасининг ичка-рисига қадам ранжида этаркансиз, чан томондаги сирли масжид сизни ўзига чорлайди. Сеҳрли нурлар билан уйкаш хона остонасидан 7 қадам узоклашиб, меҳробга диққат билан разм солинса, ҳукмдор Абдулазизхоннинг сурати аста-секинлик билан гавдалана бошлайди. Ривоят қилишларича, Абдулазизхон олтинчи марта ҳажга жунаб, сафар чоғида унинг тушига бир нуроний қирибди. Мўйсафед хонга “Сен сафардан қайтганингдан сўнг Ватанингда шундай бир меъморий обида қурдирки, у бокий ва фоний дунё ифодасини топсин. Асрлар оша халқ ундан баҳраманд бўлиб, сени ёдга олсин”, - дебди.

Ҳукмдор унга амал қилиб, мамлакатдаги сара усталарни жамлаб, обида қуришни, деворий безаклар бир-биридан фаркланишини, энг асосийси, деворларнинг бирида ўз сиймоси ақс этишини айтибди ва катъий талаб қўйибди. Маълумки, бу даврда инсон расмини чизиш ман этилган эди. Шунга қарамай уста меъморлар бино қуришга қиришадилар. Иншоот қурилишининг анча қисми якунланганда, Абдулазизхон бу ерга ташриф

буюриб, мадрасадаги ишлар билан танишибди. Хон ўнг тарафдаги хонага кириб, девор суратларини диққат билан кузатибди. Жанубий деворда илон ва чаёнлар сурат ишланган бўлиб, бу фоний дунёнинг машаққатлари ҳақида маълумот бераркан. Шимолий қисмида тасвирланган чизгилар эса фоний дунёнинг азоб укубатларига бардош берадиган одамларга боқий дунёда жаннат эшиклари очиклигидан далолат бераркан. Ғарбий деворда ишланган иккита айик суврати эса мансаб ва бойлик Оллоҳ томонидан одамларни синаб кўриш учун берилишини англатса, шарқ қисмида тангрини ҳамиша ёд этиш ҳақидаги оятлар битилган. Абдулазизхон уста маҳоратини юксак баҳолабдию, аммо ўз суврати йўқлигидан ғазабланибди. Шунда уста подшоҳни эшнқдан олиб чиқиб, ғарбий деворда чизилган меҳроб ичидаги бир даста гул тасвирига диққат билан қарашни сўрабди. Қараса, гул тасвирида ўзининг сиймоси турган эмиш. Шундан кейин, Абдулазизхон усталар мўъжизасига тан бериб, умрбод ибодатга берилибди.

Ўша пайтларда масжидда пешин намози тугагунгача, яъни куёш ўз йўналишини ўзгартиргунга қадар ҳукмдорнинг суврати қибла меҳробида намоён бўлиб турган. Худдики, намозхонлар буюк эътиқод соҳиби Абдулазизхонга сажда қилгандек, бамисоли. Сеҳрли синоат яширин масжидда ҳозирги кунда ҳам мазкур мўъжизани томоша қилиш мумкин. Пешин соат иккига қадар Абдулазизхоннинг салла ўраган оппок бош ва елкалари пайдо бўла бошлайди. Айтишларича, сирли снйрат факат қалби пок инсонларга намоён бўлармиш. Бетакрор нақшлар билан ишланган мафтункор ва мўъжизакор хона ўта баланд ва ҳашамдор. Маҳобатли хонадаги ҳар бир нақшинкор тасвирларда жонзотлар суратлари яширинган. Бу ердаги катибалар, уштургардон, изора, ироқий ва шарафани овезону ҳавзаклар ҳусну жамоли ҳатто олтин кўзгуда ҳам йўқ. Хонанинг энг юқори қисмида 4 та, турли бурчакларида яна 5 та, жами 9 дерезалар ўта аниқлик билан нукталарда ўрнатилган бўлиб, улардан тушадиган куёш нури нақшларни табиий жилолантириб турган. Бу эса куёш ботгунга қадар сеҳрли хонанинг сирли кашфиётларини томоша қилиш имконини берган. Бухоронинг бошқа обидаларида учрамайди-

ган ганчкор бўртма нақшларда товус, қушлар, оху, кийик, шунингдек, аждар бошининг акс эттирилганлиги ҳукмдорлик рамзларига ишора эканлигига шубҳа йўқ. Шунингдек, Хитой Қакнусию, Самандар қушлари нақшлар орасидан жонланиб, кўзга кўрингандек бўлади, гўё. Ғаройиб масжид томошасидан сўнг, уни “кўринмас шаҳзода”, “яширнн шох” деб юритилиши бекорга эмаслигининг гувоҳи бўласиз.

Шунингдек, масжид ичида насталик хатида байт ва устанннг исми ёзилган: “Мавжудликни бокий деб кўрмаганимиз учун мақсадимиз ўзимиздан бир нақш қолдириш. Ҳеч бўлмаса бир кунни бир соҳибдил инсон бу мискиннинг ҳолига раҳмат билан дуо қилса, бас. Буни усто Нажафқули Қазвиний ёзди”.

Мадрасанинг очик ҳовлиси ҳам ғаройиб. Тўртбурчак иншоотнинг ички пештоқларининг чап ва ўнг томондагилари жуда улғувор ва салобатли. Ҳовлини кузата туриб, бинонинг чап томони нақшлар билан зийнатлангану, ўнг томони эса оддий лой сувок билан қолганлигини кўриш мумкин. Қайд этилишича, Абдулазизхон мадрасани безаш ишларини бошлаб, жуда катта маблағларни сарфлаган. Шох 1681 йилда ҳажга жўнагандан сўнг, мадрасани таъмирлаш ишлари тўхтаб қолган. Хоннинг вафотидан сўнг ҳам бинога зеб бериш ишини бирор ҳукмдор давом эттирмаган. Бино пойдеворидаги мрамар тошлар ҳам жуда нақшинкор ва салобатли. Ҳовли ўртасида 16 метрли қудук бўлиб, у мадрасани доимий сув билан таъминлаш вазифасини ўтаган.

Чиллахонадаги чил мўъжиза

Мадрасанинг биринчи кават бурчагидаги бир хужрада чиллахона бўлиб, унда дардманлар, фарзанд талаблар ёки бирор-бир орзуманд кишилар 40 кун шу хонада тоат ибодатда бўлишган. Чиллахонага кириб, чил мўъжизанинг гувоҳи бўлдик. Хужра икки каватдан иборат бўлиб, биринчи каватда дам олиш учун жой ҳамда ўчоқ ва кўза мавжуд. Иккинчи каватга эса 5 та зина орқали кўтарилсангиз бежирим нақшлар билан ажойиб безатилган хонани кўрасиз. Бу кават ибодат қилиш учун бўлиб, хона ўртасида сандали ҳам мавжуд. Хона шифти арқали бўлиб, гулли нақшлардан унумли фойдаланилган. Параллел икки томонда уч каватли тоқчалар бўлиб, ҳар бир томонда уларнинг сони 20 та.

Уларда китоблар ва бошка жиҳозлар сақланган. Олди ганчкор нақшли панжара билан ёпилган хонанинг ҳар бир гулида рамзий ишора бордек. Нақшларда кўза, ундан юқорига қараб барқ урган гуллар тасвири сизни мафтун этади. Тўрда икки ён томонда кичик меҳроблар бўлиб, ибодат учун қўйилганлигига шубҳа йўқ. Ҳар икки қанотдаги жами 8 та деворий аркалардаги нақшлар бежирим ва нафис бўлиб, ундан кўз узолмаслигингиз аниқ. Ранглар ҳам 5 асрдан буён бир хил сақланган.

Маълумотларга қараганда, мадрасада симсиз телефон ўтказилган бўлиб, барча бинолар орқали керамик қувурлар маҳорат билан деворлар ўртасида ўрнатилган экан. Уларнинг акустик ва овоз кучайтирувчи жиҳатлари мадрасанинг ҳар бир хонасидан товушларни эшитиш имконини бериши ҳам мўъжиза.

Ўз даврида Абдулазизхон мадрасани энг нодир иншоотга, Бухоронинг ҳашаматли нлмгоҳига айлантиришни ният қилганлиги шубҳасиз. Айтиш ўринлики, Собик тузум даврида бу ерда дори-хона, савдо расталари, омборхоналар, ҳарбий комиссариат жойлашган бўлиб, мадраса 1941-1942 йилларда 101-ўқчи дивизиясининг ётоқхонаси сифатида хизмат қилди. Бундан ташқари мадраса биносида иккинчи жаҳон уруши фронтига аскарлар жўнатишга тайёргарлик қўрилган. Ҳозир нақшларда дарз кетиш бошланган. Зина ва ҳужралар жуда таъмирталаб. Шаркнинг бетакрор мўъжизасидан келгуси авлодлар ҳам баҳра олади, деган умиддамиз.

Бугунги кунда мадрасада ёғоч ўймакорлиги музейи фаолият кўрсатиб, экспонатлардан ҳасса, лавҳ, куттилар, шахмат тахталари, нақшинкор хонтахталар ва қадимий ёғоч эшиклар каби бошка ашёлар ўрин олган. Мадрасада ҳозирда 20 га яқин ҳунармандлар фаолият кўрсатиб, ҳунармандчиликнинг турли соҳалари ривожига муносиб ҳисса қўшиб келишмоқда.

Беш асрдан буён инсониятни хайратга солиб келаётган Абдулазизхон мадрасасидаги сир-синаотлар, сеҳрли ғаройиботлар ҳукмдорни умрбоқий абадиётга муҳрлади. Ташриф буюраётган меҳмонлар эса мадрасанинг мўъжизакор хилқатидан баҳра олиб, уста меъморлар заковатига тан бериб, “қўринмас шахзода”ни тилларда дoston этишмоқда.

ШАРҚНИНГ ШОҲИ ИПАКЛАР БОЗОРИ

Буюк ипак йули чорраҳасида жойлашган Бухоро узоқ вақт давомида нафақат маданиятлар алмашинуви маскани, балки Шарқни ғарб билан, Чинни Рум улқаси билан боғлаган дўстлик ва савдо-тижорат шаҳри бўлиб келган. Муборақ шаҳарни идора этган ҳар бир ҳукмдор уни Мағрибу машириқнинг латиф маскани, шунингдек, савдогарлар марказига айлантиришни ният қилган. Мозийда буюк бунёдкор нами билан қолган шайбоний Абдуллахон II нинг амалга оширган мислсиз меъморчилиги ҳам дунё аҳлининг ҳайрату ҳавасига сабаб бўлиб келмоқда. Йирик савдо мажмуаси сифатида донг таратган Абдуллахон тими жи Шариф шаҳар жаҳоний шухратини оширган меъморчиликнинг нодир намунасидир.

Токи Телпакфурушон ва Токи Заргарон оралиғида тоқлар тоғи бўлиб салобат тўкиб турган Тими Абдуллахон 1577 йилда шайбоний ҳукмдор Абдуллахон II томонидан бунёд этилган. Уч аср давомида Шарқнинг ипак бозори сифатида шухрат қозонган обиданинг қурилишини шахсан ҳукмдорнинг ўзи назорат қилганлиги унинг кўркем ва мафтункор бўлишига хизмат қилган. Айтиш жоизки, Бухоронинг пойтахт шаҳар сифатидаги меъморчилиги, қад ростлаган савдо расталарию тоқлар, мадрасаю хонақолар айна Шайбонийлар сулоласи даврига тўғри келади. Шаҳар киёфасини тубдан ўзгартириб юборган улкан қурилишлар Бухорони ўрта асрларнинг ноёб шахрига айлантирди. Айниқса, савдо-сотик ҳамда тижорат ривожига хисса қўшган йирик иншоот - Абдуллахон тими шариф шаҳарни оламга “мадинат ут-тужжор” – савдогарлар шаҳри сифатида машҳур айланганлиги эътиборга молик.

Энг катта усти берк савдо растаси ҳисобланган обида мурабба тархли бўлиб, 39х42 метрни ташкил этади. Пишиқ гиштдан

курулган (22x27x3,5 см) бинонинг деворлари ганч сувукли, нақшин безаклари эса деярли сакланмаган.

Обида гарбидаги уч дарвозали пештокнинг кай бирдан кирманг, Шаркнинг жушкин бозорлари, ахли уламнинг гала гувурлари эшитилгандай, димогингизга ипак ва шойи матоларнинг эпкин шамоллари урилгандай бўлади гўё. Ранг-бараиғ газламаларнинг сержило товланиши, сеҳрли маъвоси ҳаёлингизни бирдам эртақлар оламига сайр элтади. Нозик нақшлар ила безатилган дарвозалардан ичкарига кираркансиз, йўлақлар тўғри миёнсаройга олиб боради. Ўртадаги миёнсарой диаметри 10 метрли баланд гумбаз билан ёпилган бўлиб, унга саккизёкли арконлар таянч бўлган. Арконлар орасидан ўтган пуштан равоқларнинг бир-бирини кесиб ўтганлиги ажиб геометрияни ҳосил қилган. Гумбаз остида сакланган кулранг нақшларда эса арабий ёзувлар битилган. Миёнсаройнинг тўрт томонидан йўл кетган бўлиб, улар тимхонадаги 30 дан ортиқ дўконларни айланиш имконини беради. Дўконларнинг 4 таси кийимликлар, 4 таси гилам, 6 таси газмол ва бошқа маҳсулотлар сотиладиган дўконлар бўлган.

Абдуллахоннинг ёпик бозорида яратилган имкониятларни кўриб, бундан олти аср олдин замонавий “гиппермаркетлар”ни ота боболаримиз ўйлаб топганлигига тасаннолар айтамыз. Тўрт бурчакдаги олти даричали куббачалардан тушган ёруғлик бозорни тенг ёритган бўлса, ундан айланадиган шамол ҳавони муттасил алмаштириб, шунингдек, кондиционер вазифасини ўтаган. Айниқса, туйнуклардан тушган қуёш нурлари банорасу бекасам матоларни ял-ял “ёндириб” харидоргир қилган бўлса, не ажаб.

Кўп гумбазли тим остидаги галереяларда катор савдо расталари жойлашган бўлиб, у ерда савдо қилинган маҳсулотлар бутун Буюк инак йўли бўйлаб тарқалган. Шунинг учун халқаро бозорга айланган тимхонадан дўконни ижарага олиш осон кечмаган. Бунинг учун ҳар бир матофуруш Абдуллахон саройига катта миқдорда ижара ҳақки бериши лозим бўлган.

Таъкидлаш ўринлики, Абдуллахон II меъморчилик иншоотлари куришни давлатнинг устувор йўналиши деб белгилаган. Ривоят килинишича, Абдуллахон ҳар гал бирор мамлакатга юришга чиқишдан олдин, аскарларига қайтишда икки донадан гиштни хуржинига солиб келишни фармон берган. Сафардан қайтгач тўпланган гиштарни тўплаб, Бухорода бир нодир ёдгорликни – масжид, мадраса, қарвонсарой ёки тимхонани барпо этган. Ҳукмдорнинг оқиллигию донишмандлиги таҳсинга лойик. Ҳақиқатдан ҳам XVI аср Бухоро учун меъморчилик ва ободлик асри бўлган, десак, асло муболага бўлмайди. Ҳофиз Таниш Бухорийнинг “Шарафномаи шохий” ёхуд “Абдуллонома” асарида келтирилган фикрлар ҳам бунинг яққол тасдиғидир: “Дона меъморлар ва забардаст бинокорлар яхши бахт толеида ва қутли замонда жаннатга ўхшаган олий биноларни қурдилар. Ҳар кун эрталаб ер қуррасининг меъмори бўлган қуёш ер юзидаги мамлакатларни обод қилмоқ учун фалаклар деворига қадам қўйганда, устод, хунарманд ва мардикорлардан ҳар бири ўз ишида чакконлик ва маҳорат кўрсатар эди”.

Шариф Бухоронинг айнаи шу даврда дунё мамлакатлари билан савдо-сотик қилиши учун барча тўсиклар фозил ҳукмдор Абдуллахон томонидан олиб ташланган эди. Тижорат ишлари ривожини учун қарвон йўллари таъмир этилди, савдо йўлларида қўриқчи аскарлар қўйилди, рабату сардобалар қад ростладн. Ҳаттоки, энг хавфли тошқинларда ҳам қарвонларнинг хавф-хатарсиз дарёдан ўтишлари учун иккита йирик қўприқ қурилганлиги Бухоро савдогарларининг дунёга чиқиши, маҳсулотларининг дунё чеккасигача бориши учун яратилган тенгсиз имконият эди.

Абдуллахон томонидан давлатлараро савдо-иқтисодий муносабатлар истикболлари учун қилинган саъй-ҳаракатлар бежизга эмаслигини тарихнинг ўзи кўрсатди. Бухоро савдогарларининг рус тадбиркорлари билан алоқаси тобора юксала борди. Биргина 1558 йилда Иван Грозний ва Абдуллахон II нинг ўзаро элчилик алмашинувлари, Москва ва Бухорога юборилган

вакилларнинг икки томонлама ҳамкорликни кучайтиргани кўп воқеалардан дарак беради. Қолаверса, бу даврда уч маротаба, яъни 1572, 1577 ҳамда 1585 йилларда Абдуллахон II ва бобурий ҳукмдор Акбаршоҳларнинг элчилик алмашинувлари рўй бериб, Бобурийлар ва Бухоро хонлиги яқиндан ҳамкорликни йўлга қўйганлигини кўрсатади. Бу эса Бухоро бозорлари катори, Абдуллахон тимидаги савдо пештахталаридан Ҳинд юртининг нодир буюмлари ҳам ўрин олганлигидан гувоҳлик беради.

Бугунги кунда Абдуллахон тимида туқувчилар, гиламдўзлар фаолият кўрсатиб, хунаромандчиликнинг сирли жилосини намойиш этмоқда. Сеҳрли қўллардан яралган гиламларни томоша қилиб туриб, афсоналардаги учар гиламлар ҳаёлингиздан бир-бир ўтади. Вақт машинаси ортга қайтсаю, сеҳрли гиламларда парвоз қилиб, Тими Абдуллахоннинг фойзли ошиёнидан баҳраманд бўлгингиз келади гоҳида. Аммо асрлар ўтса, насллар бойлиги бўлиб келаётган бетакрор обида Абдуллахонни абадий тарихга муҳрлаб, Шариф Бухорони эса оламнинг тужжорлар марказига айлантириб, жаҳон пешайвонига чиқариб қўйди.

МОДАРИХОН МАДРАСАСИ

Шарқ халқларида соҳиби давралик қилган қўлаб ҳукмдорлар волидан муҳтарамасини эъзозлаб, унга атаб гузал боғлар, саройлар, жамоат биноларини барпо этгани барчамизга маълум. Бу орқали онасининг номини тарихга абадийлаштириши, умрбоқийликка муҳрлашни ният қилгани шубҳасиз. Шайбоний Абдуллахоннинг онасига ҳурмат эҳтирами рамзи сифатида бунёд этган Модарихон мадрасаси ҳам ана шундай бағишлов обидаларидан биридир.

Бухоронинг қадимги Хиёбон мавзеида қурилган Абдуллахон ва Модарихон мадрасалари Бухоро меъморчилигининг такрорланмас дугона типдаги обидаларидандир. Ўша даврда “Қўш” усулида қурилган бинолар энг кучли таассурот қолдирувчи анъанавий архитектура бинолари деб ҳисобланган. Абдуллахон ўз онасига шарафига 1566-1567 йилларда қурдирган Модарихон мадрасаси мана беш асрки меҳр ва муҳаббат рамзи, буюк зотга эҳтиром обидаси бўлиб келмоқда. Сарой тарихчиларидан бирининг йилномасида “унинг баланд пештоқлари ва баланд гумбазлари юкори ва пастки бинолар ва пойдеворлари настдан баландгача жуда мустаҳкам ишланган” - деб ёзилган. Ҳақиқатдан ўта аниқ изчиллик асосида тайёрланган иншоот тархи ва унинг безаклари гаройиб.

Мадраса чорсу тархли 67х45 м бўлиб, ҳовли тўрт томони икки каватли ҳужралардан ташкил топган. Бош тарзида улкан пештоқ ва унинг икки ёнидаги икки каватли, олди равокли уч киёмга ажратилган хоналар олди хандасий услубда кошинкори нақшлар билан безатилган. Бурчакларида сиркор гиштлар билан нақшланган гулдасталар жойлашган. Мадраса олд кнмидаги пештоқи турли рангли гишт мозаика билан жуда бой безатилган. Улар ранг-баранг геометрик безакларни ташкил этади. Фасад-

нинг безатилишига турли хил майолик плиталари ишлатилганлиги, улар гулгунчаларга ўхшаб кетиши ажабтовур. Пештоқда асосан гулбарглар, нозик ва ўта белгили нақшлар борки, гўё обида аёл кишига мансублигини ифодаляётгандек. Энг юкори кисмида парчинлардан тайёрланган ёзувлар бўлиб, айрим жойлари тушиб кетганлигини кўриш мумкин.

Мадрасанинг икки томонида тут дарахтлари мавжуд бўлиб, худди улар маликага таъзим этиб, мозий баётидан шивирляётгандек гўё. Бош тарзидаги эшикка рамз солсак. 500 йилдан ошган икки табақали ёғоч эшиклар ҳали ҳам мустаҳкам ва мухташам. Эшик юкорисида арабий ёзувлар сақланган. Заррин зулфли эшикларни очиб, ичкарига кирар экансиз, шайбонийларнинг маърифат зиёси уфргандай бўлади. Кўкалдош, Абдулазизхон, Мир Араб мадрасаларидек, Модарихон мадрасасининг ҳовлисига ҳам миёнсаройнинг икки томонидан кирилади. Миёнсарой гумбази остида кўп бурчакли геометрик шаклларни кўриш мумкин, лекин улар бугунгача яхши сақланмаган.

Ҳовлининг тўрт томонидан иккинчи каватга олди ёғоч билан мустаҳкамланган 15 га яқин зиннапоялар орқали чикилади. Юкори каватдаги ҳужраларнинг олди балконлардан ташкил топган. Иккинчи каватдан мадраса томига яна 10 та пиллапоя ёрдамида аркали узун тор долон билан кўтарилади. Балким подшоҳ волидаси шаҳар гузаллигини мана шу юкоридан туриб томоша килгандир.

Хоналарнинг ҳар бирида эшик ва унинг тепасида ганчкор кошинлар билан безатилган панжара мавжуд. Ҳужралардаги бу кенг саккизқиррали дерезалар ҳовлига қаратилган бўлиб, хонага қуёш нурини етказиб турган. Бош тарзидаги миёнсарой, дарсхона ва масжид, ҳовли турининг икки бурчагида жойлашган хоналар чархи гумбаз билан копланган. Бағаллари ганчдан тўрсимон шаклда ишланган. Тўрт тўғри бурчакли мадрасанинг ичкарисидagi ҳовли одатдагидек икки ёки тўрт айвон эмас, фақат бир айвондан иборат. Ҳовли икки каватли аркада

ўраб олинган, уларнинг орқасида хужралар жойлашган. Модарихон мадрасаси девори қурилмаси XVI аср Бухоро меъморлигига хос бўлиб, икки чеккаси пишиқ гиштдан терилган, ўртаси эса синик гишт бўлаклари билан тўлдирилган.

Шаҳарнинг жуда “камтарин” биноларидан ҳисобланган Модарихон мадрасаси йўлга нисбатан бир оз бурилган ҳолда бўлиб, шу сабабли ансамблда аниқ симметрия йўқлигини кузатиш мумкин.

XVI асрда Бухоронинг қадимий Хиёбон кўчасида қад ростлаган мазкур меъморий иншоотдан ўтган асрда ётоқхона сифатида фойдаланилган.

Ҳозирда Мирдўстим кўчасида жойлашган бу жой бундан олдин Сари пули ошукон номи билан аталувчи мавзегга қарар эди. Уруш йилларида кўчириб келтирилганлар Модарихон мадрасаси хужраларига жойлаштирилган. Ҳар бир хужарада бир оила яшар эди. Кейинчалик 1970 йилларда шаҳарда янги кўп қаватли уйлар қурилиши натижасида одамлар мадрасадан кўчирила бошланди. Мадраса биноси 1997—1998 йилларда таъмирланган. Қўшинлари ва парчин безаклари ўз ҳолича маълум даражада тикланди. Обидани бундан кейин ҳам муҳофаза этиш мақсадида реставрация ишларини олиб бориш мақсадга мувофиқ.

Ноёб архитектура кўринишига эга Модарихон мадрасаси сирли синоати, ҳаётий ҳикмати билан умрбоқий яшаб, зиёратчиларнинг обод қадамжосига айланиши муқаррар.

АБДУЛЛАХОННИНГ ОЛИЙ ИМОРАТ МАДРАСАСИ

Бухорода ҳукмронлик қилган аксарият ҳукмдорлар бу намлири билан мадрасалар бунёд этиб, уна дунёнинг машҳур илм маскани ва муҳташам обидасига айлантиришига ҳаракат қилишган. Олийиморат мадрасалар қурилишида шахсан улар иштирок этган. Ширқу ғарбда машҳур таълим даргоҳи сифатида донг тиратган Абдуллахон мадрасаси ҳам замонасининг намдор таълим даргоҳи бўлиб, таърифи бугунги қадар етиб келган.

Бухорода мадрасалар қурилишига катта эътибор қаратилгани архитектуравий қўш, ансамбл обидаларнинг вужудга келишига асос бўлган. Мадрасалар аслида дугона, сегона шаклларида бунёд этилган. Модарихон мадрасасидан 23 йил ўтиб бапро этилган Абдуллахон мадрасаси ҳам ана шундай дугона ёки қўш услубдаги иншоотлардандир.

Шариф шаҳарнинг қадимги Хиёбон кўчаси ёхуд Сари пули ошикон номи билан юритиладиган мавзеда салобат тўкиб турган шайбоний оламгир мадрасаси маҳобати, кўркемлиги ҳамда нуфузи жиҳатдан бошқа обидалардан юқори турган. Ўрта Осиё меъмورлигининг энг улуғвор архитектура обидаларидан бири саналган мадраса қўш ансамблнинг шимолий қисмида жойлашган бўлиб, Абдуллахон томонидан 1588-1590 йилларда қурдирилган.

Ҳофиз Таниш Бухорийнинг “Шарафномаи шоҳий” асарида келтирилишича, Абдуллахон уламоларнинг мустаҳкам ўрни бўлган Бухоронинг ташки қалъасида, шаҳарнинг ғарб тарафида, Хиёбон кўчасида, Хон ҳаммоми қаршида хижрий 974 йилда тоқилари баланд, гумбазларни юқори ва икки қаватли, қўш хужралардан иборат бўлган олий мадраса қуришни буюрди.

Мадрасага диққат билан разм солганда унинг пештоқи Мо-

дарихонга томон эгигрок қилиб қурилгани кўринади. Бунда ҳам рамзий маъно бор. Гарчанд, Абдуллахон буюк подшоҳ, унинг мадрасаси қанчалик сарбаланд бўлмасин барибир волидаи мухтарамаси олдида мудом таъзимда бўлади деган ҳикмат яширинган.

Абдуллахон мадрасасини бадий жихатдан безашда, умуман бутун ансамблни яратишда янгиликлар киритилгани сезилади. Шунингдек, меъморий обиданинг жозибадор безатилишига катта эътибор қаратилгани кўриниб туради. Жуда қиммат бўлган рангли мозаика ўрнига стандарт майолика плиткалардан фойдаланилган. Деворлар очик чокли қосинлар билан безатилган. Натижада расм жонли, ёркин, бадийроқ, аммо бироз хирарок қилган. Аммо у мадрасанинг ташки кўрилишига унчалик таъсир қилмаган, чунки майолика расми узоқдан ягона, рангли доғдек ажойиб кўрилиши сирли санъат намоёнидир. Бино олд қисми баланд пештоқининг баландлиги 45 аршин (71,12 см x 45 = 32 м) келади. Фасаднинг йирик ўлчамлари ва жуда яхши безатилганлиги сабабли у тантанали кўрилишга эга. Қуёшли кунларда унинг кўк, яшил-кўкимтир, оқ безаклари товланиб туради.

Мадрасанинг мохир санъаткор қўли билан ғоят мурраккаб 10 йўлли гирих билан безатилган нақшиндор ёғоч дарвозаси яратилган бўлиб, у майин безаклар билан алоҳида бўлакчалардан бирорта миҳсиз ва елим ишлатмасдан бир-бирига жипслаштирилган. Мадрасанинг вестибюли (катта даҳлизи) икки қисми ховлига қириш жойига эга. Унинг бош гумбази 16 устунга ўрнатилган бўлиб, конструктив қарқасни ташкил этади, қарқас тозаланган (силликланган) гишт билан тўлдирилган. Устунчаларнинг қобир-ғаларни гишт теририлишига ўхшайди, унинг боғланиш жойларига эса кўк рангли (хаворанг) майолика ишлатилган. Гумбазда беш, саккиз ва ўн бурчакли юлдузчалар шаклида ишланган безаклар мавжуд. Шунингдек, гумбаз четларида терракот ленталар бўлиб, улар кўк рангли майолик фонда ишлатилган. Тўқ кўк фонда ёркин тўрсимон безак жуда яхши

кўринади.

Обида Абдуллахон даври меъморлигининг етук намунаси бўлиб, Бухоро меъморчилигининг XVI асрда эришган барча ижодий ютуқларини намойиш этган. Абдуллахон мадрасаси масжид ва дарсхонага, ховлининг ғарб томонида айвонига эга. Тузилиши одатдаги мадрасалардан анча фарқ қилади. Ховли атрофини икки ошёнли 141 та хужралар ўраб туради. Ҳар икки томонида баланд пешток жойлашган. Пештоқлар орқали ичкари хоналар ва хонақоҳга ўтилади. Мадрасанинг катта пештоқи жанубга қараган. Пешток канотлари ва гулдасталар сиркор безаклар билан пардозланган. Дарвозадан ўтиб, икки ёқдаги катта хоналар — дарсхона ва масжидга киради.

Таълим даргоҳида илмни чуқур эгаллаш масаласи энг устувор вазифа этиб белгиланган. Бино нақшу нигорларида “Илм шундай нарсаси, унга бутун умрингни бермагунингча, сенга ўзининг бир қисмини ҳам бермайди” ҳадисининг борлиги ҳам буни яққол ифодалайди.

Мадрасада яширинган мўъжизалардан яна бири ундаги меҳробдир. Қурувчилар меҳробни Макка томонга қаратиб тайёрлаганлар. Ўша давр ўлчов асбоблари орқали қабатўллоҳ йўналишининг тўғри ва аниқ танланганлиги таҳсинга лойик. Масжиднинг тўғри бурчакли ховлисида баланд порталли тўрт айвон бор, улар кенг ғишт мозаика “белбоғ”лар билан безатилган, порталлар устунлари юқори қисмлари ҳам безатилган. Бундан ташқари, айвон орқасида, ғарбий томонда, ёпик ховли атрофида, бир неча хоналар мавжуд. Шу вақтгача мадраса ичкарисида ёпик ховличалар қурилмас эди, демак, уларнинг қурилиши-махаллий қурувчилар қиритган янгиликлардан яна биридир.

Шайбоний ҳукмдор мадрасаси ҳамиша чароғон бўлган. Мадраса тўртта фонус билан ёритилган. Биринчи ва иккинчи қаватларда саккизта фонус бўлиб, ҳар бир фонусда 16 мураббаъ хужра қурилган.

Абдуллахон мадрасаси ўз даврида йирик маърифат маркази ҳисобланган. Мадраса нуфузининг ошишида унга биринкетинлик билан мударрисликка тайинланган мавлоно Поянда, қози раис Садир, жаноб мавлоно Мулла Амирларнинг хизматлари катта бўлган.

Йирик мадрасаларда бўлгани каби Абдуллахон мадрасасининг ҳам ўз вақф маблағлари бўлган. Абдуллахон мадрасасининг вақф маблағини Фитрат 50 минг танга деб таъкидлайди. Вақф мулкидан тушган маблағ қуйидагича тақсимланган. Энг аввало, маблағ мадраса биносини доимий равишда таъмирлаб боришга сарфланган. Қолган маблағнинг бешдан бир қисми икки нафар мударрисга иш ҳақи сифатида берилган. Вақф мулкани бошқарувчига (мутаваллига) қолган маблағнинг 20 дан бир қисми ажратилган. Шунингдек, мадрасада нмомга йилига 200 қумуш танга, муаззинга 100 танга, навбат билан хизмат қилган уч нафар фаррошнинг ҳар бирига 60 танга, масжидни ёритишга (шам, чирок учун) 24 танга, наमत ва бўйра сотиб олиш учун 60 танга сарфланган. Ниҳоят, юқоридагилардан қолган маблағ мадраса талабалари ўртасида тақсимланган.

Шундай қилиб, хон ва модарихон обидаларидан иборат қўш мадраса ансамбли Бухорода катта меъморчилик қурилишининг янги босқичи ҳисобланадики, у юксак бадийликни саклаш билан бирга, янги иқтисодий изланишлар даври маҳсули ҳамдир. Қадимги меъморлар бу масалани муваффақиятли ҳал қила олганлар. Қўш мадрасанинг улугвор иншооти саналган Абдуллахон мадрасаси қурилганига бир неча асрлар бўлибдики, шакл чизикларининг барқарорлиги, нақшларининг гўзаллиги ва рангларининг ўчмаслиги билан бундан кейин ҳам гўзаллик шинавандаларини ўзига ром этиб келаверади.

ТОҚИ ЗАРГАРОННИНГ ЗАРРИН ТУҲФАСИ

“Бухоро қум гардишли олмос улқаси бўлиди ва шарқ мамлакатлари уртасида энг кўзга кўринарли ўринни эгаллайди, - деб юртимиз ҳақида фахр билан ёзган эди машҳур мождар олими Херман Вамбери. Бу мақтовлар айни шаҳарнинг бой савдо тижорат чоррахаси саналган Тоқи Заргаронга берилгани бўлса не ажаб. Қадимийлик ҳикматига йўғрилган савдо чоррахаси бугун ҳам сирли сипоатини намойён этиб, сийёҳу савдогарларнинг ошино маскани бўлиб келмоқда.

XVI асрда шаҳарнинг гавжум маскани ва чорраха қисмида қурилган заргарлар тоқи - заргарлик буюмлари сотиш учун мўлжалланган савдо маркази ҳисобланган. Бино гумбази араблар босқинига қадар қурилган деб тахмин қилинсада, Восифийнинг XVI аср бошларида ёзган асарида Бухоро чорсуси сифатида тилга олинади.

Пойи Калон мажмуасидан шарқда жойлашган Тоқи заргарон усти ёпик бозорларнинг бошланиш ва кириш жойи эканлиги билан эътиборлидир. Тоқи заргарон Улуғбек мадрасаси ёнида, қадимги шаҳристон маркази — икки қатта кўча кесишган чорраха устини коплаб туради. Бино асосан, XV асрда қурилган бўлсада, аммо, XVI асрда тўла тўқис таъмирланган. Токнинг улкан гумбази саккизта тоқига ўрнатилганлиги билан атрофдаги тим ва бозорлардан ажралиб туради. Бош гумбаз квадрат пойдевори саккизта устунларга таянган, уларнинг пасти эса худди кўпқиррали ногорага ўхшайди. Унинг тарҳи 45,4х43,5 м, баландлиги 16,7 м бўлиб, гумбазининг асос айланаси 14 м ни ташкил этади. Пойгумбази кўп қиррали, ундаги 16 та дарча орқали бино ичига ёруғлик тушиб туради. Тоқи Заргароннинг устига ёпилган меридионал қобикларига эга бўлган баҳайбат гумбаз унга улугворлик бахш этаётир. Гумбаз атрофида квадрат шакли-

ни ҳосил қилувчи дўкон ва устахоналар қурилган бўлиб, ушбу дўконлар гумбази баландлиги 5-7 метрдир. Бу усулда қурилган кенг дўкон ва устахоналарда ёзги иссиқда оромбахш салқинни таъминлаш мумкин. Ўтмишда унинг долонларида 36 та заргарлик устахонаси ва дўконлари фаолият юритган. Заргарлар махсус чуқур хужраларда ўзларининг унчалик мураккаб бўлмаган ишлаб чиқариш асбоб-ускуналари билан ишлаганлар.

Савдо иншооти атрофига савдо расталари, омбор, карвонсаройлар қурилган. Тоқнинг устахоналарида катта маҳорат билан ишлайдиган кўли гул заргарлар авлоддан авлодга нозик асбоблар билан нафис узук ва зирақлар, қурол-аслаҳага ажойиб гардиш ва безаклар, уйма муҳрлар ва бошқа хотин-қизлар тақинчокларини ясар эдилар. Бухоро заргарлари яратган хилма-хил тақинчоклар – билакузук, зирақ, узук, попук ва тиллақошлар факат Бухородагина эмас, балки бошқа юртларда ҳам манзур бўлганлиги ушбу касб соҳибларининг нозик техникани эгаллаб олганликларидан далолат беради.

Бино ўзининг қадимги номи – Тоқи Заргаронни сақлаб қолган. Бу улкан гумбазли бино кенг серкатновли кўча, дўкон ва устахоналар галереяларини бирлаштиради. Заргарлар ўз олтин-буюмлари ва маҳсулотлари билан фаол савдо-сотик қилишган. Қачонлардир бу ер қадимий Шаҳристоннинг гавжум ва сершовкин маркази бўлган. Савдо расталарига атроф қишлоқ ва яқин дашт қишлоқлари, чет эл савдогарлари: ҳиндлар, форслар, араблар, турклар, хитойлар, кейинроқ руслар, шунингдек, Ғарбий Европа мамлакатларининг савдогарлари қелишарди. Олиб келинган моллар орасида Кашмир рўмоллари, Хитой шойиси, араб жойнамоzlари, Миср зарбоф газламалари, нафис ҳинд матолари, Тибетнинг хушбўй зираворлари, духобанинг алоҳида турлари ажралиб турган.

Тоқи Заргаронда умумий овқатланиш учун ажратилган жойларда нон, сомса, иссиқ таомлар тайёрлаб сотилган. Бундан ташқари, бозорларда ҳукмдор фармонлари эълон қилинган,

гуноҳкорлар жазоланиб, интизом чоралари олиб борилган. Халк байрамлари, подшоҳнинг оилавий тантаналари, унинг зафарли юришлардан кайтиши, элчиларнинг ташрифи куни ҳам ушбу савдо мажмуалари гавжум бўлган. Мазкур кунларда шаҳарликлар бозор деворларида гиламлар осиб безатишган ва байрамона тарзда кийинишган. Демак, савдо токи факат тижорат ва хунармандчилик маркази бўлмасдан, ишбилармон ва тадбиркор кишилар учрашув жойи, донишларнинг мулокот маскани, умуман, маданий марказ эканлиги маълум бўлади.

Таъкидлаш жоизки, мазкур жой хайит кунлари, амир ва унинг зодагонлари ҳазрат Баҳоуддин Накшбанд зиёратига бораётганда одамлар билан гавжум бўлиб кетарди. Агар Токи заргарондан ўтиб шаркка томон юрсангиз чапда Мирзо Улуғбек мадрасаси, ўнгда XVI асрда қурилган Абулазизхон мадрасасини кўрасиз. Тўрт томонли Токи Заргарондан ўнгга – жануб томонга қараб юрсангиз бош йўлдан ўтишда, чап қўлда чет эл моллари билан савдо-сотик қилувчи Тими Абдуллоҳонга дуч келасиз.

Токи Заргарон Бухородаги токиларнинг жамланмаси марказида жойлашгани иншоотга ўзига хос кўрк бағишланган.

Эски шаҳар шахристонининг Регистондан Лаби ҳовузгача борадиган чорраҳаларида қурилган савдо токиларининг ҳар бирида Шайбонийлар сулоласининг бунёдкорлигию савдо-тижоратга ҳомийлиги кўзга ташланади. Бухородаги тўртта энг йирик савдо иншоотларининг бири ҳисобланган Токи заргаронда ҳам нафакат ички савдо, балки ташки халқаро савдони амалга ошириш учун барча шароитлар муҳайё этилган. Бу эса ўз навбатида Бухоронинг тижоратчилар маркази, савдогарлар шахри дея шуҳрат топишига асос бўлган.

ТЕЛПАКФУРУШЛАР ТОҚИ

Бухородаги савдо чорраҳаларининг иккинчиси саналган Тоқи Телпакфурушон ўзининг қурилиш техникаси, мураккаб архитектураси, шаҳарнинг гавжум марказида жойлашганлиги билан тўтибортдир. Маъмур мақола ҳам айни телпакфурушлар тоқининг заррин саҳифаларда муҳтасан бой тарихи ва фаолиятдан сўзлайди.

Тоқи Саррофоннинг эртақмонанд тафсилотларини яқунлаб, қадимги ҳаммомлар ва Мағоки Аттоторон масжиди орасидан оралаб юраркансиз, савдо чорраҳаларининг иккинчи занжири хисобланган Тоқи Телпакфурушонга кўзнингиз тушади. Бино атрофидаги қатор қарвонсаройлар, масжидлар, айникса, 2005 йилда қурилган, қадимги меъморчилик анъаналарини ўзида жо этган тўрт юлдузли ҳашаматли – “Бухоро-Азия” замонавий меҳмонхонаси бино меъморий манзарасига жуда ажойиб тарзда уйғунлашиб кетган.

1570-1571 йилларда барпо этилган савдо чорраҳаси бош кийимлар тайёрлаш ва сотишга мўлжалланган гумбазли бино саналади. Вақф ҳужжатларига кўра, иншоот турли томонлардан келиб туташган беш кўчанинг кесишган жойида қурилган. Тоқи Телпакфурушон номи замонлар ўтиши билан унда сотилаётган етакчи маҳсулотга асосан ўзгариб борган. Масалан, тоқ илгарилари Чоҳарсуйи Оханин деб юритилган бўлиб, кейин Тоқи Китобфурушон ва Тоқи Хожа Муҳаммад Паррон каби номлар билан машҳур бўлган. Ундан сўнг Чоҳарсуйи Анорфурушон, кейинчалик Тоқи Ордфурушон ва Тоқи Аллофи деб аталган.

Бухородаги бозорларнинг ўзига хос жиҳати шундаки, унда фақат маълум турдаги белгиланган маҳсулотлар савдоси йўлга қўйилган. Чет мамлакатлардан келган савдогар, элчи, савдо вакиллари ва сайёҳлар ҳар бир маҳсулотнинг алоҳида жойларда сотилишининг бундай тизимидан ҳар вақт завқланишарди.

Сайёхлардан бири ўз хотираларида “Бухорода ҳар бир хунаrmандчилик ўз жойига ва ўз бозорига эга” деб ёзган эди.

Меъморий ёдгорлик бошқа тоқларга нисбатан кенглиги, ҳашамдорлиги, кўчаларга олиб чиқадиган узун йўлақлари билан чинакам Шарк бозорини акс эттирган. Токи Телпақфурушон бошқа тоқларга ўхшаб чоррахага қурилган, лекин бу ерда кўчалар мунтазам бурчаклар ҳосил қилиб эмас, балки кесишиб ўтган. Токи Телпақфурушон кесишиб ўтган бешта кўчани ажойиб буришлар қилиб мунтазам олти ёқли шаклдаги хонада бирлаштирган. Тоқнинг бош гумбазини олти қиррали девор устига ўрнатилган бўлиб, атрофи — кўча, кўчалардан қириш қисмлари эса кичик гумбазчалар билан ёпилган. Айниқса, Токи Телпақфурушон ўзининг Абдуллаҳон тимига ва бошқа кўчаларга олиб борадиган гумбазларни билан машҳурдир.

Гумбаз диаметри 38 м, зал шифти эса 10 м, савдо кўчасининг сакланиб қолган майдони 28 м, кўча кенглиги 14 метрни ташқил этади. Бино ўн икки қиррали ёруғлик фонусида унча баланд бўлмаган даричали гумбаз билан ёпилган. Қурилманинг уланувчи олти устун ўртасидан моҳир усталар йўллар ўтказишган.

Ўтмишда токи телпақфурушон гумбазини остида бош қийим ва қитоб сотувчи муқовасоз усталарнинг дўқонлари бўлиб, қизғин савдо-сотик амалга оширилган. Қурилма айланасида оғборлари бўлган галерея қурилган. Бир вақтларда эса бу ерда ажойиб телпақлар, зар дўппилар ва бошқа бош қийимлари сотилган. Телпақфурушон тоқнинг салмоқли гумбазлари ичидаги дўқонларда тарихи асрлар ичра қўмилган ва қайта тирилаётган Бухоро хунаrmандчилик санъати маҳсулотлари билан савдо қилинади. Икки четда дўқон ва устахоналар жойлашган кўчалар, одатда, бозор бошига - чорсуга қўшилиб кетарди. Бозор атрофида истикомат қилувчи аҳолининг қаттагина қисми маълум даражада бозорнинг савдо - ишлаб чиқариш ҳаётига жалб бўлган.

Тоқдан Абдуллаҳон тимини томон чиқаркансиз, ўнг қўлда XVI

асрдан бери узлуксиз ишлаб келаётган — Ҳаммоми бозори корд — Пичоклар бозори ҳаммомини кўрасиз. Бу ҳаммом 500 йилдан бери узлуксиз ишляпти. Ҳаммомга кириш Сизни кўп дардлардан холос қилади. Сизни ҳурмату эҳтиром билан авлод-авлоди шу касб эгаси бўлган ходимлар қарши олиб, қиздирилган тошларга ётқизиб укалайдилар. Суяк оғрикларингиз бўлса қутиласиз. Шунда ўзингизни қайта тугилгандай енгил ҳис қиласиз. Ҳаммомнинг рўпарасида ота-боболари темирчилк касбини улуғлаб келган Усто Шокирнинг Бухоро темирчилик музей-устахонасини кўрасиз. Бу ҳурматли зот Бухоро ҳунармандчилик санъатини дунёнинг кўп мамлакатларига ўзининг кўرғазмалари билан тағриб қилган моҳир темирчи устадир.

Токи Телпакфурушон нафакат савдо-сотик маркази, бозор иншооти, балки муқаддас жойлардан биридир. Сабаби, тоқ гумбази остидаги бурчакларнинг бирида миршабларнинг пири Ҳазрат Хожа Муҳаммади Паррон қабри жойлашган.

Таъкидлаш ўринлики, қадим Бухоро шаҳри савдо йўлининг қок марказидан ўрин олган савдо чоррахаси икки томондан Токи Заргарон ҳамда Токи Саррофондан келадиган сайёҳу савдогарлар, мусофиру харидорларни ўз бағрига олган. Токни томоша қиларкансиз, унинг бир йўлагидан Заргарон токию Тими Абдуллахон, яна бир томонидан эса Токи Саррофон қафтдек намоён бўлади.

Бугун Токи телпакфурушон сайёҳу зиёратчилар билан гавжум. XVI асрнинг мўъжаз обидаси мана беш асрки барчани тарих тилсимотларидан воқиф этмоқда.

САРРОФЛАР ЧОРСУСИ

Бухоронинг оригинал монументал архитектура-ларидан бири бу XVI асрда бағро этилган савдо чорраҳалари бўлиб, у узининг гаройиблиги билан шаҳар меҳмонлари ўтиборини жалб этмоқда. Шарқ давлатларининг биронта ҳам шаҳрида учрамайдиган савдо расталари Тоқи Заргарон, Абдуллохон тими, Тоқи Телпақфурушон ва Тоқи Саррофон Бухоронинг асосий савдо чорраҳалари кеснишган жойида бўлиб, «тоқи» гумбаз тамли бир кўчадан бошқа кўчага ўтиладиган катта бозор биноси маъносини ифодалайди.

Ток араб тилидан олинган бўлиб, бино ва иншоотларнинг ярим шарсимон килиб ишланган томи, гумбаз остидаги растани билдиради. Ўрта аср Ўрта Осиё шаҳарларидаги тўрт равокли гумбазли мазкур иншоотда асосий савдо зали, катор савдо расталари ҳамда хунармандлар устахонаси бўлиб, улар шаҳар маркази, чорраҳа ва чорсуларида бунёд этилган. Токи саррофон эса форсча саррофлар – пул алмаштирувчилар растаси бўлиб, валюта алмаштирувчилар бу жойда савдо ва судхўрлик битимлари, валюта операцияларини, “банкир” саррофлар эса даллолликларини килишган. Улар ўз сандикчаларига эга бўлиб, турли мамлакатларнинг пулларини алмаштириш ва судхўрлик операциялари билан шуғулланган.

Шунингдек, Буюк ипак йўли орқали узок Хитой, Арабистон, Ҳиндистон, Эрон мамлакатларидан келган савдогарлар ҳам мана шу ерда ўз давлатлари пулини Бухоро тангасига алмашиб, савдо-сотик килишган. Бир вақтлар Токи Саррафон гумбазли ости оппоқ салла ўраган бухоролик, заррин ковушли хинду, белига албатта зуннор (ип) боғлаган яхудий, бошида кизил қалпоқ кўндирган туркиялик, европача кийинган бошқа кишилар билан гавжум бўларди.

Шариф шаҳир ёдгорликлари

Токи Саррофон ажойиб архитектурага эга бўлиб, у меъморлик жиҳатидаи бетакрордир. Қурилмада бир-бирини кесиб ўтувчи аркалар гумбазнинг ўзига киритилган бўлиб, кичик фойсуга кадар кискартирилган. Қурилмада масжид, дўконлар, ҳаммом миён-сарой мавжуд. Пишик гиштдан терилган равоқларнинг ички ва ташки томонлари рельеф билан белгиланган. Равоқлар тагидан ўтадиган йўллар Бухоронинг асосий жойлари Лаби Ҳовуз ва Регистонга олиб боради. Токи Саррофон қадимий Шохруд ариғи устида жойлашган. Шохруд Шахристоннинг жанубий томонида, ўрта асрлардаги работнинг Регистон йўли бирлашган жойидан оқиб, ариқнинг баъзи бир қисмлари кўча остида қолиб кетган.

Шахристоннинг икки кўчаси кесишган жойда, қадимги Шохруд ариғи устида саррофларнинг дўконлари қурилган. Бино саккиз қиррали тарҳи 25х24м бўлиб, гумбазининг ички диаметри 12 м, ташки гумбазининг баландлиги 16,5 метрдир. Токи устига ўрнатилган иншоот шаҳарнинг жанубидаги чорраха устини беркитиб туради. XVI асрнинг нккинчи ярмида залнинг тўрт кесик бурчакларидан бирига масжид, бошқасига Саррофон ҳаммоми, қолган иккнтасига саррофон дўконлари келиб туташган. Масжидга қираверишда “Бу қурилиш 1534—1535 йиллари Убайдулла Баҳодирхон подшолиги даврида яқунланди” деган ёзув сакланган. Бу атрофдаги биноларга ҳам тегишли бўлиши мумкин. Шайбонийлар даврида Бухоро хусусий тадбиркорлик, қарз бериш ва пул алмаштириш марказига айланган. Бухорода саррофлар номи билан боғлиқ уйлар, савдо гумбази, қарвонсарой, масжид, ҳаммом ва бошқа иморатлар мавжуд бўлган.

Бухорода чорсуларнинг қурилиши хусусида Мизро Салимбек ўзининг “Қашқўли салимий таворихи муттақадимин ва муттаахрини” номи асарида келтирадики, “Абдуллахон Бухоро шаҳри чорқуйида уч иморати роъфе ва бир қатта тим ва уч шаҳар дарвозаси тўққиз юз тўқсан ҳижрий (1582-1583 милодий) йилида бино қилди. Уларнинг номлари токи Саррофон, токи қи-

тоб фурушон ва токи Заргарон бино килиб, уларни Мушфикий куйидагича таърифлаган эди:

*Фалак хонидек шохлик маснадига ўтирган Абдулло
Худонинг ҳимоясидаги раҳм қилувчи халифа эди
Унинг давлати Фохира деб аталган жойда
Жаннат боғидан ҳам чиройли иморатлар қурди, етти гумбазда
Чорсу бино қилдики у бўлди саккизинчи айланма
Мушифиқи унинг тарих йилини чиқарди
Шу қисм бўлди Чорсуйи шоҳи жаҳон*

Токи Саррофонда турли буюмлар зардўзлик дўппилари, оппоқ саллалар, мўйна билан безатилган кийимлар, исирга, кимматбаҳо безаклар, идиш-товоқлар савдоси бўларди. Ай-тиш жоизки, бундан бир неча йил илгари В.М.Филимонов раҳбарлигида Токи Саррофонни таъмирлаш ишлари бошланган эди. Аввал токни меъморлар ва археологлар ҳар томонлама, син-чиклаб ўрганадилар. Тўрт юз йил давомида Саррофон қарийб икки метр ер остида кўмилиб қолган. Шунинг учун тўпланган кум уюмини олиб ташлашга киришилди. Таъмирлаш жараёни-да ўта кизикарли конструктив деталлар аннкланди.

Токнинг шимолий-ғарбий қисмида, пойдеворлар билан бир-галикда Шохрудга тушиш учун махсус зина топилди, унинг ёни-да эса кичкина ҳовузча бўлганлиги аннкланди. Зинанинг четла-ри ва бурчаклари шикастланган эди. Демак, мешкоблар, бу ердан жуда кўп сув ташиганлар. Бу ердан сув Саррофон ҳаммомига ҳам борганига шубҳа йўқ. Чунки ҳаммом ариқка жуда яқин жойлаш-ган. Қадимда меъморлар Шохруднинг Токи Саррофонга таъси-рини ҳисобга олиб, гумбазнинг шимолий-ғарбий ва шимолий-шаркий қисмларидаги пойдеворлари жуда мустаҳкам қалинлиги 4-4,5 метр пишиқ гишт ва тошлардан ишланган. Бирок, бу гидро-изоляция унчалик мустаҳкам бўлмаганлиги сабабли пойдевор-лар сув таъсири натижасида ўпирила бошлаган ва XX аср боши-да гумбаз емирилган. Қайта тиклаш вақтида гумбазнинг баъзи жойлари асосига қадар бузилиб, қайта тикланган. Хусусан, таъ-

мирлаш арафасида Токи Саррофониинг шимолий-ғарбий қисми бузилган ҳолатда эди. Токи Саррофон қурилиши бошланган XVI асрда XV аср бошида қурилган эски бино деворлари пойдевор ўрнида ишлатилади, гумбаз ўртасида “арча” шаклида терилган ғиштлар кўринади. Токи Саррофон деворлари силликланган пишик ғишт билан безатилган бўлиб, XIX аср охири – XX аср бошларида сувокланган эди. Ҳозирда таъмирловчилар бино деворларини яна пишик ғишт билан копламоқдалар.

Бухоро бозорларининг кўшимча биноларини жуда кўп ҳаммомлар ташкил қилар эди. Улардан ҳаммоми Саррофон, шу номли биринчи гумбаз ёнида, ҳаммоми Бозори Корд, иккинчи гумбаз ёнида, ҳозир ҳам ишляпти. Бу ярим ер остида жойлашган бинолар бозор иншоотлари орасига тикиштириб қурилган ва улар ўзларининг кўримсиз, паст гумбазлари билан кўчадан унча кўринмайдилар ҳам, уларнинг тепаларидаги деразачалар бино ичига жуда хира нур киритиб туради. Истиклол йилларида, хусусан, Бухоройи Шарифнинг 2500 йиллик юбилеи арафасида кўплаб тарихий иншоотлар катори Бухоронинг қадимий савдо расталари, Ҳаммоми Саррофон ҳамда уларни бир-бирига уловчи йўллар ҳам қайта таъмирланди. Бугун савдо расталари кесишма йўлларини сайр қиларкансиз, тоқлар ўтмишдан буюк келажакка ўтадиган сирли иншоотлардек сизни буюкликка чорлайди. Тарихий савдо мажмуалари тоқлар, тимлар жаҳон савдо аҳлини қадим гўшага чорлаб, уларни ҳайратга солиши шубҳасиз.

ФАЙЗИОБОДНИНГ ФАЙЗЛИ ОШЁНИ

Азиз авлиёларга бешик бўлган Бухорода шундай қарамити пеша зотишарифлар ўтганки, хайрли амаллари, эзу фатиҳатлари боис халқ уларга ҳалис эътиқод қўйган. Доғиманд Бухоро халқи улардан паноҳ излаган ва мақсаду муродларига етишган. Манбаларда Муҳаммад Шоҳи Ахсий Файзиободий нами билан машҳур бўлган ушбу буюк зотнинг ҳаёт олами ва обод иёратгоҳи бугун ҳам барча учун азиз ва муътабардир.

■ Поянда Муҳаммад Ахсий Файзиободий XVI асрнинг иккинчи ярми ва XVII асрнинг бошларида, яъни Абдуллахон Шайбоний ва Аштархонийлар биринчи подшолари йилларида нақшбандия тарикатининг давомчиси сифатида кўзга кўринган улуг мартаба эгаларидан бири ҳисобланган. Ул зот жуда ҳам оқил шахс сифатида катта билим соҳиби бўлган, тарнкат соҳасида, айниқса, Нақшбандия тарикатини бошқалар дилига жо қилиш қувватига эга бўлган. Шунингдек, осмону фалакка пайравлик қилгани учун у хавф-хатарни олдинроқ билиш қобилятига эга бўлган. Инсонларни эса бўладиган ҳар қандай осмоний ва заминий офатлардан огоҳ қилгувчи эди. Бухоро халқи орасида баланд мақомга эга бўлганлиги боис халқ уни Сўфийлик тарикатининг шоҳи деб атаган.

Файзиободий милодий 1601 йилда вафот этгач, уни Файзиобод мавзеида, 1598-1599 йилларда қурилган хонакониинг шарқий қисмидаги майдончада дафн этадилар. Ҳозирда Файзиобод мавзеида авлиё Муҳаммад Шоҳи Ахсий Файзиободий ва унинг авлодларининг қабрлари ўрин олган бўлиб, ушбу жойдаги бир неча тўғлар мазкур азизларнинг муқаддас жасадлари борлигини билдиради. Тўғнинг юқорисида беш нанжа белгисининг борлиги ислом динининг беш арқонига ишора эканлигига шубҳа йўқ. Ҳозирда азиз зотлар дафн этилган жой атро-

фи мармар харсангтошлар билан мустаҳкамланган баланд суфача шаклида бўлиб, тўрт томони настигина ёғоч чамбара билан ўраб олинган. Ўз вақтида ушбу мавзеда яна хужралар, гумбазли тахоратхона ва гуслхона ҳам барпо этилиб, булар учун бир неча минг таноб ер, ўнлаб дўконлар, тегирмон ва ҳаммомлар вақф қилиб берилган. Вақф даромадларининг аксарияти хонако хисобига тўғри келиб, улар хонако хужраларида ётиб юрган мусофирларга, сўфийларга, камбағал-кашшок бечораларга сарф қилинган.

Файзиобод хонакоси бетакрор меъморий ечимга эга. Унинг архитектураси Бухоронинг бирор обидасида учрамайди. У очикравокли галерея шаклида қурилганлиги билан ажралиб туради. Бино атрофида қад кўтарган галерея Марказий Осиё иклими учун жуда зарурдир. Уч томондан атрофини равокли бостирма галерея ўраб олганлиги ибодатга келувчиларга салкинлик яратган. Ҳозирда бино икки қанотининг ҳар бирида бештадан кўркам тоқлар борки, улар композицияга алоҳида уйғунлик бахш этмоқда. Бинога рамз соларканмиз бош фасад бўйича уч босқичли композиция пайдо бўлганлигини, яъни, галерея аркаси, икки ярусли тоқчалар ва марказида гумбазли портални кўришимиз мумкин.

Файзиободнинг орка фасади ҳам кишида жуда катта таассурот қолдиради. Бу ерда улкан меъморий шакллар функционал лойиҳалаш ва муҳандислик-конструкция асосида илгари тамоман ишлатилмаган усулда бажарилган. Улкан ҳажмнинг йириклашиб бориши галерея аркасининг кенг йўлидан бошланади. У иккита саккиз бурчакли гумбаз конструкцияси, ташқари томондан бирлаштирилган гумбазлар билан бирлаштирилган. Ташқи кўриниши меъморий формаларнинг жуда қудратли, мустаҳкам бўлишига карама-қарши, зал ичкарасида чамбарали парусларнинг жуда енгиллиги сезилиб туради. Уларнинг тепаси сталактит қошона, яна баландроқда гумбаз “қосаси” бўлиб, у жуда чиройли безатилганки, бу безаклар газмоллардаги безакларни эслатади.

Кўп хонали хонакоҳ пештоқгумбазли бўлиб, тархи 35x28,8 метрни ташкил этади. Марказида гумбазли катта хонакоҳнинг ҳажми эса 12,7x12,7 метрдир. Иншоот олд томонида улкан пештоқ бўлиб, икки ён томонида икки каватли хужралар ҳамда равокли йўлак жойлашган. Пештоқ ва хужралар тобадонига ганчкори панжаралар ишланган ҳамда хонакоҳ гумбази саккиз киррали пойгумбазга ўрнатилган. Хонага ёруғлик пойгумбаздаги саккизта дарчалардан тушиб туради. Хонакоҳ ичи, гумбаз ости кирма пардози нақш билан нафис безатилган. Кулранг ва сарик ганчдан ўйиб ислимий нақш ишланган. Багаллари мукарнас билан, ҳошияси содда нақшлар билан зийнатланган. Хонако атрофидаги саккизта икки табакали ёғоч эшиклар айвонларга чиқиш учун хизмат қилган.

Таъкидлаш ўринлики, ўтган асрда Файзиобод хонакоси буткул вайронага айлантирилган эди. 1930-1940 йилларда Файзиобод хонакоси ва Шояхси масжидида намоз ўқиш таъқиқланган. Муқаддас бинолар омборхоналарга айлантириб юборилади. Вайронага айланган Файзиобод хонакоси гарчанд XX асрнинг 70—80 йилларида Бухоро махсус илмий таъмирлаш ишлаб чиқариш устахонаси усталари А. Ҳантов, Р. Қурбоновлар томонидан қайта тикланган бўлсада, аммо мустақиллик шарофати ила табарруқ кадамжого айланди. Бугун масжидда 280 киши, хайит намозларида ташки ҳовлиси билан бирга 1000 га яқин киши намоз ўқиш имкониятига эга. Арабий ёзувлар билан зийнатланган ойнаванд эшиклардан ичкарига кирар эканмиз, ҳашаматли гумбаз остидаги биллур кандил диққатимизни тортади. Тўрт каватли муҳташам кандилни ўз чирокларидан ташқари тоқчалар устида унга йўналтирилган чироклар ҳам ёритиб, хонакони чарогон этади ва ажиб нақшлар ўйинини ҳосил қилади. Бино саҳобати ва улуғворлиги гумбаз чиройи билан бир бутун. Кандил юқорисида гумбаз ости бир кўришда яхлит кўринсада, аслида бир неча бўлақлардан иборат. Ундаги жилвакор нақшларни томоша қиларкансиз, бир ўсимликснмон безаклар, бир эса қушлар

тасвири кўз олдингизда гавдаланади. Гумбаз атрофидаги дерезалар ёруғлиги тўғри кандилга тушиб, деворларда камалак жилосини ҳосил этади. Шу билан бир қаторда яна еттита каттарок дерезалар бинодаги ҳаво айланиши ва ёритишга мўлжалланган. Деворлар бўйлаб ҳаворангнинг кўпроқ ишлатилганлиги эзгулик ва саховатдан дарак. Тўрт томондаги деворий тоқчаларда китоб тахталари қўйиб чиқилган.

Хонақоҳ меҳроби ҳам ўта нозик ва нафис. Уч қисмдан иборатлиги ажойиб: арка, тўртбурчак, унинг ичида яна арка ҳосил қилинган. Меҳроб безаклари ичида гулбарглар тасвирланган юлдузсимон нақшлар акс этган. Балким бу хонақоҳ ташқарисида юлдуз шаклларнинг кўплигидадир. Марказда эса куёшдек нур сочаётган айлана безак бўлиб, атрофидаги Қуръон суралари бўртма тарзда бажарилган. Иморат ичкарасини соатлаб таъриф этса бўлади. Ундаги ҳар бир детал ўз ўрнида оқилона ишлатилган. Бугунги кунда собик Бухоро ёғ заводи ҳамда экскаваторлар заводи оралиғидаги катта йўлнинг жанубида жойлашган зиёратгоҳ ҳар бир йўловчининг қутлуг қадамжосига айланган. Ўтган-қайтганлар эҳсон улашиб, Файзиобод ҳақкига дуо қилишади. Қилинган эзгу хайрнинг ҳосияти улуглигини бухороликлар яхши билишади. Поянда Муҳаммад Аҳсий Файзиободий қадамжоси шонли тарихи, улуглиги билан Бухоронинг нурли ҳикмати бўлиб, шариф шаҳарни янада юксакларга кўтариши муқаррар.

ГАВКУШОН ГУЗАРИНИНГ ГАВҲАРИ

Бухоро меъморчилигида ансамбль типигаги меъморий иншоотлар алоҳида ажралиб туради. Пойи Калон, Лаби Ҳовуз қаторида Гавкушон ансамбли ҳам тақрорланмас архитектуравий ечимни, конструктив уйғунлиги ҳамда ажиб муъжизавий хилқати билан кишини мафтун этади. Бу мавзеда бўлган киши Жуёбор хўжаларининг хайру саховатидан хайратда қолиши шубҳасиз.

Лаби Ҳовузнинг ғарб томонида, Токи саррофондан ўтганда қадимий карвонсаройлар бўйидаги йўлак ажойиб мажмуа, қадимий кентнинг гавжум масканларидан бири бўлган Гавкушон ансамблига олиб боради. Мажмуа ўз таркибига XVI асрда қурилган — Хўжаи Калон жомеъ масжиди, минораси ва ёнидаги ҳовузининг шарқ қирғоғида XIX асрда қурилган Абдулло Турсун мадрасаси ҳамда кўҳна Шохруднинг чап томонидаги Гавкушон мадрасаларини камраб олади. Ушбу маконни сайр қилганингизда Бухоро маърифатпарварларию, улуг фузалоларини ёдга оласиз, тарихий обидалар қуршовида ўзингизни XVI—XVII асрлар кўчаларида юргандай ҳис қиласиз.

Гавкушон мажмуасининг барпо этилиши ҳақида шундай ривоят мавжуд. Ҳазрати Хизр Бухорони айланиб юриб, шу ерга келганларида “хай”, “хай” деб ўтарканлар. Муридлари ундан не боисдан бундай қилганини сўраганида, Ҳазрат “бу ерда минглаб жониворларнинг қони тўкилган. Улар Гавмарддан норози. Чунки Гавмард Наврўз пайтида ҳамма кўкликдан овқат тайёрлаган пайтида у Бақар номли дўстини ўлдириб, гўштини дастурхонга тортган. Шунинг учун одамлар неча минг йиллардан буён ҳайвонларнинг гўштини истеъмол қилиб келишади. Ўша ҳайвонларнинг руҳи эса уларнинг қонлари тўкилган жойда айланиб юради. Бу жой бир вақтлар қушқушхона, яъни қассобларнинг мавзеи бўлган. Ҳайвонларнинг қолган қони эса “мени ювинг”

деб ҳар ўтганимда илтижо киларди. Бу сафар рози бўлиб, “хай, “хай” дедим – дебди. Мурид воқеадан таъсирланиб, ўша гузар аҳли билан маслахатлашиб, бу ердан ҳовуз казибдилар, ҳовуз неча йиллардан буён шу ерда тўкилган конларни ювиб турибди. Кейинчалик бу гузардаги ҳовуз ёнида Гавкушон мадрасаси ҳам барпо этилади.

Бухородаги 200 дан ортик гузарлардан бири Гавкушон гузарига мазкур ансамбл XVI асрда шакллана бошлаган. Гузарнинг кўпчилик қисмини бинолар ташкил этади. Гузарнинг кенг майдонидаги иккита – Хўжа Калон ва Абдурахмон Аъзам мадрасалари илму маърифат масканлари сифатида Бухоро шухратига шухрат кўшган бўлса, масжид ёнидаги Шохруд бўйида кад ростлаган минора эса аҳли гузарни жамоатга чорлаб турган. Айниқса, Гавкушон мадрасаси эътиборга молик. У 120 та ҳужрадан иборат бўлиб, қурилишига эса 150 000 тилло танга сарфланган. Шунингдек, Гавкушон ҳамда Жуйбор мадрасаларининг беҳисоб кутубхоналарида 8 минг жилддан ортик китоблари сакланган.

XVI асрга мансуб иншоот жуйборлик Хўжа Саъд Калонхўжа номи билан бевосита боғлиқ. Унинг фармойиши билан бинолар ўртасида атрофи ғишт билан ўралган ҳовуз, унинг олдида эса бозор ташкил этилиб, уни Бозори Хўжа Калон дейишарди. У ерда савдо расталари, телпакдўзлик дўконлари жойлашган. Гузарда эркакларнинг ҳаммоми (Ҳаммоми Гавкушон) ҳам мавжуд бўлган.

Хожа Саъдга отасидан катта ер, мол-мулк мерос колган. У Абдуллаҳон II ҳурматини шунчалик қозонган эдики, бунга қуйидаги воқеа мисол бўлади. Янги очилган ери учун арик казиш вақтида бир деҳқон ерига озгина зарар етказилган. Зарар кўрган деҳқон подшоҳга Хожа Саъд устидан арз қилиб келганида подшоҳ чора кўриш ўрнига: “Агар Хожа Саъд менинг икки қошим ўртасидан арик чиқармоқчи бўлганида ҳам мен монелик қилмаган бўлур эдим”, деб жавоб қайтарган.

Мазкур қадимий мавзе асрлар оша йириклашиб бораверган. 1927 йилги гузарларнинг ҳисоботи олинганда у ерда 24 хўжалик бўлиб, 144 киши истикомат киларди. 1929 йилги гузарларни қайта рўйхатдан ўтказишганда Гавкушон, Сиёҳкорон, Мағоки кўрпа гузарлари бирлаштирилиб, Усмон хўжа гузари деб номланади.

Гавкушон мажмуаси олдидаги бинода илгари банк идораси, ҳозир эса рассомларнинг кўرғазма зали жойлашган. Бугун ушбу обод қадамжодан истиқлол шарофати ила сайёҳу зиёратчиларнинг қадами узилмайди.

ЛАБИ ҲОВУЗ - ОБИ ҲАЁТ ОБИДАСИ

Маълумки, Бухоро қадимдан Буюк инанк йўли чорраҳасида жойлашган саҳродаги шаҳарлардан бири бўлган. Жазирама иссиқ, тандирдек қизиган қум барханлар ҳар бир сайёҳу мусофирни, меҳмону мезбонни соя салқинга чорлаган. Айни шу мақсадда аҳолига фарахбахшлик, роҳит ва фароғат бағи этиш учун Бухорода кўплай ҳовузлар қурила бошланган. Тоғж Маҳаллу Миср ҳрамлари билан бўйлаша оладиган мафтункор ҳовузлар Бухорони Шарқнинг зебо шаҳрига айлантирган. Бухоро ҳовузлари ичида энг йириги ҳамда бежирими “Лаби Ҳовуз” иншооти бўлиб, ҳозирги қидар бухороликларнинг гавжум маскани бўлиб келмоқда.

■ Ҳовуз – сув уйи, жамланмаси деганидир. Сувни кадрлайдиган бухороликлар юртида оби ҳаёт уйлари жуда кўп бўлган. “Лаби Ҳовуз” атамаси форс-тожик тилида ҳовуз бўйи маъносини билдириб, мавжланаётган ҳовуз атрофидаги иншоотларни, унинг кенг хиёбонини ифодалайди. Ҳовуз 1620 йилда Нодир Девонбеги маблағлари эвазига бунёд этилган. Илгари бу майдонда - бозори шаб (Кечки бозор) бўлган, кейинчалик майдон марказида катта ҳовуз қазилган. Ҳовузнинг атрофлари синчлар билан мустаҳкамланган, харсанглардан зинапоялар, мармардан тарновлар ишланган бўлиб, шағал ва тупрок билан тўлдирилиб шиббаланган.

Лаби Ҳовузнинг барпо этилиши ҳақида шундай ривоят мавжуд. Нодир Девонбеги Ҳиндистон сафаридан хотинига сирға олиб келган экан. Хотини шундай олис юртдан “девонбеги бўлсангизда менга кичик совға олиб кедингиз” деб ҳадядан мамнун бўлмабди. Девонбеги “Майли каттарок совға олиб келарман” деб сирғани сотишга буюради. Кунлардан бир кун Девонбегининг хотини эри олиб келган совгани аёлларга мактанмоқчи

бўлиб сўраб қолибди. Шунда Нодир девонбеги ўша совгани кўрсатмоқ учун маликани ҳозирги Лаби Ҳовузга олиб келади. Малика чачвонини юзидан олиб караса, улкан иморатлар қад ростлаганмиш. Уста наққошлар ишлаб ётибди. Ўртадаги тиник сув мавжланиб, биноларга ҳусн бағишлаётганмиш. Малика “бу биноларга катта маблағ кетгандира?”, деган экан, Девонбеги ўша сирғанинг ярим маблағини сарф этганини айтган экан. Шунда хотини: “тавба қилдим, бегим, менга шунчалик қимматбаҳо совға келтирганмидингиз”, дея ҳайратда қолган экан.

Шаҳарни асосий сув билан таъминловчи Шоҳруд ариғи қирғоғида жойлашган ҳовузнинг эни 36 м, бўйи 45,5 м бўлиб, чуқурлиғи 5 м ни ташкил этади. Шаҳарнинг марказига айлана бошлаган ҳовуз атрофида бирин-кетин янги иморатлар қад кўтара бошлайди. Ғарбида Нодир Девонбеги хонақохи, шарқида Нодир Девонбеги мадрасаси, шимолда Қўқалдош мадрасаси ва ҳозирда сақланмаган Эрназар элчи мадрасалари қад кўтарган. Лаби Ҳовуз сув ҳавзаси бир неча тарихий обидаларни ўз ичига олган архитектура ансамблининг композицион марказидир. Лаби Ҳовузнинг ансамбл қаби шаклланиши диққатга сазовордир. Қуюқ дарахтлар билан ўраб олинган кенг ҳовузнинг монументал бинолар комплексига қўшиш Марказий Осиё санъат тарихида янги меъморчилик услубини бошлаб бери.

Бухородаги бетакрор йирик композиция ва ансамблни ташкил этган Лаби Ҳовуз мажмуаси файзу таровати, ҳусну жамоли, айниқса, Шарқнинг энг нозик хилқатини ўзида жо этганлиги билан барчани ошно этади. Атрофида мўйсафед бўлиб турган, диаметри 5 метр келадиган юзйиллик тут дарахтлари нафакат гўзал табиат манзарасини, балки қадимийликка йўғрилган ҳикматни жо этган. Бугунги кунга қадар сақланиб келаётган XIV асрдаги тут дарахти етти асрки боботут бўлиб, ҳовузга содиқ қолган ҳамроҳдек тарихнинг қўп воқелиқларига гувоҳ бўлган. Аслида ҳовуз меъморчилиги билан эмас, балки тут дарахти тагидаги сўриларда гурунг этаётган нуруний қоллардаю, ҳовуз зина-

Шариф шаҳар ёдгорликлари

ларидаги чинору мажнунтолларда сакраб юрган болажонларнинг ҳайкиригида. Ёз кунлари, окшом пайтларида бухороликлар Лаби Ҳовузнинг салкин кирғокларида сайр қилиб дам олиши, гавжум шаҳар аҳлининг ғала-ғовури мажмуага ўзгача файз бахш этади.

Тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, Бухоро шаҳристонининг ўзида 103 та ҳовуз бўлиб, улар ўз вақтида шаҳар кон томири саналган. Ҳовузлар факат, иклимни мўътадил ва салкинлаштириш учун эмас, балки энг муҳими аҳолини сув билан таъминлаган. Биргина Лаби Ҳовуздан 80 та мешқоб сув олиб шаҳар аҳлига оби ҳаётни етказиб турган. Ҳовузларга сув тарихда “Руди зар” номи билан машҳур бўлган Шохруд аригидан оқиб келган.

Ҳовуз зиналарининг тошлари ости ва орасига тут ёғочларни қўйилгани унинг мустаҳкамлиги ва пишиқлигига хизмат қилган. Шунингдек, сувни ер шимиб кетмаслиги учун ҳовузлар тўрт томони ёғоч билан ўралган. Бундай ҳовузларни ҳавзи тахта, кейинчалик тоштарошлик ривожланиб тахта ўрнига тош ишлатилгач, тошҳовуз деб атаё бошлаганлар. Ўтибор қаратилса, Бухородаги қўплаб йирик ва маҳобатли иншоотлар олдида ҳовузлар барпо этилган ва атрофларида тут ва чинор дарахтлари экилган. Масалан, Гавкушон мажмуаси, Боло Ҳовуз масжиди, Исмоил Сомоний макбараси, Баҳоуддин Нақшбанд мажмуаси, Ситораи Мохи-Хосса саройи, Чор-Бакр ёдгорлиги ва бошқалар. Бундан қўзланган асосий мақсад иморатларни зах таъсиридан муҳофаза этиш бўлиб, уларнинг умрбоқийлигини таъминлаган.

Лаби Ҳовуз йиллар ва асрлар ўтиши билан ҳам бухороликларнинг энг қайноқ ва жўшқин марказига айланиб борган. Айниқса, бу ерда Шашмақомнинг ижро этиб келингани қуй ва гўзалликни ҳамоҳанг этиб, барчани шарқнинг этракнамо оламига ошуфта этган. Ҳаттоки, можар олими Ҳерман Вамбери ҳам Бухорога келганида қадим воҳанинг юраги бўлган Лаби Ҳовуз бўйида сирли навони тинглаш учун халқнинг тили, дини ва урф-

одатларини мукаммал ўрганган.

Шаркнинг мўъжизаси сифатида эътироф этилган Лаби Ҳовуз ансамблининг кўрки таровати Шўролар дарида вайронага айлантирилган. Ачинарлиси, ўтган асрнинг эллагинчи йилларида Лаби Ҳовузнинг суви қуритилиб, ўрни волейбол майдончасига айлантирилган. Маълум вақт оралагида Бухоро аҳли ўзининг тароватли марказидан ажралиб қолган эди.

Мустақилликка эришганимиздан сўнг мамлакатимизнинг Биринчи Президенти Ислом Каримов раҳнамолигида тарихий шаҳарнинг кайноқ маркази қайта таъмир этилди.

Лаби Ҳовуз ансамбли Бухоро шаҳрининг тарихий маркази сифатида ЮНЕСКО рўйхатига киритилди. Ҳар йили “Ипак ва зираворлар” халқаро туристик фестивали симфоник оркестрининг шарқона оҳангининг Лаби Ҳовуз пешайвонида жаранг сочиши бутун Бухорони, хорижий сайёҳларни сирли ҳаёлот оламига ғарқ этмоқда.

Бугун сирли ва мўъжизакор хиёбонга айланган ҳовуз атрофидан меҳмону сайёҳларнинг қадами узилмайди. Айниқса, шариф Бухоронинг кулгу устаси саналган Хўжа Насриддин Афандининг инсонга завқ улашувчи ҳайкалининг ўрнатилгани ансамбл композициясининг ажралмас қисми бўлиб қолган. Мадрасаю хонақолар пештокидаги нақшларнинг ҳовуз юзида мавжланиши, мажнунтолларнинг сувга эгилган шоҳлари, мармар зинапоялар устидан отилаётган фавворалар Лаби Ҳовузни Боғи Эраму Бобил осма боғларига айлантиргани шубҳасиз.

Агар Бухоройи шарифни гузал бир келинчакка қиёс этадиган бўлсак, Лаби Ҳовуз ансамбли ана шу сулув юзида ярашиб турган дона ҳолидир. Тўрт асрдан ортиқроқ вақт давомида оламни ҳайратга солиб келаётган нодир меъморий ёдгорлик янада файзу тароватга тўлиб, дунё аҳлини ўзига қорлайверади.

ҚУЛБОБО КҶКАЛДОШ МАДРАСАСИ

Тарих зарвиракларини вариқтаб, қадим утмишига қўз ташлаганда гаройиб ва таажжубли тасодифларни ҳувоҳи бўлади киши. Мозий сир-синоитлар сандигини очиши инсониятга ҳар бир тилсим замирида ҳикмат борлигини намоён этади. Айниқса, афсоналар шаҳри Бухорода қад кутарган ҳар бир обидада минглаб муъжиза ва ҳикматлар яширингани бизни яна мозий қатърига етаклайди. Лаби ҳовуз ансамблининг асосий иншоотларидан ҳисобланган Кўкалдош мадрасасининг шонли тарихи ҳам бир неча асрларни бўйлашиб, замондошларга илм масканининг бунёд бўлиши ва серқирра фаолиятдан дарак бериб кетаётир.

Лаби Ҳовуз ансамблининг шимолида жойлашган Кўкалдош мадрасаси 1568-1569 йилларда шайбоний Абдуллахоннинг вазири Қулбобо Кўкалдош томонидан барпо этилган бўлиб, катталиги жиҳатдан Ўрта Осиёда иккинчи, илму ирфон маркази Бухорода эса биринчи ўринда туради. Мадрасаининг Қулбобо Кўкалдош номи билан юритилиши барчани кизиктириши табиий албатта. Маълумотларда келтирилишича, Абдуллахон дунёга келганда онасининг кўкрагида сути бўлмайди. Бу даврда валиаҳд чакалоқнинг энагаси ҳам Қулбобони дунёга келтиради. Ҳалол ва покиза аёл ҳисобланган энагага Абдуллахонни ҳам эмизиш вазифаси буюрилади. Икки мурғак бир онанинг сutiдан катта бўлишади. Кўкалдош атамаси ҳам аслида кўкракдош бўлиб, бир онанинг сutiни эмган, эмикдош деган маънони англатади. Вакт ўтиши билан улар улғайишиб, Абдуллахон тахтга ўтиргач, замонасининг илғор намоёндаси, олиму фузалоларнинг хомийси бўлиб етишган эмишган укаси Қулбобо Кўкалдошни муҳандис, лашкарбоши, маслаҳатчи, кейинчалик ўзининг вазири этиб тайинлайди.

Кулбобо ўз маблаглари эвазига Бухоро ва Тошкентда икки-та бир ном билан “Кукалдош” мадрасаларини курдирган. Саййид Мансур Олимийнинг маълумотларига караганда Бухородаги мадрасани куришда 150 000 Бухоро тиллоси сарф килинган. Мадраса икки каватли 160 хужра (айрим манбаларда 165 хужра) дан иборат бўлиб, бир масжид ва кироатхонасига эга бўлган. Хужраларнинг ҳар бирида иккитадан тўрттагача муллабача-талаба яшаган. Икки канатли бош тарзи ансамбль майдони-га қаратилган бинонинг пештоқини безатиб турган кошинлар ҳозирда сақланиб қолмаган. Мадраса пештоқидаги дарвоза гирх ва ислимий нақшлар билан безатилган бўлиб, хотамқори услубида териб маҳкамланган, пилакчалардан ясалган дарвоза табақаси яхлит тахтадан тайёрлангандек қўринади гўё. Иншоотнинг гумбази ва ташки биринчи каватдаги ўнга яқин хужра эшиклари ҳам ўзига хос архитектуруни намоён этган.

Мадраса ҳовлисига беш гумбазли миёнсарой орқали қирилади. Миёнсаройнинг ички гумбазлари ва бағаллари, шипи ўзига хос турли шаклдаги мураккаб тўрсимон-юлдузсимон, қолибқори ва ироқи услубида пишиқ гиштдан ганч қоришмасида терилган. Декоратив гумбазлардан иборат миёнсарой силликланган гиштардан терилган. Бу гумбазлар Бухоро уста меъморлари томонидан ишланган энг яхши монументал санъат намуналари ҳисобланади. Қиришдан ўнг қўлда кенг дарсхона жойлашган. Яна бир хонада эса кутубхона фаолият кўрсатган. Миёнсаройнинг икки томонидаги кичик эшиқлар ортида яширинган зиналар орқали иккинчи каватли қўтарилиш мумкинлигини сезиш қийин эмас.

Сирқор кошинлар билан безатилган улкан пештоқли бинонинг умумий ўлчами 60х80 метр бўлиб, узун ҳовлиси 42х37 м ни ташкил этади. Миёнсаройнинг икки қанотидаги ёнбош хонақолар орасидаги долон орқали кенг ҳовлига қирар эканмиз, икки қанатли равоқлар қаторини юзма-юз қилиб солинган пештоқли баланд айвонлар ажратиб турганлигини кўрамиз. Ҳар

Шариф шаҳар ёдгорликлари

бир равоқдан алоҳида хужрага кирилади. Тўғри геометрик шаклга эга мадрасанинг биринчи каватида обод турар жойлар, айвон, хоналар ва хўжалик бинолари мавжуд. Мадрасанинг олд томонидаги ён фасадларида юқори равоқли балконлар қурилган. Ён томонидаги хужраларнинг пастки канатининг ташки деворларида хонани ёритиш учун панжаралар ўрнатилган. Юқори канатига эса катор килиб чуқур равоқлар ишланган. Кўкалдош мадрасасидаги хоналар жуда тор, йўлаклар, ўтиш жойлари, зиналар жуда кўп. Мадраса ўзгача меъморчилик намуналари – икки асосий заллар – масжид ҳамда дарсхоналарнинг тузилиши ва декоратив безатилиши, шунингдек, ўтиш жойларининг гумбазлар билан бирлаштирилишини мерос қолдирган. Уларнинг дарвозалардан ҳовлига олиб киришн, дарвозалар ўйиш йўли билан мураккаб безаклар билан безатилганлиги кишида катта таассурот қолдиради. Бош тарзидаги пешток китобасида ёзувлар сақланган. Пештоқининг икки ёнидаги масжид ва дарсхона олдида икки каватли уч қисмга ажратилган чуқур равоқлар ва бурчакларидаги гулдасталарда Бухоро меъморлигига хос қадимий миллий анъаналар акс эттирилган.

Мадрасанинг шуҳрати ўз даврида жуда баланд бўлган. Бу ерда диний фанлардан ташқари, хандаса, математика, фалакиёт фанларидан дарс ўтилиб, машғулотлар эркин мунозара қурилишида ўтказилган. Ҳар бир хужранинг йиллик пул маблағи, шунингдек, вақф даромадлари бўлгани мадраса таъмир ишлари ва бошқа харажатларни қоплаганига шубҳа йўқ. Аммо, XVIII аср бошларида мангит сулоласидаги ўзаро ихтилофлар мамлакат ўқитиш ишларини издан чиқариб, мадрасанинг секин-аста хароб бўла бошлаганлигининг сабабчисидир. Бухоро тахтига амир Шохмурод ўтиргач, унинг махсус фармони асосида мадраса қайта жонланган. Мадраса кўплаб улуғ олиму фузалоларни етиштирган. Тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, шоир Бобораҳим Машраб, Махтумқули ўз замонасида мазкур мадрасада яшаган. Шунингдек, мадрасада XX

асринг йирик ёзувчиси Садриддин Айний ўқиган ва ўз асарларида ўқиш жараёнини акс эттириб, талабаларга сабоқ берган. С.Айний мадрасада 1901 йилдан 1917 йилгача истикомат қилганлиги манбаларда қайд этилган.

Мадраса 1920 йил сентябрда Бухорода бўлган мудҳиш бомбардимон оқибатида қаттиқ шикастланган. Миёнсарой долонидаги гумбаз остида қолган қора тутун излари ўша машъум кунлардан дарак беради. Бир неча йиллар давомида мадраса дарсхонасида қўмондон Фрунзенинг идораси жойлашган эди. Бундан ташқари, Собик Иттифок даврида мадраса хужраларидан меҳмонхона сифатида фойдаланилган. Обида 1960-70 йиллар, кейинчалик 1974-1985 йилларда таъмир этилиб, қисман аввалги ҳолатини тиклаган.

Мустақиллик йилларида кўплаб тарихий ва маданий объектлар қаторида Қўқалдош мадрасаси ҳам қайта чирой очди. 1995-1997 йилларда обидани таъмирлаш ишлари олиб борилган. Бугунги кунда мадрасада ҳунармандлар фаолият кўрсатишмоқда. Ташки томондаги хужраларда эса сайёҳлар учун сервис хизматлари йўлга қўйилган. Ипак ва зираворлар халқаро туристик фестивали доирасида обида ичкарасида Ўзбекистон Республикаси кино фото ва фоно хужжатлар давлат архиви томонидан Бухоронинг ўтган асрлардаги тарихий лавҳаларининг намойиш этилиши тарихни гавдалантириб, эски шаҳар кўчаларига сайр элтади.

Бугунги кунда мадрасада Садриддин Айний музей хужраси ташкил этилган бўлиб, ундаги тўрт хужрада маърифатпарвар аждодимизнинг ҳаёти, фаолияти, дарс сабоқлари билан боғлиқ 70 га яқин экспонатлар ўрин олган.

Биринчи хужра ҳам ётоқ ҳам дарсхона вазифасини ўтаган. Иккинчи хужра тоқчабанд бўлиб, унда адибнинг классик мусикага қизиқишига доир қолғу асбоблари, “Бухоройи шариф” газетасининг 1912 йилдаги айрим сонлари, “Судхўрнинг ўлими”, “Қуллар”, “Одина”, “Бедил” каби китоблари, асарлари акс эт-

Шариф шаҳар ёдгориқлари

ган графика ва гравюралар ўрин олган. Шунингдек, хонада Айнийнинг 1917 йил хибсга олиниб, 75 дарра урилгани, Арк обхонасига ташланиб, кейинчалик Когон касалхонасида даволанганлиги билан боғлиқ суратлар ва ҳужжатлар қўйилган. А.Қаххор, А.Фитрат, А.Қодирий, Ғ.Ғулом, Ойбек, А.Фадеев каби ёзувчиларнинг адибга билдирган фикрларининг ҳам хонада борлиги экспозицияни янада бойитган.

Учинчи хона овқатланиш ва ўтириш хонаси эканлигини ўчоқ, қозон, сандали, офтоба, китобдон ва қаламдон, яқтак ва салла кийимбошларидан билиш мумкин. Айтишларича, хонани ўчоқ тутуни девор орқали иситган бўлса, қули сандалига ташланиб исинилган. Тўрт зинали танчаннинг ости омборхона вазифасини ўтаган. Хонада Айнийнинг 100 йиллиги муносабати билан ғиламда чизилган суратининг ўрин олганлиги нодир экспонатлардан биридир.

Тўртинчи хона ҳам учинчи хонага ўхшаш бўлиб, уч қаватли суфаси билан фарқ қилади. Энг юқорисида меҳроб бўлиб, баъзи пайтлар Айний масжидга бормай намозни шу ерда адо этган.

Шарқ оламида зиё маскани сифатида донг таратган Қўқалдош мадрасаси эса шонли ўтмиши, меъморчилиги, улуғворлиги билан Лаби Ҳовуз ансамблида янада салобат тўкиб, сеҳрли ёғдусини таратишда давом этаверади.

НОДИР ДЕВОНБЕГИ ХОНАҚОСИ

Ўрта Осиё минтақаси қадимдан тасаввуфлар ва тариқатлар маскани сифатида донг таратган. “Кубравия”, “Нақибандия”, “Яссавия”, “Қодирия” каби кенг қулоч ёзган тариқатларга эргашган тақводорлар анча бўлиб, улар “шариатсиз тариқат, тариқатсиз маърифат, маърифатсиз ҳақиқат бўли олмайди” деган ҳикматга амал қилган. Тариқатдан ҳақиқат излаганлар айниқса, илму маърифат, дину диёнат маскани бўлган Бухорода кўп бўлиб, улар зикру амалларини адо этишлари учун диний жамоат бинолари, йигинхона ва ибодатхоналар қурила бошлаган. 1620-1621 йилларда Шариф Бухорода Бухоро хони Имомқулихоннинг вазيري Нодир девонбеги Мирзо Тоғай ибн Султон буйруғига биноан қурилган Нодир Девонбеги хонақоси ҳам сўфийларни бир ерга жамлаган маърифат масканларида бири бўлган.

Хонакоҳ диний меъморий иншоотлардаги катта хона бўлиб, зиёратчилар учун қурилган жамоатхоналар, хужралар ҳам айни шундай номланган. Шунингдек, бу биноларда суфийлар ўз машғулотларини ўтказиб, ундаги катта хона ва хужраларда илму толиблар ҳам таълим олишган. Тўрт томони хужралар билан ўралган мазкур масжидсимон биноларда дарвешлар дунё лаззатларини инкор қилиб, Аллоҳга яқинлашишни истаб, кечакундуз тоат-ибодатда бўлиб, ҳақиқатни излаганлар.

Бухородаги йирик хонакоҳлардан бири ҳисобланган Нодир девонбеги хонақоси шаҳар аҳолисини асосий сув билан таъминловчи Шохруд аригининг ғарбий қирғоғида қад ростлаган бўлиб, катта гумбази ва улугвор пештоки билан Лаби Ҳовуз ансамблидаги бошқа обидалардан ажралиб туради.

Ҳовузга қарама-қарши, қирғок бўйида салобат тукиб турган меъморий ёдгорлик гўзаллиги ва меъморчилиги нуктаи назар-

дан жуда мураккаб бўлиб, ансамблга ташриф буюраётган ҳар бир зиёратчининг эътиборини тортади. Ҳовуз киргогидан бешта мрамар зинапоя оркали обидага томон кўтарилар экансиз, буюклик ва улуғворлик сизни қарши олади. Бино икки томонидаги қиррали гулдаста-мезаналар олд кўринишга салобат бахш этиб турибди. Нодир девонбеги хонақоси симметрик тарҳи 27,5x25 м бўлиб, кираверишда айвон, хонақоҳ 11,2 x 11,2 м ни ташкил этади. Асосий ташқи қириш пештоқи нақшлар билан зийнатланган бўлиб, унинг атрофида арабий ёзувларда оят ва калималар битилган.

Нодир девонбеги хонақоси марказий гумбазли катта хона, атрофида зиёратхона, Қуръон мутолаа қилиш ҳужраси, доимий яшовчи сўфийлар, зиёратчилар ҳужраларни, ошхона ва омборхонадан иборатдир. Хонақоннинг учта дарвозаси бўлиб, асосий қириш эшиги ҳовуз томонда жойлашган. Икки табақали қадимий эшикнинг атрофида ўймакор нақшлар ишланган. Обида ташқи томондан тўрт қаватли бўлиб кўринсада, аслида икки қаватлидир. Хонақоҳнинг жануб ва шимол томонларидан ҳам ҳужраларга қириладиган эшиклари бўлган. Ташқарида атрофидаги биринчи қаватда 8 та ҳужралар бўлиб, ундаги пастҳам эшиклардан иккинчи қаватга кўтарилиш мумкин. Гулдасталар ичидаги айлана зина айнан бино тепасига олиб чиқиш учун қурилган. Икки ён томонда иккинчи қаватнинг ҳужрали айвонлари ўрин олган. Ҳужраларнинг аксариятини дарвешлар ётоғи ташкил этган.

Хонақоҳ ичкарасига қирар эканмиз, унинг кенг хонаси, ҳашамдорлиги, акустикаси сизни ром этади. Усти катта гумбаз билан ёпилган кенг хонани атрофидаги еттита деразадан тушадиган табиий ёруғлик ёритиб туради. Деворларнинг айрим жойларида рангли нақшлар, улар ичидаги арабий ёзувлар сақланганлиги кўриниб туради. Тўрт томони бир бирига параллел ҳамда симметрия шаклда бўлган аркаларнинг нақшлари ҳам бир хиллиги ғаройиб. Безакларда асосан гулбарглар тас-

вирланган. Хонакоҳ ичкарасида бир мунча яхши сакланган детал бу нафис ишланган пештокли меҳробдир. Мой бўёк билан бўялган меҳробдаги ранглар муттаносиблиги, нозиклигидан кўз узолмайсиз. Меҳроб билан гумбаз кесишув қисмлари Бухоро наққошлик мактабига хос бўлган исломий, хаттотлик санъати, мукарнаслар, шарафалар ва гулдасталар билан безатилган. Меҳробнинг бошка хонакоҳ ва масжид меҳробларидан фарқи шундаки унда асосан қуёш ва юлдуз тасвирланганлиги, нақшлар ичида ёзувларнинг жойлашганлигидир. Меҳроб ичида кичик гумбазча бўлиб, у ҳам хайратланарли қилиб зийнатланган. Меҳроб марказида жойлашган айлана, ундаги бўёқлар, ёзувлар қарийб 400 йил ўтибдики ўчмаган. Айлана марказида саккиз қирали юлдуз тасвирлангани мусулмон оламида мукамаллик белгиси эканлигидан далолат беради.

Тарихий обиданинг орқа деворида авлиё Ҳазрати Хўжа Каримнинг қабри сакланиб қолганлиги обиданинг муқаддас қадамжо ва обод зиёратгоҳ эканлигини англатиб турмоқда. Нодир девонбеги хонақоси XVII асрнинг иккинчи ўн йиллигида бино этилганлиги унинг Лаби Ҳовуз меъморчилик ансамбли умумий композициянинг яқунловчи тарихий ёдгорлиги бўлиб хизмат қилганлигини кўрсатади.

Йиллар тарихий ёдгорликка ўз таъсирини ўтказмай қолмади. Бино таъмирлаш ҳолатига келиб қолган эди. Сўнгги марта обида деворлари 1914—1916 йилларда Бухоронинг охириги амири Саййид Олимхон томонидан таъмир этилган ва бинонинг асл кўриниши ўзгарган. Таъқидлаш ўринлики, обод қадамжо Собик тузум даврида ёпилиб, йирик оғборхоналарнинг бирига айлан-тирилган. Бинодан моддий даромад объекти сифатида ўз манфатлари йўлида фойдаланилган.

Мустақиллик йилларида Нодир девонбеги хонақосида таъмирлаш ишлари амалга оширилди. Бугунги кунда бинода Бухоро давлат бадий-меъморчилик музей қўриқхонасининг “Бухоро қулолчилиги тарихи музейи” ташкил этилган. Ундаги 40 га яқин

Шариф шаҳар ёдгориқлари

витриналарда Бухоро кулолчилиги, сопол буюмлари, ўрта асрларга оид шаҳар ҳаёти, меъморий ёдгориқлари фотосуратлари акс этган экспозиция ўрин олган. Айниқса, кўргазмалар орасида Бухоро Эски шаҳар қисмининг юқоридан кўриниши тасвирланган харитали макетининг борлиги сайёҳларга йўл кўрсаткич вазифасини ўтамоқда.

Музей экспозициясида амалий санъат соҳасининг илғор намоёндалари гиждувонлик усталардан Усмон Умаров, Ибодулло Нарзуллаев, вобкентлик Ҳамро Раҳимова, Кубаро Бобоеваларнинг пластика – ҳайкалтарошлик ва ўймакорлик намуналари намойиш этилмоқда. Ўтироф этиш жоизки, қўли гул хунарамандларимиз ўз асарларида қадим тарихни яна гавдалантиришди. Бухоролик кулоллар Алишер ва Абдувоҳид Қаримовлар Сўғднинг қадимий кулолчилигини сопол гулдонлар, кўзалар, лаган ва пиёлаларда илк ўрта аср услубини қайта тиклашди.

Бугун Нодир девонбеги хонақоси нафакат мозийнинг нодир меъморчилиги, балки, маданияти, хунарамандчилиги ва илму маърифати каби афсоналар шаҳрининг сеҳрли сир-асрорларидан барчани воқиф этмоқда.

НОДИР ДЕВОНБЕГИ МАДРАСАСИДАГИ СИРЛИ СИНОАТ

Бухорога кирар бўлсанг ковушинг ечиб кир, дил ния-
тинг эзу амал қилиб кир”, деган эди машойихлар-
дан бири. Бу фикрлар муқаддас заминнинг ҳар заррасида
буюклар иллари мужассамлигига қадамида муътабар би-
нолар бино бўлганлигига ишори этилган бўлса не ажаб.
Бухорода XX аср бошларида қадар 104 та мадраса, 360
та масжид, 108 та ҳовуз бўлганлиги ҳам унинг маъри-
фат ўчоги эканлигини аён этади. Ана шу маърифатни
узининг ҳикматлар машъаласи ва афсонавий ҳилқати би-
лан чароғон этиб турган яна бир обида борки, бу Нодир
девонбег мадрасасидир.

Бухоронинг қадимий маъвосидан дарак берувчи Лаби ҳовуз
ансамблини сайр элтар экансиз, мажмуанинг шаркий қисмидаги
куюк тут дарахтлари, азим чинорлар орасидан маҳобат обида-
сида гўё жонланиб турган Семург кушлари кўз олдингизда на-
моён бўлади. Кукка парвоз элтаётган афсонавий жонзотлар на-
фосати сизни ўзига ром этиб, хаёлингизни бир зум мозийнинг
заррин саҳифаларига етаклайди.

Нодир Девонбег номи билан шуҳрат қозонган мазкур оби-
да 1622-1623 йилларда Бухоро хони Имомқулихоннинг вазири
Нодир мирзо Тоғай ибн Султон томонидан қурдирилган бўлиб,
ғўзаллиги ва нафислиги жиҳатдан Бухоро мадрасаларининг ма-
ликаси саналади. Бино аслида карвонсарой мақсадида барпо
этилган, бироқ унинг очилишида қатнашган Имомқулихон бе-
хосдан уни мадраса деб эълон қилганлиги сабаб илм маскани
мадрасага айланади. Унда шунинг учун мадрасаларга хос ай-
вон, масжид ва катта дарсхона йўқ. Хон қарорига биноан бино-
нинг бош фасадига пешток ва бурчак миноралари, лоджиялар,
ҳовли атрофининг тўрт томонига икки қаватда ҳам ҳужралар

қурилади. Мадраса олд томонига пешток ва ён равоклари янги-дан қурилганда бино тантанавор кўрамга эга бўлади. Хужраларга ўймакори усулида безатилган эшиклар, эшиклар тепасидаги тобадонга эса панжаралар ўрнатилган. Олий мадрасалар сирасига кирувчи таълим даргоҳининг юздан ортнк хужраси бўлиб, унинг қурилишига 150 000 Бухоро тилла тангаси сарф этилган. Ҳовлига пишик ғишт ётқизилган. Бинонинг бош тарзи майдонга, яъни ҳовуз томонга қаратилган. Нодир девонбеги мадрасаси нафакат ўқув юрти, балки ўзига хос меъморий иншоот бўлиб, даражаси жихатдан Бухородаги Улуғбек, Мир Араб, Кўкалдош, Абдуллахон ва Абдулазизхон мадрасаларн билан бир қаторда турган.

Мадраса пештоки ўзига хос маҳобатли ва серҳашамдир. Ундаги ўсимликсимон нақшлар орасида қуёшга интилаётган афсонавий хумо қуши ва бугунинг ўтлаб юрган тасвирининг қошинқори безаклари ёркин бўёқларда акс эттирилган. Шунингдек, пештокнинг энг юқори қисмида асад оғи белгисини билдирувчи чараклаб турган қуёш тасвири туширилган. Ундаги рамзий ишора бутун борлиқ, мавжудот қуёшга интилади. Бундан ташқари, афсонавий жонзотлар тимсолида инсониятнинг Аллоҳга интилиши ўз аксини топган. Ҳошияларига, китобасига арабий ёзувлар битилган. Устунгўшаси бурамаснмон, пештогининг икки ён қанотидаги икки қаватли учтадан чуқур равокли пешайвон алоҳида зеб бериб пардозланган. Бурчакларидаги икки гулдаста равоклардаги нақшлар билан ўзаро уйғунлашган.

Меъморий ёдгорлик тарҳи 52х49 м бўлиб, ҳовли 34 х 30 м дан иборат. Нодир девонбеги мадрасасининг бошқа мадрасалардан фарқи унда асосий қириш эшигидан тўғри ҳовлига чиқилади. Бошқаларда эса икки томондан миёнасарой орқали чиқилишини кўриш мумкин. Мадрасанинг пештоқи ҳар бир қишида қизиқиш уйғотиши табиий. Чунки, қириш пештоқи учта ичма ич қичик пештоқлардан иборат. Юқоридан пастга томон қичрайиб боради. Худдики, маҳобат обидасига қичик эшик орқали қириб, кейинчалик унда мукамал таълим олиб, илм пиллапояларида юқсалиб бориш мумкинлиги архитектурада акс этгандек гўё.

Ривоятларда келтирилишича, Ҳиндистон подшоҳи Имомқу-

лихондан вазири Нодир девонбегини хазинани ҳисоблаш ишларида кўмак бериш учун маълум муддатга Ҳинд юртига юборишни сўраб мурожаат қилади. Шундан кейин девонбеги ўзга мамлакат ишларини ҳам муваффақиятли йўлга қўйиб, Ҳинд ҳукмдорининг эътиборини қозонади ва у Нодир девонбегига миннатдорчилигини бир жуфт қимматбаҳо зирак билан изҳор этган. Бухорога қайтган девонбеги шу тақинчокнинг бир пойини сарфлаб, мазкур мадрасани бунёд этган. Айтишларича, Нодир девонбегининг фарзанди бўлмаган. Солих фарзандни камолга етказиш савоби насиб қилмаганидан, Нодир девонбеги халққа хизмат қилувчи обидани қуриб берган.

Обиданинг ташки томондан барча деворлари кундалий нақшлар билан безатилган. Мадраса худди ўтовларга ёки қорақалноқларнинг уйларига ўхшатиб тўрсимон нақшлар билан безатилган. Бу нақшларни фақат ҳозирда бинонинг ташки безакларида қуриш мумкин ҳолос.

Мадраса 1920 йил амирликни тугатиш босқини даврида катта талофат қўрган. Бомбардимончи аэропланларнинг ҳосиятсиз учишлари Нодир девонбеги мадрасанинг гумбазини ҳам шикастлаб, вайронага айлантирган эди. Кейинчалик, обида бир неча марта таъмирланиб, гумбаз, равок ва деворларидаги намлик йўқотилиб, бузилиб кетган хужралари қайта тикланди. Самарқанд ва Бухоро усталарининг саъй-ҳаракатлари билан бош тарзи қайта жилоланди.

Бугун обиданинг биринчи каватида ҳунармандлар фаолият кўрсатиб, сайёҳу меҳмонлар билан гавжум. Мисгару кандакорлар, патдўзлар обиданинг сирли нақшу нигорларини ўз асарларида муҳрлашмоқда. Мадраса ҳовлисида хорижий меҳмонлар учун Бухоро филармониясининг кўرғазмалн чиқишлари, модалар намойишининг ўтказилишн ҳам ундаги асрий ҳикматни бир бутун этмоқда.

Тўрт юз йилдан ортиқроқ вақт давомида афсонавий тасвирлари билан барчани хайратга солиб келаётган Нодир девонбеги мадрасаси бундан кейин ҳам нурли жилосини тараннум этиши шубҳасиз. Чунки обида Имомқулихон мерос қолдирган жаҳоний шухратнинг барҳаёт тимсолидир.

ПОШША БИБИ МАДРАСАСИ

Бухоро бағри хазина. Табиат хилқатлиридан тортиб, оби гиштдан бунёд этилган зуза иморатларгача бу хатинида жойлашиб олиб, абадий яшаётганлиги гаройиб. Минора, Бухоро девори, Магоки Атторий, Сомонийлар мақбараси, Сиёвуш бунёд этган Арки олий... Бу занжириллар олтин бандларини янада қатор қилиш мумкин. Лекин, “ҳа, деб” олтинларни қўз-қўз қилган хазинабон ҳам посамимийдай қўриқиниш мумкин.

Бухорода саховатпеша, бой-бадавлат, кўзи тўқ, шайх, олим, хожа, шоир, табиблар катори меросий мулки даромадини шаҳар, туман, кишлок, жамолини янада кўркамлаштиришга сарфлаган Окила хонум, Бибижон Хонум каби хонзодалар ҳам талайгина. Бутун бошли вилоят худудида аёлларнинг табаррук даромадлари ҳисобидан бунёд этилган иморатларни санаб чиксак, бир ховуч жавоҳир шодаси нур таратиб турганини кўрамиз.

“Наводирн Зиёия” рисоласининг муаллифи Садри Зиё бу тўғрида бир катор маълумотлар беради. Садри Зиё маълумотларига таянган ҳолда Сарой Ойим, Зубайда Ойим, Мангит Ойим, Биби Халифа, Модари хон, Шарофатбону, Қалмоқ Ойим, Чучук Ойим мадрасалари хусусида фикр юритиш ўринли. Асарда оби гиштдан қурилган Чучук Ойим мадрасаси “Сангин мадрасаси” деб номланади. Зубайда Ойим мадрасаси эса бугунги Ойбинок мадрасасидир, Сарой Ойим мадрасаси яъни Хонумия обидаси Чингизий хонлар даври иншооти бўлиб, бугунгача сақланмаган. Мангит Ойим - мангит подшоҳларига мансуб аёл курдирган обида ҳам мавжуд эмас. Модарихон – Абдуллахоннинг волидаси шарафига атаб курдирилган мадраса шаҳарнинг кадимий Хиёбон мавзеида кад ростлаб турибди. Шарофатбону мадрасаси – Жўйборий хожалар авлодига мансуб аёл томонидан Чаҳорбакрда барпо этилган. Қалмоқхон Ойим, Чучук Ойим-

лар мадрасалари бузилиб кетган. Факат Гиждувон туманидаги Қорахоний кишлоғида аёл тиклаган масжид ҳалигача мавжуд.

Аёл номлари билан аталувчи мадрасалар орасида Пошша Биби мадрасаси ҳам алоҳида ўрин тутди. Мадраса тавсифидан олдин аввало, Ой Пошша Биби шахсиятига аниқлик киритсак. Бу аёлнинг асл исми Пошша Биби бўлиб, бу ном унинг қабри устига қўйилган гўрхатдан топилди. Хонзода қабртошида нафакат унинг насаби, шажараси, бақли ундаги мармар лавҳда настиқ хати, форс тилида қуйидаги марсия ҳам битилган: “Бу оламдан поклик фариштаси жуда ёш кетди. Чунки у ўлим қуши хабарини эшитиб, яхши бўстондан кетди. Оқибат шу бўлдики, сомондек сариклик (ғам-оқибат) уни ер остига олиб кетди. У жуда юқори мартабали, бошқаларга жуда марҳаматли, андишали, оқибатли аёл эди. У ҳамиша поклик билан пайваста эди. Ана шу покликнинг файзидан у ҳамиша баҳравар эди”.

Унинг номи Пошша Биби бўлса-да, лекин халқ Ойпошша Биби деб атаган. Бу хонум Жўйборийлар оиласига мансуб бўлиб, тугилиш тарихи жуда ҳам узун. Пошша Бибининг волидаси Бибижон хонум Жонибек Султоннинг кизи бўлган. Бибижон Хонумнинг отаси, акаси, укаси ҳам Бухоро тахтига ўтириб, ҳукмдорлик қилганлар. Бибижон Хонумнинг акаси Боқимуҳаммадхон аввал Бухоро, кейин Самарканд ва Балхни эгаллаб олгач, унинг ҳамфикри сифатида маънавий мадад берган жўйборий Хожа Абдихожага илтифот юзасидан синглиси Бибижон Хонумни никоҳлаб беради. Бибижон Хонум Абдихожадан икки ўғил, бир қиз кўрди. Абдихожа шоҳ билан муносабатларига совуқчилик тушиб, Ҳиндистон томонга бориб, 27 ёшида вафот этади. Боқимуҳаммадхон бева қолган синглисини эса Абдихожанинг акаси Абдурахимхожа ўз никоҳига қиритади. Абдирахимхожадан Бибижон Хонум қиз фарзанд кўради. Исмни Пошша Биби қўядилар. Ана шу Пошша Биби катта бўлгач уни Абдулазизхон ўз никоҳига олади. “Матлаб ут-толибин” китобининг маълумот беришича, Абдулазизхон бутун Мовароуннаҳр

подшоҳи бўлгач, Пошша Биби Хонум саройнинг бош бекаси бўлади. Пошша Биби солиҳа, фозила, зоҳида ва такводор аёллардан бири бўлган. Бош беканинг онаси, отаси, шох эридан мерос қолган мулклари кўп бўлиб, унинг даромади ҳам талайгина эди. Ана шу даромадлардан Пошша Биби XVII асрнинг иккинчи ярми, тахминан 1670-1671 йилларда Жўйбори Дарундан бир каватли мадрасани қуриб, кўплаб ерларни ҳам мадраса вақфига қўшади. Бино ҳудуди Жўйбор мавзесига қирувчи Ҳавзи Нав гузарида жойлашган. Шаҳарнинг шаҳристон девори мавзени иккига – Жўйбори Дарун (ички жўйбор) ва Жўйбори Берун (ташки жўйбор)га бўлиб турган. Жўйбор сўзи эса тожикча сўздан олинган бўлиб, “катта оқар арик”, “арик бўйи” маъноларини англатади.

Мадраса кўриниши жуда ғаройиб, баланд пештокли, мадрасанинг дарвозаси куёшчиқар томонга қараб очилади. Бино ташки кўринишидаги катиба, изора, шарафа қисмлари яхши сақланган. Катибасида ёзув бўлиб, ҳозирда сақланмаган. Пешток ташки томонидаги ҳар икки қанот деворида 5 тадан жамн 10 та хужра эшиклари мавжуд. Деворларнинг кўча томон юзида арқалар билан безак берилган. Пешток икки томонида гулдаста, гулдастада кўшк йўк. Мадрасанинг безаклари гулнорий рангда қошин билан парчинкорий қилинган. Пештокнинг юза қисмида қошинкорийдан намуналар мавжуд. Дарвоза рўпарасидаги супа олдида ихчамгина мармар тошли ҳовуз бўлиб, сув маҳзанига ўнга яқин пиллапоя орқали тушилади.

Ойпошша Биби мадрасаси қурилишида азалий анъанага риоя қилинган. Ҳашаматли пешток ичидаги икки паллали қадимий ёғоч дарвоза орқали миёнсаройга қирилади. Чап қўлда гумбазли масжид, ўнг қўлда томга чиқиладиган 17 зинали пиллапоя ва хужралар тизилмаси ўрин олган. Миёнсаройнинг гумбаз нчка-риси юксак дид билан ишланган. Гумбаз остидаги безакларда нур сочаётган куёш ва юлдуз безаклари акс этган. Мадраса бир каватли бўлиб, 29 та хужраси мавжуд. Ҳозирда хужраларнинг

23 таси ўқув хоналардан иборат бўлиб, 5 таси ётоқхона, бит-таси омборхона вазифасини ўтайди. Мадраса хужралари бири-бири билан том усти гумбазчалари оркали туташтирилган. Кўча ва сахн томонга қаратилган ёруғликкирар гирихли панжаралари мавжуд. Мадраса ичкари ховлиснинг девори безаксиз, хужралар юза қисми, эшиклар устига оби гишт кесмалари билан оройиш берилган. Бино хужраларига паст эшиклар оркали кирилса-да, аммо баланд, кенг ва юлдуз шаклли гумбазли хоналарга кирилади. Мадраса таъмири пайтида хужраларининг бирдан сопол хум ва кўзалар топилган бўлиб, ҳозирда улар ўқув юрти хоналарида экспонат сифатида сақланмоқда.

Шўролар замонида мадраса ўта аянчли аҳволга келиб қолган эди. Меъморий ёдгорлик қорамоллар оғулхонасига, кейинчалик нонвойхона, сўнгра шиша қабул қилиш марказига айлантирилган эди.

Истиклол обидани яна халқимизнинг илму маърифат масканига айлантирди. 1992 йил 1 сентябрдан бошлаб мадраса Жўйбори Калон аёл-қизлар ўрта махсус ислом билим юрти сифатида ўз фаолиятини бошлади. Шунингдек, мадраса 1998 йилда Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги рўйхатидан ўтказилди. Бугунги кунда билим юртида 19 нафар мударрисалар 70 дан ортиқ талабаларга таълим бериб, илм зиёсини улашишмоқда.

ВОЛИДАИ АБДУЛАЗИЗХОН МАСЖИДИ

Бухоро ҳикматлар бӯстони. Унда сайр этган сари,
бонишу зиётиларни англаган қадар илму тафак-
кур уммонидан баҳри олаверади киши. Айниқса, шариф
шаҳирда аёллар шарафи, эҳтирамага атаб бунёд бўлган
жасоҳиротлар одамзотни тираи мушоҳадага ундайди.
Абдуллаҳон ўз волидасига атаб Модариҳон мадрасаси,
Мирдӯстимбий рафиқасига бағишлаб Робия Султон мад-
расаларини барпо этишган. Мозийнинг бунёдкор сиймо-
ларидан бири Абдулазизхоннинг онаси орзуси рӯёби санал-
ган Волидаи Абдулазизхон масжиди ҳам мана неча асрки
инсониятга буюк эҳтирамнинг юксак намунасидан дарақ
бермоқда.

Йирик масжидлар орасида Ҳовузи Нав ансамблидаги меъмор-
чилиги жиҳатидан ўзига хос Абдулазизхон I масжиди алоҳида
ажралиб туради. Яқин-яқингача бу масжид Халифа Худойдот,
шунингдек, Волидаи Абдулазизхон номи билан машҳур бўлган.
Эндиликда, топилган ёғоч устунлар ҳамда шимолий кираве-
ришнинг тепа қисмидаги эпиграфик ва янги манбашунослик
маълумотлари ҳақиқатни тиклаш имконини берди. Дастлабки
ўқилишига кўра, масжид Абдулазизхон I ҳукмронлиги даври-
да ва унинг буйруғига биноан, яъни 1540-1550 йилларда куриб
битказилган.

Ўз даврида “қўш” услубида Жўйбори калон масжидига
карама қарши жойлашган бу масжид ўртасидаги ҳовуз билан
бирга Ҳовузи Нав (яънн янги ҳовуз) ансамблини ташкил этган.
Ҳовуз ўрни кўмилиб йўқолиб кетган эди. Яқин йилларда ҳовуз
қазилиб, яна мозийнинг қадим мавзеи ўз ўрнида тикланди.

Масжид биноси икки қисмдан иборат бўлиб, ёзги ва
кишкнга бўлинади. Тўғри бурчакли масжид биносининг тарҳ
бўйича марказида квадрат шаклидаги кичикрок ҳовли бор.

Бўйлама ўк бўйича ховлидан гарб томонда масжиднинг гум-
базли зали, шаркида эса оддий гумбазли равок-устунли галерея
мавжуд.

Масжид биносини шимол ва шарк томондан устунли айвон
ўраб туради. “Г” шаклидаги шимолий-шаркий ёғоч айвон гу-
жум, ёнгок ва тут дарахтларидан ишланган 15 та устунларга та-
янган ҳолда бинога алоҳида кўрк бахш этмоқда. Барча устун-
лар Ғозгон мрамаридан ишланган “сари кўзаги бухорий” таг-
курсиларга ўрнатилган. Айримларида арабий ёзувларни учра-
тиш мумкин. Мрамартош пойдеворлари ҳовузакли бўлиб, изо-
ран оби безаклари атрофида айланган. Ёғоч устунларни безаш-
да морпеч безагидан унумли фойдаланилган. Пастки қисми эса
каламбир безагини ўзида жо этган. Устунларнинг бари шифтга
“қалла мукарнаси бухорий” билан туташтирилган. Шифт анъа-
навий ҳовузакларга бўлинмай, аксинча васса ва болорлар билан
яқунланган.

Айвон остидаги деворларда ганчкор 10 та панжарали дере-
залар, яъни тобадонлар бўлиб, улар масжиднинг айвонли галере-
яси ҳамда масжид ичкарасини табиий ёритган. Аркасимон то-
бадонлар айримларининг атрофида заъфароний, райхоний каби
бахорий нақшлар кошинкори услубида мохирлик билан ишлан-
ган. Бундан билинадикки, иншоот ташки томони табиатнинг энг
нафис гуллари билан пардозланган. Бу оркали балки подшоҳ во-
лидаси шарафига қурилган обидани маликаларга хос нақшу ни-
горлар, охору безаклар билан зийнатлашни мақсад қилган.

Шимолий-шаркий айвон бурчагида азон айтиш учун кичик
минора мавжуд. Бешинчи типга қирувчи минора унчалик ҳам
баланд эмас. Миноранинг 6 та дерезачаси бўлиб, ичида 5 та пил-
лапоя мавжуд. Минора баладрокда жойлашган бўлиб, унинг су-
фасигача яна 10 та зина оркали кўтарилади. Минора суфаси ба-
ландлигининг сабаби, унинг остида гумбаз аркали ўтиш йўлаги
мавжуд.

Меъморий иншоотга шимол томондаги уштургардон услуби-

да ишланган миёнсаройли асосий дарвозадан кирилади. Квадрат шаклдаги ховлининг шимол, жануб ҳамда ғарб томонидида усти гумбазчалар билан ёпилган айвонлар ўрин олган. Галереяли айвоннинг қай томонидан кирманг сизни йирик гумбазли катта залга, меҳроб олдига олиб боради. Масжиднинг қадимий меҳроби бир мунча яхши сақланган. Унда парчинкори услубида Бақара сураси зикр этилган. Муқарнасли меҳроб остини кузатар эканмиз, унда гирихи румий, ислимий ҳамда косагулга ўхшаш нақшлар наслатилганлигини кўриш мумкин. Хона гумбази “ду-остара”, яъни ичма ич бўлиб, истиклол йилларида ҳожи Абдулло Шарипов бошчилигида қайта таъмирланиб, чирой очди. Бу турдаги гумбаз меъморчиликда камдан-кам учратилиб, у архитектуравий жиҳатдан мустаҳкамлиги, шамол айланишини яхши йўлга қўйилганлиги билан аҳамиятлидир. Гумбазнинг тўрт томондаги тагкурсиси бағалларга таянган.

Қишки масжидга шарқ томондаги эшиклар орқали кирилади. Олти қуббали масжид 200 кишига мўлжалланган. Ёзги қисмдаги айвонда эса 150 киши намоз ўқиши мумкин.

Абдулазизхоннинг неқбин мақсадда қурдирган нодир обидаси афсуски, собиқ Совет даврида қўплаб масжидлар қатори азият чекди. Тарихий ёдгорлик пахта тараши, тоқарлик цехига, шиша қабул қилиш марказига, шунингдек, чўян эритиш устанонасига айлантирилган эди.

Мустақиллик шарофати ила масжид тубдан таъмирланиб, намозхонлар ихтиёрга қайтарилди. Бинода кенг бунёдкорлик ишлари амалга оширилди. Масжид ташқи томонидаги йўл бўйидан 30 арқали бежирим ғиштин чамбара билан ўраб олинди. Масжидда кўп йиллар имом хатиблик қилган Нуриддин Шарипов раҳбарлигида тарихий ёдгорлик ўзгача қиёфа касб этиб, яна бағри кенг халқимизнинг боқий меросига айланди.

Ўзига хос тарихий-этнографик ҳудуд ҳисобланган мавзе таркибида илгари Жўйнар, Дасторбандон, Чақар, Жаъфарон маҳаллалари бўлган. Солорҳаж (ҳажга боровчилар бошлиги)

дарвозаси ҳам шу мавзеда жойлашган. Ҳажга борадиган бухороликлар ҳозирда Қорақул номи билан аталувчи ана шу дарвозадан чикиб, қаъба зиёратига боришган.

Бухоронинг файзли масканларидан бири саналган мавзедаги ҳовуздан Бухоро аҳли кўп асрлар оби ҳаётдан баҳраманд бўлдилар. Масжидга бориб, саховатли оналар меҳнати ризоси шукрини килдилар. Мадрасадан эса дарси ибрат ўргандилар. Бугун эса “Волидаи Абдулазизхон” мавзеидаги бу жавохиротлар элга, илму маърифатга чексиз муҳаббат тимсоли сифатида қад ростлаб, зиёратчиларни мозий сирларидан хабардор этмокда.

БОЛО ҲОВУЗ - МАЛИКА ҲАДЯ ЭТГАН МАСЖИД

Мазий қаърига назар ташлар эканмиз, тарих сахнасида аёллар ҳам муҳим роль уйнаб, уларнинг зукко қобилиятлари, доно амаллари илм мамлакатда барқарорлик ҳукм суриб, бунёдкорлик ва ободончилик кенг қўлоч ёзганлигини кузатиш мумкин. Хусусан, уч минг йиллик тарихга эга Бухоро заминиди умргузаронлик қилган не-не салтанат ҳукмдорларининг рафиқалари ҳам ушларидан келгусида эзгу ном қолдириш мақсадида бежирим ва бетакрор меъморий обидаларни бунёд этишган. Манбаларда Биби Ойхоним нами билан учрайдиган Аштархоний Абулфайзхоннинг онаси маблагини эвазига қурилган Болоҳовуз масжиди ҳам санъатнинг сеҳрли кошонасидир.

Арк калъасининг қаршисида салобат тўкиб турган Болоҳовуз масжиди қурилганлигига мана 305 йил тўлди. Жума масжиди ҳисобланган мазкур обиданинг номланиши ҳақида тўхталар эканмиз, боло форсчада юкори атамасини бериб, ҳовуз юкорисидаги ёки ҳовуз тепасида бунёд этилган масжид маъноларини англатади. Ривоят килинишича, Болоҳовуз масжидини Абулфайзхоннинг волидаий мухтарамаси битта сирғасннинг маблагини сарфлаб бунёд эттирган. Маликанинг саховатпешалиги таҳсинга лойик. Албатта, бу замин Темурдек буюк бунёдкорларни дунёга келтирган волидалар юрти. Малика ҳам оламга эзгулик ва маърифат нуруни таратган Шариф шаҳарни янада машҳур айлашни ният қилган бўлса не ажаб.

1712 йилда барпо этилган ушбу обидани Регистон томондан кузатар экансиз, масжид, ҳовуз ва минорадан иборат яхлит композиция сизни лол этиши шубҳасиз. Меъморий ёдгорлик турли даврларни ўзида мужассам этган. Гумбазли масжид XVIII асрга

хос бўлиб, ҳовли ва хужралар XIX асрда, олдидаги ёғоч устунли айвон эса XX асрда, яъни 1915-1917 йилларда Бухоро амири Амир Олимхон томонидан курдирилган.

Иншоот тарихини бирин-кетинлик асосида баён этиб, аввало масжид биносининг ички ва ташки тавсифидан бошласак. Бино квадрат шаклида бўлиб, унинг томонлари 11,5 метрга тенг. Масжид майдони 656 кв.метр бўлиб, гумбаз билан баландлиги 16 метрни ташкил этади. Икки қаватли масжидда жами 19 та хужра бўлиб, ўз вақтида бу ерда толиби илмлар таҳсил олишган. Хужраларнинг иккитаси масжид ичидаги меҳроб тагида бўлиб, улар чиллахона вазифасини ўтаган. Масжиднинг учта ёғоч эшиги бўлиб, Арк томондагиси асосий кириш дарвозаси хисобланади.

Бино ичкарасига кирар экансиз, нафислик ва енгилликни хис этасиз. Масжид калконсимон ва мураккаб рельефлар билан безатилган. Масжиднинг деворлари ҳамда шарк томонидаги пештоки ганч шувокли нақшлар билан безатилган. Гумбаз ости шу даражада ҳайратланарлики, усталарнинг моҳирлигига тан бермасликнинг иложи йўқ. 8 та аркали нақшинкор дерезалардан ёруғлик кириб, гумбазда ажойиб нурни ҳосил қилади. Шуълавор ёруғлик ҳамда яна учта эшик юкорисидаги дерезалар бинони табиий ёритишга мослашган. Масжиддаги нақшлар ва геометрик шакллар мутаносиблиги аъло даражада бўлиб, бир-бирини тўлдирган ҳолда давом этган. Эшиклардаги катта ва бурчаклардаги кичик жами 8 та пешток бўртма шаклли нақшлар орқали гумбазга интилган. Мураккаблашиб борган нақшлар гумбаз учига бориб тугалланган. Улкан пештоқларнинг учларида ёғочдан ясалган кичик ғилдираклар бўлиб, ўша даврларда ундан фонусларда чироклар ёкилиб, кечалари масжидни чароғон этишда фойдаланишган. Ғилдиракдаги фонус канча юкори кўтарилса, бино шунча кенг ёритилган. Бинодаги энг ҳайратланарли манзара, бу меҳробдир. Ганч шувокли пешток масжиднинг шарк томонида бўлиб, бўғот ости ганч нақшлар

билан безатилган. Пештокнинг ён томонларига икки каватли баланд токчали хужралар қурилган. Меҳробда табиий бўёқлар усталик билан ишлатилган. Ранглар бири иккинчисини тақрорламайди. Уч аср олдинги нақшинкор гуллар худди кечадек сакланган. Соатлаб қараб кўз узолмайдиган муъжизакор меҳробдаги шакллар ва ранглар уйғунлиги ҳар бир томошабинни сеҳрлаб қўйишн шубҳасиз.

Энди Ўрта Осиёда ягона бўлган ёғоч айвонга разм солсак. Мазкур санъат асари Бухоро меъморлари уста Ширин Муродов ва уста Ҳафизов томонларидан қурилган. Баландлиги 12,5-13 метрли айвонда жами 20 та ёғоч устунлар турнакатордек тизилган. Икки қаторда 10 тадан бўлиб қад ростлаган ёғочли санъат намуналари айвон шифтига михсиз тахталарни бир-бирига бириктириш орқали мустаҳкамланган. Бири иккинчисини тақрорламайдиган устундаги нақшларда 10 дан ортиқ усталарнинг маҳоратлари акс этган. Худди Амир Олимхон ушбу айвонни безатишда мохир усталар танловини эълон қилгандек гўё. Айвон шифтидаги нақшлар Мохи-Хосса саройидаги безакларни эслатади. Ҳар бири жозибадор, ранглари эса шуълавор. Мана юз йилдирки айвон ўз жойида мустаҳкам туриб, Бухоронинг файзли маскани бўлиб келмоқда.

Тарихий манбаларда келтирилишича, гарчи Арқда жоме масжиди бўлсада, аммо Амир Олимхон ва унинг амалдорлари ҳар жума куни намозни Болоҳовуз масжидига келиб ўқишган. Шу куни Арқдан Болоҳовузгача қизил йўлак тўшалган. Амир Олимхондан олдинги амирлар ҳам шу ерга келиб ибодатларни адо этишган.

Ўз номи билан шуҳрат қозонган обидадаги ҳовуз ҳам диққатга сазовордир. Ҳовуз жуда эски бўлиб, қурилганига 700 йил бўлганлиги сув тушадиган мармар новда форс тилида қайд этилган. Ҳовуз нафақат бинонинг кўрки таровати, балки худудни салкинлаштиришга хизмат қилган. Мармар тошлар билан безатилган ҳовуз кирғокларни йирик тошлар билан зинапояли қилиб

мустаҳкамланган. Ҳовуз ёнидаги баландлиги 8 метрли минора ҳам композициянинг ажралмас қисмидир. Мафтункор обидага Арк ва Регистон томонидан қаралганда масжиднинг пешайвони, майдон ёнбошидаги минораси ва ўртасидаги ҳовуз билан бирга меҳмонларга ажойиб таассурот қолдириб келмоқда.

Лекин, олтин узукка олмос кўздек ярашиб турган Бухорининг Болоҳовуз масжиди Собик тузум даврида халқимиз маънавиятидан ажратиб қўйилди. Масжидда ибодат тўхтатилиб, омборхона, кейинчалик 1960 йилда билляд ўйингоҳига айлан-тирилганлиги дилимизни хира қилади. 1970 йилда картиналар музейи сифатида фаолият кўрсатади.

Мустақилликка эришганимиздан сўнг кўплаб обидалар қаторида Болоҳовуз масжидида ҳам таъмирлаш ишлари олиб борилди.

Республикамызда истиклол йилларида биринчи очилган масжид Болоҳовуз масжидидир. Ҳаким Ниёзов бошчилигида қурувчилар томонидан бино атрофидаги қумлар олиниб, зах бартараф этилди. Айвондаги 10 та устунлар ўз жойида қўзғатилмасдан таъмир этилди. Бино атрофи ўраб олинди. Биргина меҳробни таъмирлаш ишлари уч ой давом этиб, масжид янада кўркам ҳолда халқимиз ихтиёрига қайтарилди. Охириги 3 йил давомида ушбу обида масжид имом хатиби Жобиржон Элов бошчилигида ҳамда саховатпеша инсонлар кўмагида янада обод этилди.

Эътиборли жиҳати, бинода мустамлақачилар томонидан ёпиб ташланган 24 та девор тоқчалари топилиб, ўз ўрнида қайта зийнатланди. Масжид нақшлари эски парчинлардан намуна олиниб, ўз ҳолидек қайта тикланди. Анорий гумбазда ҳам нақшлар асл ҳолидек таъмир этилди. Нақшларда асосан анор гуллари ва бошқа бежирим безаклар ишлатилган бўлиб, гўё маликанинг ҳусни жамоли шу нақши нигорларда гавдалангандек. Анорий гулларни томоша қила туриб, Увайсийнинг “Анор” чистони ёдингизга келади. Балким, малика анордаги гўзаллику иффат-

ни, ҳаё ва ибони масжидда акс эттиришни истаган бўлиши мумкин. Пурмаъно ҳикмат яширин масжидга совға қилинган биллур кандил ҳам ажойиб. Гумбаз даричаларидан тушаётган нур кандил шишаларида синиб, масжид нақшларини жонлантириб, хайратомуз манзарани ҳосил қилади. Бугунги кунда масжид ичкарисиди 400 киши, айвонда 700 киши намоз ўқиш имкониятига эга.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, бизгача етиб келган мўъжизакор обидани келгуси авлодга ҳам етказиш бизнинг муқаддас бурчимиздир. Келгуси таъмирлашларда гарбий дарвозадаги маҳобатли пешток безаклари қайта тикланса, масжиднинг бор гўзаллиги яна қайтиши шубҳасиз.

Шаҳарлар имоми шарафига сазовор бўлган Бухоронинг уч асрлик Болоҳовуз масжиди яна учминг аср, балки унданда кўпроқ яшаб, внкор билан салобат тўкиб, шонли ўтмишимизни янада тилларда дoston қилишига умид қиламиз.

АМИРЛИК ЗИНДОНИ

*Д*авлатчилик тарихига назар ташлар эканмиз, мамлакатда тинчлик ва осойишталик барқарор бўлиши, адолат ва диёнат устун бўлиши учун қонулар устуворлиги шарт бўлган. Узоқ ўтмишга эга ўзбек давлатчилигидаги сулолаларда ҳам жамият одилони қонулар асосида идора этилиб, ҳар бир аҳли фуқаро белгиланган тартиб-қоидаларга амал қилган. Шариат қоидаларига амал қилмаганлар эса жорий этилган махбӯсхона, зиндон ва махсус биноларда маълум жазоларни ўтаган. XVIII аср иккинчи ярмида Бухоро шахристониининг шимолий-ғарбий бурчагида худди шундай амирлик зиндони қурилган.

Зиндон – форс тилидан олинган бўлиб, махбӯслар сақланадиган ер остидаги зах ва қоронғи жой, атрофи қалъабанд бинони ифода этади. Улар асосан, ҳукмдорлар қасри, қалъаси остида конуссимон қудук шаклида казилиб, 5—7 м ер ости суви юзада бўлган жойларда эса пишиқ ғиштдан, гумбаз шаклида ер устида қурилган. Зиндонларнинг яна обхона деган тури ҳам бўлиб, у Бухоронинг қадимги кўрғонларида кўплаб учраган.

Бухоро амирининг камоқхонаси сифатида фаолият кўрсатган Бухоро зиндони мангитлар даврида қурилган бўлиб, ўрта асрларга оид Хўжа Низомиддин боло гузарида жойлашган. Атрофи пишиқ ғишт териб қурилган баландлиги ўн метрли иншоотга ҳозирда қиркга яқин зинапоялар орқали чикилади. Зиндонга кичик пештоқли ва икки табақали қадимий нақшлар билан безатилган ёғоч эшиги орқали дарвозахонадан кирилади. Ҳовлисида турли даврларга оид пастак ғиштин бинолар бор. Булар зиндонбон хонаси, солиқ тўламаганлар, қарздорлар ва сиёсий махбӯслар, ўлимга маҳкум этилганлар ҳамда учрашувлар учун қурилган хоналардир. Зиндонбон (сокчилар) хонаси саҳнида пастга, чуқурликка олиб бориладиган кенг туйнук бор.

Бу йўлак оркали чоҳга, аниқроғи канахонага тушилади, унинг диаметри 5 м, чуқурлиги 6,5 метрни ташкил этади. Мазкур чуқурликда ўлимга маҳкум этилган маҳбуслар сақланган бўлиб, уларга егулик - сув ва овқат аркон оркали тушуридган. Унинг ер усти қисми гумбаз билан қопланиб, гумбаз ёритиш туйнугига эгадир. Полда эса катта тешик бўлиб, ундан чуқурликка кириш мумкин. Бу ердан маҳбусларга озик-овқат бериб турилганлигини пайкаш кийин эмас.

Бино ҳар томондан девор билан ўраб олинган. Маҳкаманинг беш функцияни бажарувчи хоналарига бирма бир алоҳида тўхталсак. Кичик бир ховлича тош бинога олиб киради, у икки қанотдан иборат. Ўнг қанотнинг бошида қарздор айбдорлар қамалган. Унинг энида учта катта ҳужра бўлиб, улар ер қатламдан анча паст жойлашган. Уларнинг икkitаси кенг арка ёрдамида бир бинога бирлаштирилган. Хоналар айлана шаклдаги ойналар ва гумбазлардаги тешиклар билан ёритилади, тешиклар эса темир чамбаралар билан қопланган. Кириш эшигига металл полосалар ёпиштирилган, шу сабабли ҳам бинонинг ичига факат эгилиб кириш мумкин. Бу ерда оёқ қўллари кишанланган маҳбуслар ушланган.

“Зиндони олий” ховлисида диққатга сазовор бўлган жой маҳбусларнинг муқаддас ҳомийси авлиё “Қўчқор Ато” (“чўпонлар ҳомийси”) қабри бор. Ҳикоя қилишларича, бухорхудоқлар сулоласи подшоси Бидун (VIII аср) замонида Қўчқор Ато подшо қўйларини боқувчи чўпон бўлган. Қўнлардан бир куни подшоҳнинг қўйлари бир кечада гойиб бўлган. Бундан газабланган Бидун чўпонни ўлимга ҳукм қилинганлар зиндонига ташлайди. Бир куни зиндонбон зиндон чуқурига келиб қараса, чўпоннинг атрофини мингларча қўчқорлар ўраб олган, у билан базми-жамшид қилаётган эканлар. Зиндонбон ушбу хабарни подшоҳга етказибди. У келиб қараса, чуқурликда ҳеч нарса, ҳатто Қўчқор Ато ҳам қўринмас эмиш. Подшо кетгач, бу воқеа яна такрорланган. Зиндонбон яна подшоҳни ха-

бардор килибди. Аммо подшо келса, ғойиб бўлар экан. Подшо ғазабланиб, зиндонбонни ўзини чуқурга ташлаган экан. Шундай килиб, зиндонда ётган махбуслар кўз ўнгиди Кўчкор Ато ғоҳ кўриниб, ғоҳ ғойиб бўлиб махбусларга кийинчиликларга бардош бериш ва ўлимдан омон қолишга ёрдам бериб, уларнинг аҳволини енгиллаштираётган экан. Баъзан зиёратчилар ушбу ерни зиёрат қилганларида, унинг ёрдамига муҳтож эканликларини билдириб, ёрдам сўраш одатига амал қилишади.

Зиндон атрофини айланувчи тахминан 100-120 метрли узун ва тор йўлак мавжуд бўлиб, у бинонинг шарқий ва шимолий томонларига олиб боради. Маҳкаманинг кенг ҳовлиси ҳам бўлиб, ҳафтанинг маълум кунларида махбуслар соқчилар назоратида очик қуёш нурига олиб чиқилган. Ўзига хос услубда қурилган обида хоналарининг томи турли-туман шаклдаги, яъни учбурчаксимон, конус, айлана ва бошқа хилдаги гүмбазлар билан ёпилган. Бу орқали хоналар ҳам жазо қабиналарига бўлиниб, фаркланаётганлигига шубҳа йўқ. Кенг суфа деворларидан Арк қўргонининг орқа қисми, Минораи қалон ҳамда шаҳристон қафтдек намоён бўлади.

Хоналарни диққат билан қўзатар экансиз, амирликнинг қонунчилик тизими, қозилик бўлинмалари, суд жараёнлари ва шунга доир бир қатор маълумотлардан воқиф бўласиз. XIX асрдаги турли хилдаги қишанлар, миршаб қийим бошлари, муҳрларнинг қўرғазмали вариантлари, қўшбеги ва қози ҳужжатлари, халқнинг қозига йўллаган мурожаатномалари, Рус ҳукумати билан олиб борилган ёзишмаларга оид экспонатларга дуч келасиз. Ўша даврда амирликда давлат бошқаруви тузилмаси қози қалон, аълам ва 12 муфтий, 27 беклик қозилари ва миршаблардан иборатлиги ҳар бир томошабиннинг диққатини тортади. Шунингдек, миршаблар хонасида зиндоннинг XVIII – XIX асрдаги лой сувукли деворлардан иборат суратлари, асл ташқи фасади ва портали тасвирланган бўлиб, сайёҳларни обиданинг ўтмиш тарихидан атрофлича хабардор қилади.

Этиборлиси, музей экспозициясида 400 йил давомида Бухоро амирлигида кодекс вазифасини ўтаган Маргинонийнинг “Ҳидоя” асари муҳим жой эгаллаган. Ушбу асар давлатда бирмунча ҳуқуқбузарлик ва қонунлар бузилишига чек қўйган. Амирлик ҳукмронлиги охириги йилларида зиндонда 84 та маҳбус сақланганлиги бундан гувоҳлик беради.

Ҳозирги вақтда зиндон биносида вилоят тарихий-ўлкашунослик музейининг XVII аср охири – XX аср бошида Бухорода ҳуқуқ ва қонунчилик музей кўргазмаси очилган бўлиб, унда 82 та экспонат сақланади. 2012 йилдан буён фаолият юритиб келаётган мазкур музей ҳуқуқий тизим ва қонунчилик органларининг ажралмас қисмлари сифатида ўрта тарихий босқич шаклланишини ёритиб беради. 1. Аштархонийлар давридаги ҳуқуқ ва қонунчилик тизими (XVII-XVIII асрларнинг ўрталари), 2. Мангитлар даври ҳуқуқ ва қонунчилик тизими (XVIII асрнинг ўрталари – XIX асрнинг охири), 3. XIX асрнинг охири XX аср бошларида ҳуқуқ ва қонунчилик тизими ўрин олган. Тарихий обидага йилига тахминан мингдан ортиқ хорижий сайёҳлар, ўн мингдан ортиқ маҳаллий сайёҳлар ташриф буюриб, Бухоро амирлигининг ҳуқуқ тартибот тизими борасида кенг таассуротларга эга бўлишмоқда. Бухородаги ҳуқуқ ва қонунчилик тизimini ўзида мужассам этган Зиндон меъморий ёдгорлиги аждодларимизнинг юридик ва бошқарув салоҳиятидан дарак бериб, ҳуқуқшунослар ва соҳага кизикувчи кенг изланувчилар учун тадқиқот объекти бўлиб хизмат қилиши шубҳасиз.

ХАЛИФА ХУДОЙДОТ МАЖМУАСИ

Масжид-хонақо, мадраса ҳамда сардобадаси бир ерда жойлашган яхлит композицион меъморий мажмулар камдан кам топилади. Бухоронинг Жўйбор мавзеда учала архитектуравий иншоотни ҳам уз бағрига олган Халифа Худойдот ансамбли худди шундай муъжаз мажмуа сифатида мозий ажойиботларидан сўзлаётир.

Бухоронинг Ҳавзи Нав гузарида қад ростлаб турган XVIII асрнинг нодир тарихий ёдгорлиги Бухорога келган Хоразм шайхзодаси Халифа Худойдот номи билан боғлиқдир. Унинг тўлиқ исми Шайх Худойдот ибн Тошмуҳаммад Азизон ал Бухорийдир. О.А.Сухареванинг ёзишича, XIX аср ўрталарида яшаган қурувчи Уста Мажид болалик даврида 103 ёшга кирган бир чол билан суҳбат қилганда, у чол ёшлигида Халифа Худойдотни кўрган эмиш. Рус олимаси Усто Мажид хотираларидан ҳулоса чиқариб, ҳазрат 6 ёшлиқ чоғида оиласи билан Бухорога келган дейди. Аввалига Халифа Худойдот Пирмастдаги Кўли Одина мавзеида жойлашган Маҳмуд Анжир Фағнавий қадамжолари яқинида истикомат қилади. Халифа Мир Араб мадрасасида таҳсил олиб, улуғ пир Ҳазрат Азизон Лутфуллох шайхга мурид тушиб, тариқат одоби, тасаввуф сабогини ўрганади. Сўнгра халқ орасида тариқатнинг улуғ пири, буюк тарбиячи, улуғ аллома ва авлиё мартабаларни билан шуҳрат қозонади. Кишиларни тўғри йўлга, ҳалолликка даъват этиб пайғамбаримиз суннатларини халққа тушунтириш, уларни элга ёйишда камарбаста бўлади. Бухоро тахтига илм-фан ва донишмандлар ҳомийси Амир Шохмурод ўтиргач, ҳазрат ҳам шариф шаҳарга таклиф этилади.

“Тухфат аз-зоҳирин” асарининг маълумот беришича, Халифа Худойдот Бухоро шаҳридан ўн икки таноб ер сотиб олиб, у ерда тошдан хонақоҳ, унинг атрофида 40 хужрали мадраса, таҳоратхона ва сардоба барпо этади. Мазкур иншоотлар

курилиши хижрий 1211 (милодий 1786 йил), (айрим манбаларда 1777 йил)га тўғри келади. Халифа Худойдот амири кабир, яъни Амир Шохмуроднинг марҳум бўлганидан 6 ой ўтиб, милодий 1800 йил (айрим китобларда 1841 йил)да вафот этади. Жанозаларига Бухоронинг кейинги ҳукмдори Амир Ҳайдар катнашади. Аён бўлаяптики, Халифага нафакат, Амир Шохмурод, балки Амир Ҳайдарнинг ҳам ҳурмат-эҳтироми юкори бўлган. Ҳазратнинг қабрларини васиятига кўра мадраса хужраларининг 24-сида қўйилган.

Илгари 170 хонадон истикомат қиладиган ушбу гузарда иккита ёнма-ён мазор бўлиб, бири Халифа Худойдот, иккинчиси Эшони Имло деб аталган. Ҳозирда бу мазорлар қўчирилган, унинг ўрнини 14-умум ўртатаълим мактаби, мактабгача таълим муассасаси ва ҳовли жойлари эгаллаб турибди.

Меъморий ансамблга иккита кириш эшиги бўлиб, гарбий томондагиси асосий дарвозадир. Уштургардон услубида ишланган гиштин дарвоза шарафайи ҳавзакдори авезон билан пардозланган. 5 та пиллапоя орқали эшик табакаларига яқинлашаркансиз, гужум дарахтидан ишланган икки паллалари безакли эшик сизни қарши олади. Бинога миёнсарой орқали кирилади. Унинг кичик гумбазчаси 4 та кичик шарафали бағаллаларга таянган. Миёнсарой тепасида пастгина бежирим минорача бўлиб, ундан азон ўқиш ҳамда дарвоза кузатуви мақсадида фойдаланилган.

Ҳовлининг уч томони бўйлаб бир қаватли 40 та хужралар жойлашган. Мадрасада икки йиллик олий тизимдаги билимлар берилиб, унда қуйи таълимни олган талабалар таҳсил олишган. Ҳар бир хужра эшиги икки табакали, устидаги тобадон хонага ёруғликни етказиб турган. Хоналарда 2-3 тадан тоқчалар бўлиб, унда илму толиблар шамдонлар ёхуд китобларни териб қўйишган. Мажмуанинг шарқий дарвозаси томондаги хужрада Ҳазратнинг қабрларини қўйилган. Эшик олдида туг кўтарилган бўлиб, унинг юкорисида қўл панжаси мавжуд. Бу белги дунёга қўли очик келиб, қўли очик бўлиб кетиш, фоний дунёдан боқий

дунёга ҳеч нарса олиб кетилмасликка ишора бўлса, яна беш кунлик дунёда факат эзгу ва хайрли амаллар қилишга шошилиш кераклигини англатади. Хужраларнинг 28-сида бинонинг орқа томонга чиқадиған эшиги ҳам мавжуд. У ерда ҳам 9 та қабрлар бўлиб, Халифа Худойдотнинг оила аъзолари, шогирд муридлари қўйилгандир, балки қўчирилган қабристонларнинг айримлари шу ерда жамланиб соғона қилинган, деган тахминлар ҳам мавжуд.

Ҳовли ўртасида Халифа Худойдот сардобаси бўлиб, у ҳашамдорлиги, бетакрорлиги, мўъжизавийлиги билан кишини ўзига қорлайди. Сардобанинг икки қириш эшиги бўлиб, бири тепададир, ҳовлидан ҳовузга қараб 8 та зина билан пастга, яна 5 та пиллапоё орқали эса сув мағзанига тушса бўлади. Иккинчи эшикка эса сардобанинг икки ён томони билан қорнб, ҳар иккала томондан 10 га яқин зиналар орқали тушилади. Сардобанинг бош дарвозаси икки табақали ёғоч эшикдан ясалган. Дарвоза тепасидаги намоёнада араб тилида битилган ёзув лавҳа ўтган асрда ўғирлаб кетилган. Эшик тепасида олти қирғилди икки-та бежирим минорачалар мавжуд. Сардоба тепа қисмининг қок қарқизда қудди шундай яна бир минорача бўлиб, улар қонақо қумбази ўқидаги минорача билан бирга мажмуа қомпозицияси-га бир қиллиқни қосил қилган. Қидротехник иншоот ташқи то-қонига қиштин безақлар қерилган. Сардобага қириш зиналар-ни йирик мармартешлардан тайёрланган ва мустанқамланган. Қовуз атрофида айланма суфа, яъни йўлак бўлиб, уни бема-лол айланитиш мумкин. Оби ҳаёт обидаси иққарнсида овознинг ақс-қадоси, товуш қаландлиги ўнинг юқсақ акустикасида қарақдир. Девоқлардаги 6 та қаричалар қамда ўқидаги туйнуқдан қуёш нури тушиб, сув мусафқолиги, мўътадиллиги, ҳаво айлан-маси қамда қифати бузилмаслигини таъминлаган. Сардоба суви мажмуа иққарисиниқина эмас, ақосан атроф қудудлардаги ин-сонларга оби ҳаётни етқазиб турган. Халифа Худойдот обидаси эса қозирда сақланган 9 метрли қудуқ суви орқали таъминлан-

ган. Бугунги кунда сардоба суви ичишга яроксиз. Сардоба атрофидаги юз йиллик қадимий тут дарахтлари ҳам ҳар бир зиёратчини бефарқ қолдирмайди.

Халифа Худойдот ансамблининг йирик ва салобатли иншооти бу хонақоҳдир. Уч томони “П” симон шаклда ўралган хонақоҳнинг ёғоч айвонини жами 18 та устунлар кўтариб туради. Ҳар бир устун мармар тагкурсиларга ўрнатилган бўлиб, юқориси қаллапўш билан айвон шифтига туташтирилган. Шифтда вассалар ва параллел болорларни кўриш мумкин. Унинг ҳовузакларни эса тўртбурчак ва ромбсимон шаклда ишланган. Ёғоч шифт деворларга туташадиган жойида ганчкор муқарнаслардан фойдаланилганлиги яққол кўринади. Айвондаги деворларда гулбарглари, нафис дарахт шохаларининг ганч услубида акс этганлиги унинг чиройини янада оширган. Айвонга асосий киравериш шифтидаги нақшинкор муқарнаслар ранглари билан безатилган.

Айвоннинг уч томонидан икки табақали ёғоч эшиклар орқали хонақоҳга кирилади. Хонақоҳ асосий кириш эшигида ёғочга ўйилган ёзув бўлиб, унда “Масжидга салом билан киринг, шунда хотиржам тортасиз” дея зикр этилган. Хонақоҳ ичкараси ўта маҳобатли ва ҳашамдор. Хона тўрт бурчагида ҳам кичик хужравий эшиклар бўлиб, улардан учтаси вақтида чиллаҳона вазифасини ўтаган. Биттасидан эса 17 та зина орқали томга чиқиш учун фойдаланилган. Деворлар бўйлаб тоқчалар бўлиб, ҳозирда 4 тасини кўриш мумкин, ҳолос. Учала эшиклар устидаги икки қаватли тобадонлар ҳамда гумбаздаги даричалар орқали хонага ёруғлик тушган ҳамда ҳаво айланган. Хонақоҳ анъанага кўра тўрт томони бир-бирига параллел йирик пештоқли бўлиб, устунгўшалари бурамасимон. Бурчакдаги бағаллалар гумбазга интилган.

Қайта таъмирланиб кўрк очган хонақонинг бугунги чиройи ҳар бир томошабинни хайратга солиши шубҳасиз. Масжид меҳробини ярим гумбазли пештоқ остида бўлиб, нақшинкор безаклари нафис. Пештоқ остида ислимий ва гиронх румий

накшлар уйғунликда безатилган. Устунгўшасига зарҳал суви юритилган. Меҳроб атрофида юлдузснмон, кўпбурчакли, геометрик, накшлар кизил, кўк, сарик ва яшил бўёқларда мохирона пардозланган. Аллоҳнинг сифатлари ва тавсифлари баён этилган Оятал курсннинг меҳроб атрофида битилганлиги диққатга сазовордир. Шунингдек, меҳроб устида кадимий майолика парчинлари сакланган бўлиб, унда мусулмонликнинг асосий шарти саналган Калиман шаҳодат зикр этилган.

Хона улугворлигига зеб бериб турган гумбаз гўзаллиги эътирофга лойик. Гумбазнинг пастки кисмини зарҳал рангда изоравий камар айланиб ўтган. Унинг юкорисида ховузаклар ва юлдуз безаклари акс этган. Тепароқда эса 32 та аркали безаклар ўсимликснмон ва гирих накшларида айланма ҳолатда давом этган. Кейинги қаторда гумбаз учига қадар дон бошоклари, қуёшга интилаётган гул чанокларн тасвирланган. Гумбазни томоша кила туриб, унинг бир бурчагида санъат асарининг муаллифн томонидан қолдирилган “2012 йил – Усто Шодижон шогирдлари билан бажарди” деган ёзувга кўзингиз тушади. Гумбаз остида айланма чироқлар қўйилган бўлиб, у накшларни янада ёрқинроқ кўринишини тақдим этмоқда. Гумбазни тўлдириб турган икки қаватли биллур қандил ҳам заррин занжирга осиглик ҳолатда хонани чарогон этмоқда.

Ана шундай табаррук ва файзли маскан афсуски, совет даврида ташландиқ ҳолга келтирилган эди. Қадамжони зиёрат қилиш таъқиқ этилган, унинг хонақоси ва хужраларн омборхонага айлантирилган, кейинчалик мажмуа мурувват уйи сифатида фаолият кўрсатган. Сардоба эса ўта аянчли ҳолатга тушиб қолган эди.

Истиклол йилларида меъморий ансамблда кенг таъмирлаш ишлари олиб борилди. 1994 йилда айвон устунларининг 10 га яқини алмаштирилди. 1996 йилда жоме масжиди сифатида қайта рўйхатга олинди. Масжид ичкараси 2011, 2012 йилларда қайта таъмирланди. 2014 йилда сардоба, 2015 йилда мажмуа

ховлиси қайта таъмир этилди. Ташки томондан обида 23 аркачали бежирим чамбара билан ўраб олинди. Бугун масжид ичкарасида 300 киши, айвон остида 500 киши, Қурбон ва Рамазон ҳайитларида мажмуа ховлиси билан бирга жами 1500 киши намоз ўқиш имкониятига эга.

Яқин кунларда Халифа Худойдот мажмуасининг ilm.uz сайти ишга туширилиши режалаштирилган. Истикболда мажмуани сайёҳлик йўналишига киритиш, зиёратчиларни кенг жалб этиш томошабинларга нафакат 3250 кв.м ўринда жойлашган меъморий дурдоналар тарихидан хабардор этади, балки шарқнинг жавохир шаҳрини янада машҳур айлаши шубҳасиз.

Бухоро тарихи
обидалари:

**ЎТМИШ ВА БҲҒҒН
ЧОРРАҒАСИДА**

Пойкент шаҳри харобалари. Шинак ва миноралар

Пойкент ёдгорлигида олиб борилаётган тадқиқотлар

*Варахша саройи, ташқи кўриниши
(Нилсон реконструкцияси)*

Варахша. Сарой деворидаги рангли сураатлар. VII аср

**Бухоро шаҳрининг 1920 йилги босқиндан
кейинги кўриниши**

**Бухоро шаҳристон қисмининг умумий
кўриниши (2010 йил)**

Бухоронинг умумий кўриниши. 1928 йил

Бухоронинг умумий кўриниши. 2012 йил

Асрларни қаритган Арки олий. 1915 йилдаги ҳолати

Арк қўргонининг таъмирлашдан кейинги ҳолати. 2017 йил

Турки Жанди авлиё (мозори) зиёратгоҳи

Абу Хафс Кабир Бухорий қадамжосида қайта бунёд этилган мақбара. 2010 йил

Сомонийлар мақбараси. Кеча ва бугун

Мир Араб мадрасаси. Кеча ва бугун

**Шайх Сайфиддин Бохарзий мақбараси.
Кеча ва бугун**

**Арк қўргонининг Зиндон томондан кўриниши
(XX аср боши)**

Арк қалъа деворларининг таъмirdan кейинги ҳолати

**Бухоро шаҳристони. Арkning жануб томонидан
кўриниши. Кеча ва бугун**

Самарқандские ворота

Самарқанд дарвозаси. Утмиши ва бугуни

Шоҳруд ариғи. Таъмирдан кейин

Арkning қалъа девори, қадимий кўриниши

Шаҳар девори ва Таллипoch дарвозаси

Магоки Атторий масжиди. Шарқий пештоқи

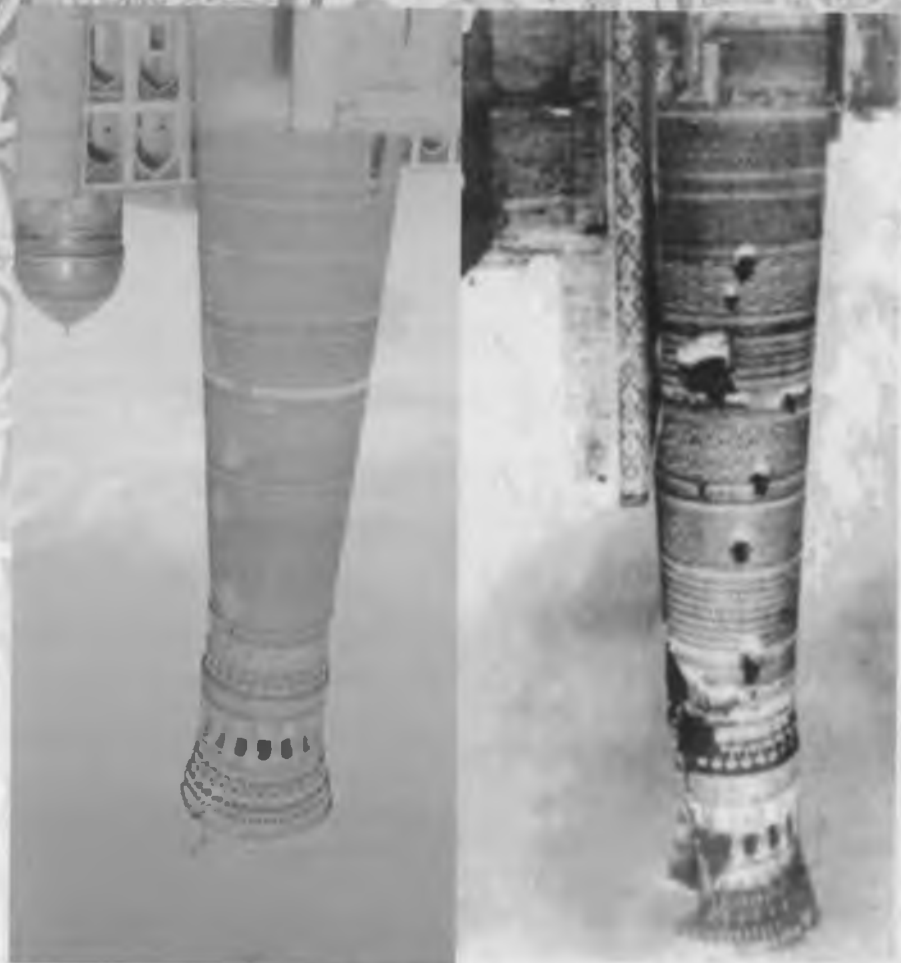
Магоки Атторий масжидининг жанубий пештоқи

Чашмаи Аюб мақбараси. Турли даврлардаги кўриниши

Минораи Калон. 1920 ҷил

2017 ҷил

Баёнкулихон макбасанинг олд томондан қуришти
Бугун...

Баёнкулихон макбасанинг орқа томондан қуришти
Кеча...

Улугбек мадрасаси. Утган асрдаги ҳолати

Бугун..

Хўжа Зайниддин масжид-хонақоси. XX аср ўрталаридаги ҳолати

Обиданина бугунги пўриниши

Масжиди баланд. Собиқ тузум давридаги аҳволи

Масжиднинг мустақилликдан кейинги ҳолати

Нодир девонбеги хонақоси. Кеча ва бугун

**Нодир дэвонбеги мадрасаси. Бино пештоқида
афсонавий семург қушлари тасвирланган.**

Қўш мадраса. Абдуллахон мадрасасининг олдинги кўриниши

Мадрасанинڭ ھازىرقى كۆرىنىشى

Қўш мадраса. Модарихон (Абдуллахон волидаси) мадрасасининг умумий кўриниши. Кеча ва бугун

**Масжиди Калон. Пештоқ кўриниши.
Кеча ва бугун**

**Масжиди Калоннинг шарқ томондан кўриниши.
Кеча...**

Бугун...

Масжиди Калоннинг 1920 йил боқиндан кейинги ҳолати

Бузунги кўриниши

***Масжиди Калоннинг мақсураси ва ички ҳовлиси.
Кеча ва бугун***

Абдулазизхон мадрасаси. XX асрдаги ҳолати

**Мадрасанинг мустақиллик даврида қайта
консервацияланган ҳолати**

Абдуллахон тимининг ташқи ва ички кўриниши

Тоқи Заргарон. Утган асрдаги кўриниши

Заргарлар чорсусининг бугунги жамоли

Тоқи Телпакфурушон. XX асрнинг ўрталаридаги ҳолати

Савдо чорраҳасининг бугунги кўриниши

Тоқи Саррофон. Олдинги ҳолати

Саррофлар чорсусининг ҳозирги кўриниши

Файзиобод хонақоси. Кеча...

Бугун...

Гавкушон мажмуаси: кеча ва бугун

***Пошша биби мадрасаси (Жўйбори Калон аёл-қизлар ўрта
махсус ислом билим юрти)***

**Волидаи Абдулазизхон масжидининг мустақиллик шарофати
ила қайта таъмиридан кейинги кўриниши**

Боло ҳовуз масжиди. Кеча ва бугун

**Зиндон биносининг ташқи томондан кўриниши.
Олдинги ва бугунги ҳолати**

Халифа Худойдот мажмуасининг асосий кириш дарвозаси ва ташқи кўриниши. Кеча ва бугун

Халифа Худойдот айвонли масжидининг ҳовли томондан кўриниши. Кеча ва бугун

**Халифа Худойдот сардобасининг ташқи
кўриниши: кеча ва бугун**

Лаби Ҳовуз ансамбли. XX асрнинг ўрталари

**Маъмуанинг таъмирдан кейин қайта
чиroy очган кўриниши**

Кўкалдош мадрасаси. Ҳаётан асрдаги ҳолати

Бугунги кўриниши

**Халифа Худойдот сардобасининг ички
кўриниши: кеча ва бугун**

Чор минор мадрасаси. Кеча...

Бугун...

*Ситораи Мохи Хосса саройининг асосий
кириш дарвозаси*

Саройнинг "оқ уй" қабулхонаси

**Ситораи Моҳи Хосса саройининг Мавритания услубида
қурилган гиштин кўшки. Ҳовуз томондан кўриниши**

Ситораи Моҳи Хосса саройининг ёлғоч тийпони

**Амир Олимхон мадрасаси. Олдинги ва
ҳозирги кўриниши**

Сумитон қишлоғидаги Чор Бакр мажмуаси. Кеча...

Капитал таъмirdan кейинги ҳолати

Қасри Орифон қишлоғида жойлашган Ҳазрат Баҳауддин Нақшбанд тарихий-меъморий мажмуасининг асосий кириш дарвозаси. 1993 йил

Янгидан қурилган рамзий кириш дарвозаси. Ушбу мухташам дарвоза 2003 йилда Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислоҳ Каримов ташаббуси асосида бунёд этилди ҳамда у халқимиз томонидан "Боби Ислоҳ" дарвозаси деб номланди

***Баҳоуддин Нақшбанд зиёратгоҳига
кириладиган йўлаклар. Кеча...***

Бугун...

**Б.Нақшбанд мажмуасидаги сақохона (шарбатхона).
Кеча ва бугун**

Б.Нақшбанд мажмуасидаги Абдулазизхон хонақосининг умумий кўриниши. Кеча...

Бугун...

Эшони Имло сардобаси. Эски кўриниши

Бугунги кўриниши (ҳозирда сардоба Бухоро шаҳридаги 14-уртв умумтаълим мактаби ҳовлисида)

Қоровулбозор сардобаси - чўл бағридаги оби-ҳаёт манбаи

Қадимий Бозори Корд ҳаммомининг ташқи кўриниши

Хўжаи Саид Шўлот тепалиғи, Роҳитан тумани

Бозори Корд җаммомининг ички кўриниши

**Бухоро Халқ Совет Республикасининг биричи халқ уйи.
БХСРнинг I-қурултойи айти шу бинода бўлиб ўтган. Ёнидаги
Шодимбий мадрасаси ҳозирда сақланмаган. XX аср бошлари.**

**Тарихий бино қун биллар Садриддин Айний номидаги вилоят
музыкали комедия театри сифатида фаолият дўрсапти.
2010 йилида театр янги бинога кўчирилди.**

**Бухоронинг 2500 йиллик юбилей тантаналари. 1997 йил,
19 октябрь. Пойи Калон ансамбли**

**Бухорода анъанавий равишда утказиб келинаётган “Ипак во
зираворлар” халқиро туристик фестивалининг
XIV тапширатни саҳналаштирилган концерт дастури**

“Инак ва зираворлар” халқаро туристик фестивалининг тантанали очилиш маросими. 2016 йил, май

Фольклор-этнографик дасталарнинг чиқишлари

АСРИЙ ҚАДРИЯТЛАР ТАРАННУМИ

*XV – “Ипак ва зираворлар” халқаро туристик фестивалининг
“муъжизалар қарвони” Арк қалʼасидан йулга чиқмоқда*

*“Муъжизалар қарвони” суворишлар
бошчилигида шаҳристон оралаб ўтмоқда*

Қадим қадриятлар карвони

Хужа Насриддин Афанди - Бухоронинг кулгу устаси

Бухоро гузалари рақс дастаси

Атлас ва адрас матоларининг сеҳри жилоси

ЧИРОЙИГА ЧОРЛАР ЧОРМИНОР

Азалдан Шариф Бухоро кўкка бўй чўзган улугвор миноралар шаҳри дея тўтироф этилади. Бу таъриф табаррук заминнинг иллий ҳумбазарию, заррин миноралари, истеҳкамлардаги деворий шинаклару, қатъа шикларидаги “қуриқчи” ҳуддасталарга нисбатан айтилган бўлса не ажаб. Бухоронинг шимолӣ-шарқӣ қисмида, Лаби Ҳовуз ансамблининг ортида жойлашган, муқаддас ҳушанинг жозибадорлигую мафтункорлигини бойитишга хизмат қилаётган Чор-Минор (турт минора) архитектура комплекси ҳам ана шундай меъморӣ ёдгорликлардан биридир.

Бундан бир неча йиллар олдин оппок лайлакларнинг полопонлари учун уя ҳисобланган Чор-Минорнинг файзу тароватини томоша қилиш учун келган сайёҳнинг “табиат уйғунлашган мўъжизакор обида” дея берган баҳоси ҳақиқатдан ҳам таҳсинга лойик. Турт минорага гўёки ёпинчик соябондек ўрнашган лайлак уялар нншоотни донишманд мўйсафедга айлантирганди. Бу минорачалар Бухорога жануб ўлкалардан ҳар йили учиб келадиган лайлакларнинг севимли жойи бўлган. Улар бу минораларга ўзларининг улкан телпакларга ўхшаган ин (уяларни) курганлар. Дарахтларнинг яшиллиги, ҳовузлардаги сув сатҳлари, хужраларнинг паст бўлиши, масжиднинг ёғоч айвонлари... Буларнинг ҳаммаси меъморчиликнинг тирик табиат билан алоқасидан, сайёҳни жалб қилишга интилишдан далолат беради. Гарчанд лайлаклар ҳозир бўлмасада, обиданинг ландшафт гўзаллиги инсонни ўзига ром этади.

Маҳаллий аҳолининг таъкидлашича, 1807 йилда бадавлат туркман халифаси Ниёзқул маблаглари эвазидаги мадрасани барно этишда меъморлар Аградаги Тож Маҳал макбарасндан намуна олишган. Иншоот композициясига кўра ҳовли ва атро-

фида усти куббалар билан ёпилган хужралардан иборат. Аслида эса Чорминор бир пайтлар масжид ва мадраса бўлган мажмуага кириш дарвозаси вазифасини ўтаган. Бинонинг чап, ўнг томонларининг ҳар бирида олтидан жами ўн иккита хужра бўлган бўлиши керак. Ҳозир эса атнга тўрттаси, асосий кириш қисмининг чап томонида учта, ўнг томонида эса битта хужра сақланиб қолган. Хужраларнинг дерезаларни нақшинкор қилиб безатилган. Бинонинг кириш томонига ишланган дарвозахонаси диққатга сазовордир. Қираверишдаги пештоқда икки рангли ганч ўймакорлиги билан “Чор-Минор” деб ёзиб қўйилган. Шунингдек, бино ичидаги эшикдан ўнг томонда Мавлоно Абдурахмон Жомийнинг Бухоро васфига форс тилида битган рубойси бор. Рубойда “Шарифлик макоми Аллоҳнинг изни билан охириги марта Бухорога насиб этди”, дейилади, аниқроғи, Шарифлик муҳри охириги марта Бухорога урилди, дейилган. Иншоотнинг дарвозахонаси квадрат бўлиб, тўрт бурчагида тўртта минора жойлашган. Олд томонида пештоқи бор. Ташқаридаги асосий дарвоза икки табақали бўлиб, унинг юқорисида арабий ёзувлар битилган. Пештоқ пойдевори бучракларида бежирим нақшинкор ёзувли 4 та мармар устунларни ҳам қўзатиш мумкин. Чор-минорга кириш қисмидаги дахлиз ўзига хос павильонга айланган.

Обида икки қаватли бўлиб, пастки қавати мадрасага кириш учун йўлак вазифасини бажарган бўлса, юқоридаги қават кутубхона дейилган. Унинг усти эса гумбаз билан ёпилган. Унинг ҳар томонига очик пешайвон бўлган, бурчаклардаги ичига қирладиган минорачалар эса гумбазлар билан ёпилган. Чор-Минорнинг кичик гумбазлари гўё кўк осмон билан чирой таллашиб тургандек. Ҳар бир миноранинг ташқи юзаси кўм-кўк осмон ва зангори қилиб рангдор гиштин қошин билан безатилган. Тепадаги иккинчи қаватга жанубий-ғарбий минора ичидаги 15 та зина орқали чиқилади. Ундан томга эса 12 зинадан чапга бурилиб, яна 8 та пиллапоя орқали қўтарилиш мумкин. Чор-

Минор минораларидаги даричалар ҳамда кутубхонанинг тўрт томонидаги дерезалар орқали зиналар ва хона ёритилган. Иккинчи каватдаги хонанинг бурчакларида жойлаштирилган етти-та мрамор устунлар ҳам эътиборни жалб этмай қўймайди. Уларнинг ҳар бири ўзига хос нақшлар билан зийнатланган.

Меъморий ёдгорлик композициясининг ажралмас қисми ҳисобланган ҳовуз ҳам Чор-Минорга алоҳида кўрк бағишламоқда. Атрофи тут дарахтлари билан ўралган ҳовузнинг тўрт томонига 5 та зина ёрдамида тушиш мумкин. Тиник ва зилол сувда қалқиб турган обиданинг аксини мўъжизакор асарга киёслаш мумкин. Ўзига оҳанграбодек тортаётган ҳовуз ёнида хох пешинда, хох ой шуласида ўлтириб, гузалликдан баҳра олишнинг гашти ўзгача.

Лекин, мозийдан сўзловчи мазкур обиданинг ҳозиргача етиб келиши осон бўлмади. Собик Иттифок даврида жавоҳир санъат асарига эътибор берилмаган. Аччиқ ҳақиқат шундан иборатки, Чорминор атрофларидан бир вақтлар зовур ўтган. У кўмилгач, лайлақлар емишсиз қолиб, учиб кетишган. Устига устак зах кўтарилиб, обида пойдевори ҳамда гиштларга каттик шикаст етказган.

Мустиқликка эришганимиздан сўнг, истиқлол обидага қайта жон бағишлади. Тарихий ёдгорлик ЮНЕСКОнинг Бутун жаҳон маданий мероси рўйхатига киритилди. Обидада таъмирлаш ишлари олиб борилди. Бугунги кунда Чор-Минор ҳовлисида ғарк пишган қирмизи олмалару, ширали ўриклар, мозий тафтидан таъмга қираётган анору хурмолар, юз йиллик кекса тут дарахтларини тўлдириб турган қалқу беданалар ҳам мажмуа кўркига ўзгача ҳусн бахш этмоқда.

Бухорони оламга маҳлиё айлаган Чорминор яна асрлар ошиб, ўтмиш кўзгуси сифатида ёшларни миллий гурур руҳида тарбиялаб, сайёҳу меҳмонларни ўз чиройига қорлайверади.

СИТОРАИ МОХИ ХОССА - ОЙМОНАНД ЮЛДУЗЛАР САРОЙИ

Афсонавий Бухоро нафакат, илму маърифат, дину диёнат, савдо-сотиқ маркази, балки севги ва садоқат шаҳри сифатида ҳам бутун дунёга машҳур. Қадим заминда бунёд этилган сирли иншоотларда ҳам бу синоат ва ҳикмат яширин. Жиннатидинг ердаги ифодаси, Эрам боғи, мўъжизалар қасри, мрамар кўшк номлари билан тилларда дoston бўлган Ситораи Мохи Хосса саройи ҳам Бухорода ерқин юлдуз мисол порлаб келмоқди.

Бухородан 4 км шимолда жойлашган хушмаъво мавзеда қад кўтарган Бухоро амирларининг ёзги дам олиш қароргоҳининг Ситораи Мохи Хосса номи билан юритилиши гаройиб. Форс – тожик тилида ситора-юлдуз, моҳ-ой маъноларини билдириб, кўнгилдаги юлдуз ва унинг самодаги акси бўлган ой саройи ҳамда ой ва юлдузлар қасри эканлигини англатади. Шунингдек, мангит ҳукмдори амир Музаффархон саройни ўзининг гўзалликда тенги йўқ суюкли рафикаси Ситорабону хотирасига бағишлаб шундай номлаган.

Шоҳнинг кўнглидаги юлдузни ифодаловчи сеҳрли саройнинг бунёд бўлиши билан боғлиқ турли-туман ривоятлар мавжуд. Уларнинг бирида, Амир Насруллоҳон боғли саройнинг жойини танлашда оқилона иш тутган. Тўртта кўйни сўйиб, шаҳарнинг тўрт томонидаги дарвозаларига осиб кўйишни буюрган. Уч дарвозадаги гўштлар тезда айнийди, аммо шимолдаги Самарканд дарвозанинг гўшти уч кун мобайнида бузилмай туради. Шимолдан эсиб турадиган майин шамол хавонинг мусаффолиги, дарё сувининг салқинлиги билан кўшилиб ҳудуд об-хавосини мўътадиллаштирган. Худди мана шунини инобатга олиб, ёзги қаср шу ерда қурила бошланади. Азал-азалдан оромбахш ҳисобланган бу ҳудуддан Мўлиён аригининг ирмоқлари

окниб ўтган, унинг хушманзара таърифчи эса оламга донг таратган. Саройнинг икки дарё учбурчаги-дуобасида қурилганлиги ҳам унинг салкин ва баҳаволигини таъминлаган.

Сарой Бухородаги мангитлар сулоласининг учинчи авлодига мансуб бўлиб, дастлабки бинолар Насруллахон (1826-1860) ва Музаффархон (1860- 1885) ҳукмронлиги даврида қурилади бошланган. Абдулахадхон ҳукмронлиги даври (1885—1910)да сарой ва хушманзара боғ барпо этилган. Ситораи Мохи Хоса хоса саройининг асосий бинолари Бухоронинг сўнгги амири Саййид Амир Олимхон (1910-1920) даврида қурилган. Умумий майдони 10 гектарли саройнинг ҳозирда 6,7 гектари қолган ҳолда. Қолган ҳудуддаги бинолар сақланмаган ва ерлари бўлиб олинган.

Мўъжизакор саройга қириладиган икки эшик бўлиб, ҳозирда очик бўлган асосий дарвоза жуда тантанавор ва нафис ишланган. Дарвоза порталида кўфий хатида қуйидаги ҳадис битилган: “Султон – Аллоҳнинг ердаги сояси”. Дарвозанинг тепасида ҳам ёзув бўлиб, унда “Шохона бахтдан олам иши айланади. Чунки подшоҳларнинг бахти адолатдан бино қилинди” деб ёзиб қўйилган. Икки қаватли мухташам дарвозадан ичкарида ўнг томонда хазинахона, чап томонда соқчилар хонаси жойлашган. Шимолий дарвоза эса ҳовуз томонда бўлиб, жуда таъмирталаб бўлгани боис фойдаланилмайди. Ўз вақтида бу дарвоза болохонасидан туриб амир ўз отхонаси ва филхонасини томоша қилган. Мухташам сарой иккита ҳовлига: хавли дарун ва хавли берунга ажратилган. Иккала ҳовлини Самарканд терагидан тайёрланган икки табақали эшикдан қириладиган долон ажратиб турган. Долондан саройга қираверишдаги оқ дарвоза устида 1905 йилда муҳрланган ушбу ёзув мавжуд: “Мўминлар амири, подшоҳнинг фармони билан олий даражада турфа хил таъмирланди. Осмон остида бу қабил гузал тарҳли бино йўқ. Уни қўрган ҳар бир киши: “Салом бердик, минг офарин”, — дейди. Уста Шириндан унинг қурилган тарихини сўрадим: Эй олий қаср, Ер юзидаги жаннат деб айтди”.

Долондан ўтилганда хавли даруннинг “П” шаклида қурилган бош ҳовлиси яъни саломхонасига чиқилади. 1911-1915 йил-

ларда кад ростлаган бинонинг икки томони хоналардан иборат бўлиб, бир томони ёғоч айвондир. Саккиз устун устига ўрнатилган тўртта нақшинкор аркалар айвон гўзаллигини янада оширган. Айвон деворларида тасвирланган эгик мажнунтоллар амирга саломга келган ахли байт ва аркони давлатга таъзимни ишора қилаётгандек гўё. Уста Каримжон Тахта томонидан феруза рангда пардозланган ёғоч санъатининг ҳар бир детали инсонга эстетик завқ бағишлайди.

Ховли марказида кичик ҳовуз бўлиб, унинг ичидаги мрамрдан ишланган иккита балик даҳанидан юкорига сув пуркалган. Ўзига хос ечимга эга мазкур фаввора Германиядан келтирилган движоклар асосида ишлатилган.

ОКСАРОЙ АЖОЙИБОТИ

Мохи Хосса саройининг энг серхашам хоналаридан саналган оксарой гўзаллиги ниҳоятда мафтункор. Ок уйдан олдин қабулхона жойлашган бўлиб, у кутиш вазифасини бажарган. “Хонаи интизор” деб номланган хонада келган элчи ва меҳмонлар амир рухсатини пойлаб ўтиришган. Соатлаб кутиш вақти ўтганлигини сезмаслик мақсадида қабулхона турли мураккаб шаклдаги бежирим, ноёб нақшлар билан зийнатланган. Гулхона номи билан ҳам аталувчи хонадаги хилма-хил ранглар мутаноснблиги, бўёқлар жилокорлиги ҳар бир меҳмонни ўзига ром этиб, зернкишига йўл қўймаган. Нақшинкор икки табакали эшикдан кирган ҳар бир меҳмоннинг нигоҳи энди факат ок ранг оркали зийнатланган ганч санъати намуналарига тушган. Баландлиги 8 метрли хонада тўрт томони бўйлаб юкорига қараб кўтарилган 18 та ганчкор равоқлар жо бўлган. Такрорланмас санъат намуналарини ўзида акс эттирган мўъжиза 25 уста шогирд машаққатли меҳнатининг маҳсулидир. Хона декорацияси ажойиблиги шундаки, бутун хона деворларида Россия шишалари ўрнатилиб, устига ганч нақшлари бирма-бир ишлаб чиқилган. Ганчкор безакларни моҳирона зийнатлаш оркали ойналарнинг 40 минг бўлакка бўлиб ташлангани кишида катта та-

ассурот колдиради. Ок уй Уста Ширин Муродов бошчилигида-
гн меъморлар томонидан моҳира безаклар асосида пардозлан-
ган. Хона марказини тўлдириб турган 500 кг оғирликдаги брон-
за кандил Польшадан келтирилиб, чироклари Австрияда тайёр-
ланган. Хона токча ва равокларига амир хоҳишига кўра чет эл-
лардан келтирилган чинни идишлар териб чиқилган. Ок уй пой-
гасига туркман аёллари ишлаган кизил бахмал гилам тўшалган.
Гилам 14x7 ҳажмда бўлиб, 350 кг оғирликни ташкил қилган.
Амир ок уйга ўз ётоғидан кириб келганлигини хона тўрида жой-
лашган эшиклардан билса бўлади. Бу ерда тўрт эшикли дахлиз
бўлиб, эшиклар тўрт томонга олиб чиққан. Бири саломхонага
олиб чикса, унинг каршисидаги эшик Абдулаҳад саройига олиб
борган, яна бири ётокка йўналган бўлса, бири хазинахонага
йўналтирилган.

Қабулхонадан чап томондаги тиник аксни кўрсатадиган
Венеция ойналари ўрин олган дахлиздан ўтиб кейинги хона
“Хонаи бози”(Ўйин хонаси)га ўтилади. Мазкур хона вақтни
кўнгилочарлик билан ўтказишга мўлжалланган. Ушбу шотранж
хонасида шахмат, шашка, домино ўйинлари ўйналган. Хона-
нинг ўйинбоплигини деворларда Франция рангдор шишалари-
дан шахмат доскалари териб чиқилганлигидан билиш осон.

РАНГЛАР ЎЙИНИ

“Хонаи бози”дан саройнинг энг кўркем ва сирли хонасига
кирилади. Мазкур хона зиёфатхона бўлиб, унда турли базм ва
кечалар тантанали ташкил этилган. Баландлиги 10 метр бўлган
мазкур хона саройдаги энг йирик залдир. 18 та нақшинкор устун
хона шифтига туташтирилгани ўта жозибали. Деворнинг барча
томонлари яхлит шишали мозаика шаклида. Улар олиниб безак-
ли нақшлар тўрт фаслга қараб ўзгартириб турилган. Юқоридаги
рангли ойналардан қуёш нури тушиб хонада ранглар ўйини
ҳосил қилиши ҳақиқий мўъжиза. Хонада ҳар соатда қуёш нури
турлича тушиб, рангдор шишалардан ҳар томонга ёғду тарал-

ган. Пол еттита дарахт аралашмасидан тайёрланган ҳолда паркет шаклида ишланган. Зиёфатда дастурхон шаркона безатилсада, аммо европачада услубда хизмат кўрсатилган. Шишали музтатгич, хизмат кўрсатиш аравачаларининг хонада борлиги ғарб маданиятидан дарак.

Ховлидан Мирзахонага кириладиган эшик бўлиб, ўта ҳашамдор. Эшик икки ёнида ғозгон мрамаридан ишланган кўрикчи шерлар саройга кўрк бахш этмокда. Шеър хайкаллар муаллифи нуроталик уста санътарош Абдурахим Турдиевдир. Мирзахона геометрик гирих безаклари ёгочдан ишланган. Хонанинг ҳашамдор ва нақшлардан холилнгига сабаб котиб ва йилномачилар чалғимаслигигадир. Ушбу хонадаги мусикали сейфлар қадама услубида тайёрланган. Шунингдек, хонадаги сирли экспонат бу кнрк киз ойнасидир. Саройга келган ҳар бир канизак ойнага ўнг оёқ билан ният қилиб кирган ва истаги кнрк кун мобайнида амалга ошган. Бахт ойнасининг яна бир хусусияти шундаки, ойнада кнркта акс кўриниб, канизак саройда ёлғизмаслигини англаб етган.

Сарой бурчагида ойнаванд хона бўлиб, у чойхона деб номланган. Ёз кунларида меҳмонлар шу хонага ўтишган. Барча деразалар очилиб, меҳмонлар сарой ховлисидаги боғни, хайвонларни, айникса, викорли товусларни кўришга муяссар бўлган.

Саройнинг асосий бинолари битгач, боғ ичида 1915 йилда ҳақиқий оврупача кўринишга эга саккиз хоналик кўшк – “Хонаи Ҳашт” бино этилади. Бош уста Абдурахим Ҳаётов бошчилигида ишланган кўшк ўта ҳашамдор ва нафис. Айникса, гумбаз остида жойлашган меҳмонхона эътиборни тортади. Иккита асосий хонанинг бири овкатланадиган, бири дам олиш хонасидир. Улар орасидаги кўшалок эшик икки томонга ҳам очилиб, меҳмонларнинг хоҳишига қараб эшиклар ўша томонга очилган. Бу мулозамат қайси хонадан кейингисига ўтилишни ишора қилган. Меҳмонхона зарҳал безаклар билан безатилган бўлиб, унда 4 кг тилла суви сарфланган. Нақшларда юлдуз ва ой тас-

вирининг мужассамлиги сарой номини рамзий маънода билдириб турган.

Сайид Амир Олимхон бир неча йиллар Петербургда тахсил олиб, ғарбона архитектура ва ҳашаматли қурилишлардан хабардор эди. Ватанида худди шундай оврупача архитектурага хос қурилишни истаган ва саройини гўзал қошага айлантирган.

Ситораи Мохи Хосса саройининг жанубида 1917-1918 йилларда қад ростлаган икки қаватли ғиштин қўшқ энг жозибали ва эртақмонанд бино ҳисобланади. Уста Ширин Муродов раҳбарлигида қурилган бино қанизақхона саналиб, бу ерда амр онаси ва хотинларнинг турар жойи ва ётоғи ўрин олган. Ичма-ич жойлашган 12 та хоналарнинг ҳар бири маълум вазифага эга. Ётоқхона, овқатланиш хонаси, гулхона, аёллар намоз ўқиш хонаси, даҳлизлар ва бошқалар. Шунингдек, бино иккита очик ва ёпик айвонига ҳам эга. Мавритания услубида қурилган иншоот ҳар бир зиёратчининг диққат эътиборини тортиши шубҳасиз. Бинонинг биринчи қаватидан овқатланиш хонаси ва ётоқхона ўрин олган бўлиб, улар ичида марказий даҳлиз алоҳида эътирофга лойиқ. Хонанинг бир эшиги ҳовуз томонга очилган бўлса, унинг қаршисидаги эшик юз турдаги гуллардан иборат боғ томонга очилган.

Қўшқнинг аксарият ғаройиботларни иккинчи қаватда. Йигирмата мармар зина орқали юқорига кўтариламиз, хоналардаги голланд услубидаги печлар эътиборни тартади. Қалинлиги бир метр келадиган бино деворлари шу орқали иситилган. Амининг волидаи мухтарамаси жойлашган хонанинг балкони ҳам бўлиб, она подшоҳнинг саломини шу ердан қабул қилганлиги кўринади. Хонадан кўркем айвонга чиқиш мумкин. Ўнта аркали айвондан саройининг жануби, ҳовуз, боғу роғлар, ҳайвонот боғи қафтдек кўринган. Манбаларда амининг тўртта филиборлиги келтирилади. Улар кейинчалик Москвадаги ҳайвонот боғига олиб кетилган. Айвон деворлари ўз вақтида турли хилдаги расм ва безаклар билан безатилган бўлиб, бугунги кунда

улардан асар ҳам қолмаган. Юкоридаги каватда яна бир узунчок шином хона бўлиб, Франциянинг рангдор шишалари билан пардозланган. Ойналарда акс этган довод юлдузи кўзга ташланади. Хонада саватга ўхшаб тўқилган стол ва стуллар мана юз йилдирки бир хилда. Хона тўрисида яна бир эшик бўлиб, ундан саккиз деразачали кичик минорачага чиқилган.

Ёзги кўшкни ҳовузсиз тасаввур этиб бўлмайди. Куннинг маълум маҳалида икки каватли бинонинг тўлик акси ҳовуз сувига тушиб, бир бутун гўзалликни ҳосил этади. Кўлда казиб чиқарилган сарҳовуз (бош ҳовуз)нинг бўйи 53 метр бўлиб, эни 46 метр, чуқурлиги эса 3 метрни ташкил этади. Ҳовуз Нуротанинг қулранг гозгон мрамаридан ишланган бўлиб, унга ҳовузга ҳовли бўйлаб келадиган арик суви ажлар оғизли тарновдан қуйилган. 1913 йилда ишланган мазкур аждар тарнов нуроталик сангтарош Абдураим Турдиев ижодига мансубдир. Ҳовуз бўйидан саккизта зина орқали кўшкнинг биринчи каватидаги беш арқали айвонга чиқилади. Ушбу айвондан тўғрида эшик бўлиб, ўтган асрда бу эшик шишаванд ойнали гулхонага олиб чиққан. Бирок бу иншоот бизгача етиб келмаган.

Бугунги кунда канизакхона биносида бадийи каштачилик музейи ташкил этилган бўлиб, Бухоро, Шофиркон, Ғиждувон, Шаҳрисабз, Жиззах, Тошкент, Нуротанинг бежирим кашталари намойиш этилмоқда.

Канизакхона ёнида ёғоч санъатининг бетакрор намунаси мавжуд бўлиб, бу минорага туташиб кетган шийпондир. Ёғоч безак санъатини ўзида мужассам этган айвонга 12 та зина орқали кўтарилади. Азон айтиш учун қурилган ёғоч минорага кўтарилиб, ундан кўприкча орқали шийпоннинг иккинчи каватига чиқиш мумкин. Баланд ва баҳаво шийпонда тўрт томони 16 та ойна билан ўралган ойнаванд хона атрофини йўлақлар орқали бемалол айланиб чиқиш имконини беради. Айнан болохонали дарвоза, икки каватли айвонли кўшк ҳамда баланд шийпондан туриб амир бу ерда уюштирилган кўпқари ўйинларини,

хайвонлар ва жонзотларни томоша қилган.

Саройнинг шимол қисмида яхши сақланмаган яна бир бино борки, бу ҳарам хонасидир. Икки қаватли ва ярим доира шаклида иборат бўлган бино Рим меъморчилигини эслатган. Шимол томондаги айвони ўта жозибадорлиги ва ҳашамдорлиги билан ажралиб турган.

Мухташам саройни кўзидан кечиран экансиз, унинг ҳар бир хонаси, ҳар нақшу нигорида, яширинган ҳикматида моҳир меъмор уста Ширин Муродовнинг изини кўриш мумкин. 1980 йилда Нарзулла Муродов лойиҳаси асосида устанинг 100 йиллиги ҳамда порлок хотирасига бағишлаб унинг бюстиси ўрнатилди. Саройнинг бош меъмори сифатида уста ҳайкали салобат тўкиб турибди.

Бугунги кунда Ситораи Моҳи Хосса саройида Бухоро давлат бадиий- меъморчилик музей кўрикхонасининг филиали жойлашган бўлиб, ундаги учта бўлимда жами 724 та экспонат мавжуд. Музей фонди катталиги бўйича вилоятда иккинчи ўринда туради. Таъкидлаш ўринлики, сарой ичидаги 209 ёшли тут, 148 ёшли эман, 100 йиллик чинорлар ҳамда кўп йиллик акация, катталар боғнинг мўйсафет дарахтларидандир.

Музейлар тарих кўзгуси. Уларни янада бойитиш, ҳаққоний тарихимизни тиклаш, ёш авлодга етказиш эса ҳар биримизнинг мукаддас бурчимиздир. Ситораи Моҳи Хосса музейи ҳам сирли ошёни билан мозийдан буюк келажак сари мустаҳкам кўприк бўлиб, Бухорони ёрқин юлдуз мисол оламга танитаверади.

АМИР ОЛИМХОН МАДРАСАСИ

Бухоронинг узаги илм демакдир. Унинг “Бихор”, “Ма-
дина ал-аъсар”, “Фохира” – фахрли шаҳар, муқаддас
замин каби таърифлари ҳам илму ирфон маркази экани-
га ишорадир. XX аср бошларида Бухоронинг сунгги амири
Саййид Олимхон томонидан ўз номи билан қурдирган ма-
драсаси ҳам шариф шаҳарнинг жаҳоний шухратини оши-
ришга хизмат қилган таърифий муассасалардан биридир.

Амир Олимхон Минораи Калон орка томонидан илгари
хаммом сифатида фойдаланилган ташландик жойни обод қилиб,
мадрасага айлантиришни режа қилди ва бу хайрли ишни амалга
оширади. Мадрасанинг қурилган йили аниқ бўлмасада, мозий-
шуносларнинг амир эсдаликлари оркали олиб борган тадқиқоти
шуни кўрсатадики, бино тахминан 1914-1915 йилларга тўғри
келади. Амир Олимхон ўзининг “Бухоро халкининг ҳасрати
тарихи” китобида қурдирган мадрасаси тўғрисида шундай
деб ёзади: “Бухоро минорасининг паст томонида ўз номидан
Дори-л-улум – билим уйи бўлган бир мадраса қурдирдим, ҳар
хил илмдан дарс берувчи муаллимлар тайин эттирдим. Мазкур
мадрасада истикомат қиладиган талабалар сарф-харажатлари,
маош ва кийим-кечак ҳам ўз тарафимдан белгиланиб, унга
бир нафар нозир тайин этдим. Уларнинг емак-ичмак, маош ва
кийим-кечакларини муайян бир вақтда етказардим”. Бу фикрни
рус олими Шишкин “Реставрация” номли китобида Амир эсда-
ликларида Бухоронинг қуйи қисмида “Дорул улум” - билимлар
уйи қурилганлиги, у ерда турли фанлардан сабоқ берадиган до-
нолар йиғилганлиги ҳамда билим юртининг харажатларини та-
лабаларнинг емишларидан тортиб, китоб, кийим-кечак барчаси-
ни амир ўз ҳисобидан таъминланганини келтириб ўтган.

Бундан шуни англаш мумкинки, бу мадраса қурилган вақтда
амир Олимхон вақф мулки ҳақида гапирмаяпти. Анъанага

мувофик вакф мулкидан эмас, балки давлат таъминотидан фойдаланганлиги хакида гап бормоқда. Хукмдор томонидан барпо этилган мадраса тўлалигича амирга қараган. Олий даражадаги мадрасалар типига қирувчи муассаса Бухоронинг Ҳофиз Кўнғирот гузарида жойлашган ва унинг қурилишида 250 минг тилла сарф этилгани ҳам манбаларда келтириб ўтилган.

Икки қаватли мадрасани ташки томондан кузатар эканмиз қурилиш услуби, декорацияси ўзгачалигини кўриш мумкин. Асосий қириш қисмида икки томондаги параллел турган кичик ғиштин гумбазлар гўятда гаройиб ва бежирим. Гумбазларнинг учида саккиз деразачали узунчок пастгина минорачаларнинг борлиги бошқа мадрасаларда учрамайди. Яна бир алоҳида йирик гумбази борки, у бинога салобат ва маҳобат бахш этиб турмоқда. Бинога учта қириш эшиги мавжуд бўлиб, асосий қириш портали ўта жимжимадор ва бой фантазияли нақшлар билан безатилган. Қириш пештоки пастрок бўлсада, аммо унинг безаклари уни улуғвор қилиб намоён этган.

Мадрасанинг ички дарвозаси юқорисидаги нақшу нигорларда кўзни қувонтирувчи, дилни хушнуд этувчи энг чиройли “Насхи бухорий”да арабий ва форсий тилларда қуйидаги ҳамду-сано ва ҳикматли сўзлар ёзилган: “Аллоҳга ҳамду санолар бўлсинким, жаҳонни яратган парвардигорнинг лутфи қарамидан фикҳ, тафсир ва ҳадис қаби фанлар ўқитиладиган бу беназир маком (жой) ни барпо этиш Жаҳон Султони амри билан ниҳоясига етди. Хаёл кўзгусининг яратилиши яъни қурилиш санасини охириги жумладан изланг. Бу билим даргоҳини бино қилувчи адолатли шох (амир) Саййид Олимхондир”.

Асосий дарвозадан қиришда катта айвон бор. У мураккаб ёғоч ўймакорлиги намуналари билан безатилган. Мадраса иккита катта зал ва 51 та хужрадан иборат. Бинонинг ташки ва ички деворлари декорацияланган. Ғиштин бўртма нақшлар, фируза рангли ғиштин мозаикалар, геометрик шакл ва безаклар диққатингизни тартади. Ҳар бир хона алоҳида декорацияга эга.

Ташки деворларда асосан геометрик шакл безакларининг аниқ ишлатилгани гуё мадрасанинг олий таълим даргоҳи, аниқ дунёвий фанлар ўқитилишига ишора қилаётгандек. Хоналар ичкариси эса бўёқ санъати билан мохирона безатилган. Амир Олимхон мадрасасини Шаркнинг машхур илму маърифат марказига айлантиришни ният қилган эди.

Беш йил давомида фаолият кўрсатган мадрасада дунёвий сабоқлар - табиий, аниқ ва бошқа муҳим фанлардан таълим берилган. Талабаларни илм олиши учун мўлжалланган маърифий муассасада дарс хоналаридан ташқари талабаларнинг ётиб туриши учун ҳам қулайликлар яратилган.

Илм даргоҳида пухта билим берилиб, шунингдек, замонасининг зукко олиму фузалоларн йигилган. Йирик илмий муассасанинг айни шаҳарнинг бош маркази, Минораи Калон ёнидан танлангани ҳам бежиз эмас.

Илм даргоҳи 1920 йилда Бухорога уюштирилган боскин даврида анчагина талофат кўрди. Минора томон йўлланган снарядлардан мадраса ҳам каттик шикастланди. Маъмур йилда Бухоро Халқ Совет Республикаси тузилган мадраса умуман қаровсизлигича қолаверди. Собик Совет даврида бинода Павлик Морозов номи шаҳар болалар кутубхонаси, кейинчалик, Наршахий номидаги вилоят кутубхонаси фаолият кўрсатди.

ЧОР БАКР - СУМИТОН ЖАВОХИРИ

Донги етти иқтимга етган шариф Бухорода шундай қадамжолар борки, яхлит мажмуа шаклида бўлиб, мозийдан дарах берувчи обидалари бир жойда жойлашган ҳамда кичик бир шаҳарчани ташкил этган. Сулолавий ёхуд оилавий мақбаралардан иборат мажур ҳудудлар некропол (марҳумлар шаҳри) деб ҳам аталган. Бир неча асрларки, инсоният қалбини узининг маърифат ёғдуси ила чарогол этиб турган ана шундай зиёратгоҳ ансамбллари-дан бири Чор Бакр қадамжосидир.

Бухоро шаҳридан 7 км узокликда Сумитон кишлоғида кўним топган Чор Бакр ҳазратларининг мақбара, даҳмалари, шунингдек, ул зотлар курдирган маҳобатли обидалар, колдирган ҳикматлар сандиги бугунга қадар одамизотни хайратга солиб келмокда.

Чор Бакр атамаси аслида форс-тожик тилида Чахор бакр бўлиб, тўрт машхур Абу Бакрлар – Абу Бакр Саъд, Абу Бакр Тархон, Абу Бакр Фазл ибн Жаъфар, Абу Бакр Ҳомидларни ифодалайди. Ўз даврида мамлакат ижтимоий –сиёсий ҳаётида муҳим ўрин тутиб, халкнинг дардига дармон бўлган бу каби улуғ кароматпеша инсонларнинг Бухорога келиб, довруғ солгани барчани кизиктириши табиий албатта.

Муаррих Наршахийнинг “Бухоро тарихи” асарида Жўйбор хўжалари номи билан шуҳрат топган тўрт Бакрнинг Бухорога келишлари баён этилган. Унда келтирилишича, 899 йилда Али ибн Лайс Жайхун (Амударё)дан ўтиб Бухорога Сомонийлар подшоси амир Исмоил олдига кўмак сўраб келади. Али ибн Лайс билан бирга эса тўрт буюк хожазодалар ҳам бу куёшли юртга ташриф буюрадилар. Исмоил Сомоний юртига донишманд ҳамда улуғ мартаба эгалари ташрифидан мамнун бўлиб, уларни ҳозирги зиёратгоҳ ҳудудидаги сўлим боғда карши олган.

Шу билан Али Бакрлар мукаддас заминда қолиб, бу юртнинг илму маърифатини янада юксалтиришда ўзларининг бениҳоя ҳиссаларини қўшадилар. Маълумотларда зикр этилишича, Абу Бакрлар шарофати ила Бухоро ҳукмдорлари мудом порлок галабага эришганлар, муаммо ва можаролар ижобий бартараф этилган. Ҳар бир ҳукмдор уларнинг қимматли маслаҳатларни ва панд-насихатларига амал қилган.

Чор Бакрларга мамлакатнинг жанубий томонидан беҳисоб ҳосилдор боғ-роғлар, сув бўйидаги унумдор ерлар ҳадя сифатида инъом этилган. Жуда катта майдонни эгаллаган ҳудудлардан тушган даромадлар фақат хайрли амалларга, халқ мушуқлини осон этишга сарфлангани эътиборга молик. Тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, ўз замонасининг етук пир муршиди бўлган бу зоти шарифлар ҳар кун мингта нонни бева-бечора, муҳтож, кам таъминланган оилаларга ҳадя қилар экан. Чор Бакр авлиёлари бошпанасизларни жой билан таъминлаган, толиби илмларга илм ўргатган, адашганларга тўғри йўл кўрсатишган.

Ҳаёти давомида фақат халққа беминнат хизмат кўрсатган кароматпеша шайхларларнинг иккитаси Абу Бакр Саъд ва Абу Бакр Фазл ўз васиятига биноан Сумитонда, Абу Бакр Ҳомид билан Абу Бакр Тархонлар эса Бухоро шаҳрининг ўзида дафн этилган. Бугунги кунга қадар Бухоро шаҳрида Абу Бакрлар дафн этилган қабристон йўқ. Қадимда Тали Тархон теналиги ўрнашган бу жойда ҳозирда жамоат бинолари, ўқув муассасалари жойлашган. Шу сабабдан 2003 йилда шаҳардаги Мустиқиллик кўчаси йўли ёқасида рамзий макбара Дахмайи Беҳиштиён (Жаннатийлар дахмаси) бунёд этилди.

Чор Бакрлар авлодлари давр ва замон алмашулари натижасида бир номаълум бўлиб, бир эса намоён бўлиб, юксаликка эришган. Айниқса, шайбонийлар сулоласи даврида Жўйборийлар рўёбга чиқиб, нуфузи ошиб борган. Жўйбор хожалари аслида Накшбандия тариқати давомчилари бўлиб, мамлакат сиёсий ҳаётида муҳим ўрин тутган. Уларнинг энг катта раҳнамоси ҳисобланган Фаҳриддин Хожа Муҳаммад Ислоҳ

Жўйборий 1493 йил Бухоронинг Жўйбори Берун мавзесида бадавлат оилада таваллуд топади. Таъкидлаш жоизки, XVI асрнинг ўрталарида Жўйбор хўжаларининг ёрдами билан Абдуллахон II тахтга ўтиради ва Бухорони улуг салтанатининг пойтахтига айлантиради. Шайбоний Абдуллахон хожазодаларни ўзига маслакдош билади ва ҳар бир ишда уларнинг дуосини олиб, улкан муваффақиятларга эришади. Айни шу даврда хон ўз пири Хўжа Исом Жўйборий учун олий иморатларни - мадраса, хонакоҳ, масжидларни бунёд этади. Жуда кўп қурувчи ва меъморларни сафарбар этади. Мазкур биноларни қуриш учун 70 минг бухорий куйма соф олтини сарф этилади. Ўн йил давом этган қурилишлардан сўнг маҳобатли, улугвор, узок-узоклардан ҳам кўзга ташланадиган бинолар қад ростлайди. Хонакоҳ пештокининг баландлиги 20 метр бўлиб, деворнинг калинлиги 2 метрни ташкил этади. Ер остидаги пойдеворининг 12 метрдан иборатлиги уни метиндек мустаҳкамлигини таъминлаганига шубҳа йўқ. Ансамбл марказида жилоланиб турган нилий гумбазининг баландлиги 22 метр, айланаси эса 17 метрни ташкил этади.

Умумий майдони 40 гектарни ташкил этувчи кадамжойнинг дахма ва ҳазиралардан иборат қабристон қисми 12 гектарни ташкил этади. Абу Бакр Саъд вафотидан олдин Сумитан қўйнидаги боғда дафн этилишини васият қилиб, башорат қилган эканки, “жаннынинг етти эшиги бўлиб, еттинчиси ана шу ердан очилади”. Шу сабаб кейинги хожалар бу ҳудудларни қисман сотиб олиб, ўз авлод-ажлодлари учун сўнгги манзилгоҳ этганлар. Ҳозирда бу ерда подшоҳ авлодлари, хожаларнинг аҳли аёллари, фарзанд ва неваралари мангу қўним топган.

Мажмуада йигирмадан ортиқ алоҳида-алоҳида ҳазиралар ва даҳмалар ўрин олган. Уларнинг ҳар бири маълум шахс ва унинг авлодларига тегишлидир. Қабртошлардаги нақшинкор ҳикматли ёзувлар ва битиклар эса эътиборингизни тортиб, сизни ҳикматлар бўстонига ошуфта этади.

Шаҳар ичидаги жавохир шаҳар сифатида шуҳрат топган Чор Бакр мажмуаси Собик Иттифок даврида халқимиз маънавияти-

дан ўчириб ташланди. Совет ҳукуматининг омборхонаси, пахта йиғиладиган пункти, агротехникалар сакланидиган ҳудудга айлантирилди. Неча-неча улуг зотларнинг муборак хоки пойлари поймол қилиниб, ташландик аҳволга келтириб қўйилган эди.

Шукрлар бўлсинким, истиклол насимида кутлуг кадамжо яна халкимизнинг муборак зиёратгоҳига айлантирилди. Мамлакатимизнинг Биринчи Президенти Ислоҳ Каримов шонли тарихимиз жонкуяри сифатида "... миллатимиз равнақи учун умрини бағишлаган, ўзидан обод шаҳару воҳалар, бетакрор гўзал ёдгорликлар қолдирган аждодларимиз меҳнатини юзага чиқариш, уларни кадрлаш, руҳи покларини шод қилиш, эзгу ишларини давом эттириш биз учун, бугунги авлод учун ҳам фарз, ҳам қарз" деган ҳаётни ҳикматни илғари сурган эди. Ҳаётбахш бу сўзлар бухоролик қалбида тугён урди. Ҳукуматимиз раҳнамолиги ҳамда вилоят ҳокимлиги ташаббуси билан ўта хароб ҳолга келиб қолган мажмуани қайта ўз ҳолига келтириш бўйича хайрли иш бошланди. Чор Бакр обидаларига иккинчи умр бахш этилди, десак ҳеч муболага бўлмайди.

1999 йилда Сумитондаги жавохир обидаларни ҳашар йўли билан тиклашга 11 минг 487 та қорхона хайрихоҳ эканлигини билдирди. Обидалар мажмуи 62 нуктага бўлинди. 400 млн сўм деб белгиланган таъмирлаш ишлари саховатпеша инсонлар кўмаги, ҳашар йўли билан амалга оширилди. Шунингдек, "Бухорои Шариф" жамғармасига 1 млн 120 минг сўм маблағнинг тўплангани яна бир бор халкимизнинг тенгсиз фидойилигини намоён этди. Бир киприк қоккунча мажмуа таниб бўлмас хушмаъво мавзегача айлантирилди. Ўхшаши ҳеч қаерда йўқ райҳоний, гулнорий, заъфароний, қоғурий қабри тўрт фасл жамолини ўзида мужассам этиб, қайта қўрк очди.

Буюк тариқат ва ҳақиқат намоёндалари сифатида донг таратган, ҳикмат булогидан барчани баҳраманд этиб, жаҳон афкор оммасининг хайратига сабаб бўлган Жўйбор хожалари макбараларининг обод этилиши Чор Бакр ансамблини янада хушмаъво гўшага айлантирди, жавохир дурдоналар эса шонли тарихимизнинг яна бир заррин саҳифаларига айланиб қолди.

БАҲОУДДИН НАҚШБАНД ТАРИХИЙ- МЕЪМОРИЙ МАЖМУАСИ

Бухородан 10 километр шимолӣ-шарқда Қасри Орифон қишлоғи жойлашган бўлиб, бу ерда улуғ пиру камил Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанднинг муборақ зиёратгоҳлари ўрин олган. 34 гектарли тарихий-меъморий ёдгорлик мажмуаси беш аср мобайнида шаклланиб, бугун нафақат Шарқ мамлакатлари, балки бутун дунё аҳлининг қўлтуғ қадамжосидир.

Баҳоуддин Нақшбанд — Саид Муҳаммад ибн Жалолиддин 1318 йил сентябрь ойининг учинчи жумасида Бухоронинг Қасри Ҳиндувон қишлоғида таваллуд топган. Ҳазратнинг туғилишларини Бобойи Самоснй шу ердан ўтаётганларида бу тупроқдан бир эр йигит иси келмоқдадур, шу зот барокатидан Қасри Ҳиндувон Қасри Орифонга айлангай, дейдилар. Бир оз ўтнб эса халиги эр йигитнинг иси ортиқроқ бўлибди, дея таъкидлайдилар. Шу пайтда, Ҳазрат Баҳоуддин туғилган эканлар. Уч кунлик Баҳоуддин Бобойи Самосий маънавий фарзандлигига қабул қилиниб, Саййид Мир Кулолга унинг тарбияси билан шугулланишни топширганлар.

“Шоҳи”, “Ҳожаи Бузрук”, “Балогардон”, “Шайхлар шайхи”, номлари билан шуҳрат қозонган улуғ пирнинг касблари матога гул, нақш босувчи бўлганлиги боис Нақшбанд таҳаллусини олган. Бутун умр бўйи Бухорода ва унинг атрофларида яшаб келган ҳазрат икки марта ҳаж сафарини адо этган.

Тасаввуфда нақшбандия тариқатининг асосчиси ҳисобланган кароматпеша зот таълимотининг асосида — “Дил ба ёру, даст ба қор” ётади, яъни ҳар бир кишининг дили ёр (Яратувчи) билан, қўли эса иш билан банд бўлмоғи керак. Нақшбандия таълимотида рухий тараккнёт босқичларига тўрт зина орқали чикилади: Шариат, тариқат, маърифат ва ҳақиқат... Баҳоуддин Нақшбанд

ислом дини кўрсатмаларига катъий итоат килиб тирикчилик килишга, моддий фақирлик, аммо маънавий бойлик сари ундайди. Хайр-эхсон ҳисобидан эмас, балки қўл меҳнати билан кун кечиришни тавсия этади.

“Силсилаи Шариф” – олтин занжир ёхуд Хожагон-Накшбандия тариқатининг еттинчи пири комили саналган Баҳоуддин ҳазратларининг таълимотидаги фикр-мулоҳазалари унинг икки асари “Ҳаётнома” ва “Далил-ун-ошиқун” китобларида баён этилган.

Хожа Баҳоуддин Накшбанд доимо узлатда ётмасдан ҳаётнинг мазмуни билан кизиқиб, ҳаракат килиб яшаш, саёҳатларга чиқиб туриш, ҳар кадамни ақл-фаросат ва фикр-ўйлов билан бошиш, олинаётган ҳар бир нафасни ҳушёрлик билан олиш, вақтни, ҳар бир дақикани қадрига етиш, инсонларга меҳр-муҳаббатли бўлишни тарғиб қилган. Хожа Баҳоуддин ўз даврида дарвешлик, қаландарлик килиб кун кўрган кишиларни ўз қўл меҳнати билан ҳалол лўқма топиб яшашга даъват этган. Баҳоуддин Накшбанд шахсияти ва таълимоти ҳозирги вақтда ҳам ислом оламида кенг танилган. Жумладан, Марказий Осиёда, Ҳиндистондан Туркиягача, Доғистондан Волга бўйларигача, Озарбайжон, Индонезия ва Малайзия, Араб мамлакатларида Б.Накшбандни катта ҳурмат ва эҳтиром билан тилга олишади.

Баҳоуддин Накшбанд халқ орасида “Балогардон” (яъни балони даф қилувчи) эпитети билан ҳам машҳур. Ҳазрат шогирдлик пайтларида устозлари у кишига 40 кун бир оёқда чилла-хонада ўтирасан, кейин сени муридликка оламан, деган экан. Баҳоуддин 39 кун вазифани адо этиб, чиқиб кетадилар. Йўлда бо-раётиб, бир воқеанинг шохиди бўлади. Уй эгаси итини қанчалик қувмасин, ҳайдамасин лекин у барибир ҳўжайидан воз кечишни хоҳламайди. Шунда ҳазрат бир жонивор эгасининг берган нон тузига хиёнат қилмай унга содиқ турмоқда деб, афсусда устозларн ёнига қайтадилар. Бу пайт устозлари ёш шогирдга қарата “агар яна бир кун вазифани адо этганингда қазогардон бўлур

эрдинг, энди балогардон, хар кандай офатни даф килгувчи бўласан” деб айтадилар. Хожа Баҳоуддин Аҳмад Яссавий хонадонига мансуб Қўсам Шайхдан ҳам олти йил таълим олган. 7 ёшлигида Қуръонни тўлиқ ёд олган. Қўсам Шайх уни шарафлаб: “Тўқкизта ўғлим бор. Сен мен учун уларнинг барчасидан улугрок ва олдинроқдирсан” деган экан.

Ҳазрат Баҳоуддининг уч кизлари бўлиб, учала фарзандларини ҳам ўзларининг суюкли шогирларига никоҳлаб берадилар. Ана шундай содик мудирларидан бири Алоуддин Аттор эди.

Хожа Баҳоуддин Накшбанд 1389 йилда 71 ёшида дунёдан ўтган ва ўз юрти Қасри Орифон кишлоғида дафн этилган. Ҳазрат вафоти пайтида барча муридларини Хожа Порсога тобе бўлишини васият қилган.

Баҳоуддин Накшбанд мажмуаси етти аср давомида шакллана борган. Ўрта аср тарихчилари хабар қилишича, мемориал комплекс бир неча бор қайта қурилган. Бухоро ҳукмдорларининг ҳар бири ҳазратга ҳурмат бажо келтирган ва бу ёдгорликка “ўзининг” қандайдир қўшимча биносини киритишга ҳаракат қилган. “Темур тузуклари”да ёзилишича, Соҳибқирон Амир Темур ҳам унинг “кам е, кам гапир, кам ухла” деган қондасига амал қилган.

Убайдуллоҳон ва унинг ўғли Абдулазизхон даврида (1533-1539 йилларда) Баҳоуддин Накшбанд мазори тартибга солиниб, ҳазира барпо этилган. 1544-1545 йилларда унинг қабри атрофидан ансамблнинг энг катта биноси-хонақо қурилган. Баҳоуддин Накшбанд ансамбли Даҳмаи шохон (XIV-XVIII асрлар) ва Баҳоуддин даҳмаси, макбара, икки айвонли масжид: Абулфайзхон масжиди (XIX аср), Музаффархон масжиди, сақоҳона (XX аср), ҳовуз, қудук, минора (XVIII аср), мадраса (XVIII аср) ва Абдулазизхон хонақосидан иборат. Ҳазрат қабрларигача учта ичма ич қадимий дарвозалар орқали кириб келинади. Булар: Диловар (“Қўнғилни тортувчи дарвоза”), Токи миёна ва Салом дарвозаларидир. Салом дарвозаси мукарнаси остида икки томонда

насталик хатида усталарнинг номлари ва иморатнинг қурилган йили баён этилган: “Усто Муҳаммад Саиднинг иши. 1129/1813, Усто Муҳаммад Абдулҳолик ибн Судурнинг иши. 1229/1813”. Ансамбль кичик гумбазли чорток дарвозахонадан бошланади. Йўл давомида чапда хонлар мазори-Дахман шоҳон жойлашган. Дахмаи шоҳон тўғри тўртбурчак тархли, баландлиги 2,5 м, усти кулранг мармар билан безатилган. Дахмаи шоҳондан ўтган йўлак нафис безатилган пештокка олиб келади. Пештокнинг эшигидан ўтилгач, чапда соддагина яратилган 5 устунли, олди айвонли Музаффархон масжиди жойлашган. Масжид ёнида 2 устунли Ҳаким қушбеги масжиди бор. Унинг жанубида нақшдор, шимолида нақшсиз айвонлар бор. Баҳоуддин дахмаси мармар қопланган каттагина мурабба тархли супа бўлиб, атрофи чиройли мармар панжара билан ўралган. Унинг сал нарироғида томонлари 9,5 м келадиган айлана зинали мармар ҳовуз, унинг шимолий томонида кўркам сакоҳона қурилган. Ундан зиёратчилар ичишлари учун турли идишлар билан “мукаддас” сув (шарбат) узатилган. Ҳаким қушбеги масжидининг шимолида бир минора, ундан нарида ҳовлидаги ҳовуздан 3 баровар каттарок бўлган бошқа ҳовуз бор. Ҳовлининг ташқарисида тўртбурчак супа устида хонако жойлашган. Абдулазизхон қурган хонако 37х40 метрли жамоатхона залидан ва 30 метр баландликда ётган гумбаздан иборат. Хонако қурилганидан бир аср ўтгач Нодирхон бино атрофига хужралар қуради. Хужраларнинг бирида насталик хатида шеър битилган: “Нақшбанд билан юзма-юз ўтириш – катта бахт. Бу ерда ҳайратли билан ўтиришда мақсад эса офату балолардан қутулишдан иборат”. Ансамблнинг шимол томонида 1711-1747 йилларда подшолик қилган Абулфайзхон масжиди қурилган. Масжид атрофи пешток равокли айвонлар билан ўралган бўлиб, унинг тўрида чорзамин услубида ишланган кирма нақшли меҳроб яратилган. Масжид подшонинг онаси томонидан қурдирилган. Айвоннинг тепалари ва деворлари кошинкор нақшлар билан безатилган. Ҳазрат қабрларидан

минорага томон чикиладиган дарвозанинг халкасида “Аллох-Мухаммад” ва устанинг номн “Усто Абдулкодир Бухорий” ёзуви мавжуд. Масжиднинг ташки томонида 1719-1720 йилларда қурилган кичкина минора жойлашган. Унинг баланлиги 12,2 м, асосининг диаметри 3 метрга тенг. Минора шарафасида остида араб тилида 1885 йилда битилган “Окибат хайрли бўлсин” деган ёзув сакланиб қолган.

Таъкидлаш ўринлики, Собик Иттифок даврида Баҳоуддин зиёратгоҳи ташландик ҳолга айланди. Бутун ёдгорлик мажмуаси ҳароба ҳолга келиб қолди.

Истиклол йилларида тарихий-меъморий мажмуа таниб бўлмас даражада ўзгарди. 1993 йилда Баҳоуддин Нақшбанднинг 675 йиллик юбилеи кенг нишонланди. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислоҳ Каримов саъй-ҳаракатлари билан Баҳоуддин зиёратгоҳи хушмаъво мавзегга айлантирилди. Баҳоуддин комплексида катта таъмирлаш ишлари олиб борилди. Мавзолейни қайта тиклаш ишларида республикамизнинг деярли ҳамма жойларидан келган таъмирчи усталар иштирок этдилар. Ҳазратнинг оналари макбарасини хивалик усталар, қадимий мазорни самарқандлик усталар қайта тикладилар, дурадгорлик ишларини Фарғона водийсидан келган усталар амалга оширдилар, аммо асосий ишларни – хонақо, минора, масжид, ҳовузни қайта тиклаш ишларини бухоролик кўли гул усталар олиб боришди. Улар орасида Азим Ҳайитов, Ғайбулло Мухаммедов, уста Мубин бошлиқ Мўминовлар сулоласи бор эди.

Яна бир ғаройиб воқеани таъкидлаш ўринли назаримда. Истиклол меъмори Ислоҳ Каримов Баҳоуддин даҳмаси атрофига айвон қуриш таклифини билдириб, мўлжал қилган жойларидан бир пайтлар айвон бунёд этиш ниятида солинган пойдеворлар топилди. Бу балки қайсидир маънода аждодларимиз бошлаган иш, уларнинг орзу-армонларни бугунги истиклол йилларида амалга ошиганига рамзий бир ишорадир. Шу аснода қарийб 90

метрлик янги жануби-шарқий айвон ўз ўрнида қайта қурилди.

Ҳозирги вақтда мазкур зиёратгоҳда XVI асрги Боғи орифон (Орифлар боғи) қайта барпо қилинган. 2003 йилда Ҳазрат таваллудининг 685 йиллиги муносабати билан Биринчи Президент раҳнамолигида зиёратгоҳга қириладиган рамзий муҳташам дарвоза қурилади. Мазкур дарвоза “Ислом дарвозаси” деб номланади. Мазкур дарвозанинг юқори қисмида “Аллоҳни ёд олиш билан қалблар ором олура ва таскин топура” деган битик мавжуд.

Бугун миллионлаб меҳмону саёҳатчилар зиёрат қиладиган обод кадамжода Баҳоуддин Нақшбанд ёдгорлик мажмуаси маркази, ҳазратнинг ҳаёти ва таълимотига бағишланган “Нақшбандия тарикати” музейи ҳамда “Нақшбандия” илмий-ирфоний журна-ли фаолияти йўлга қўйилган.

“Нақшбандия тарикати” музейи XVIII асрда Дониёрхон томонидан қурилган мадраса биносида жойлашган бўлиб, унда 8 та хужрада Ислом динининг Ўрта Осиёга қириб қелиши, му-сулмон маданиятининг юксалиши, тасаввуф тарикатлари тари-хи ҳамда Бухорои Шариф етти пирининг саёҳат экспозицияси-га бағишланган 300 га яқин ортиқ экзонатлар қўйилган.

БУХОРО ТЕПАЛИКЛАРИ

Тепалик пахсадан ишланган кадимги иншоотларнинг харобалари ва уларни тўлдирган маданий катламлардан ҳосил бўлган дўнглик бўлиб, археологик ёдгорликларининг ушбу тури асосан Ўрта Осиё ва Яқин Шарқда кўпроқ учрайди. Ҳудудлардаги суғорма ўтрок дехкончилнк хўжалиги, айнан мазкур ернинг ўзида кўп асрлар ва ҳатто минг йиллар давомида кишлок, шаҳар мавжуд бўлишига имкон берган. Вакт ўтиши билан вайронага айлана борган иншоотлар янгилари учун асос бўлиб хизмат қилган ва кишлок баландлашиб борган. 30—40 метрга етган ушбу тепаликлар кўп катламли бўлиб, улар мазкур ёдгорликнинг стратиграфиясини белгилашда муҳим объект ҳисобланади.

Ўрта Осиёда кенг тарқалган тепаликларнинг аксарияти Бухоро воҳасига ҳам тўғри келади. Муаррих Наршахий Пойкент қалъа, Ромитон тепа, Зандана тепа, Варахша тепа, Вардонзе тепаликларини санаб ўтади. Шунингдек, Бухорода яна Гуржон, Ванғозича, Барги, Ағзун, Ёиждувон, Ёиштий, Каптархона, Малик, Хожа Заъфарон, Шикоркент, Жигачи, Қизил қир, Хирматихий, Хожа Порсо, Биби Маъсуман пок, Ургун, Шибирдон ота, Полвон ато тепаликлари ҳамда Қумсултон, Шоварак, Сардорий, Сўфитикан, Наршах, Биби Кабудпўш, Қумушкент қалъалари каби бир қатор қалъа тепаликлар мавжуд бўлган.

Таъкидлаш жоизки, Бухоро шаҳри ва унинг атрофларида буғунги кунда тепаликларга айланиб қолган 500дан ортиқ кадимги ва ўрта аср қалъа, кўрғон ва шаҳар харобалари мавжуд. Биргина Пойкент қалъасининг атрофида юздан ортиқ работлар тилсимсиз тепаликларга айланиб қолган.

Ҳозирда сақланган тепаликлар XIV асрдан кейинги географик ўзгаришлардан кейин юз кўрсатган жойлар бўлиб, уларнинг ўрни IV асрдан то XIX асргача қалъа, работ, кўшк, диза, кўрғонлар бўлган. Бухоро ва ўзга ҳудудларда сув танқислиги, ариқларнинг камсув бўлганлиги сабаб, аҳоли қалъа, кўрғон, ди-

заларни ташлаб пастга тушган ҳамда кишлоклар бунёд эта бошлаган. Бугунги Орғун, Ўрғун, Метанработ, Сиёзпоён, Сиёзболо кишлоклари Агзун калъанинг фарзандлари бўлса, Оржон, Гуржон, Орнфон, Ҳиндувон, Дабусия кишлоклари эса Гуржон тепалиги тухфасидир. Вобкент томонидаги бир катор кишлоклар Наршахкалъа сабаб пайдо бўлган аҳоли манзилгоҳлари ҳисобланади. Доимий равишда қўрғон, работ, дизадан чиккан аҳоли калъа номини ўзи билан бирга олиб кетган.

Серсув Зарафшон дарёсининг ирмоғлари ўзанини ўзгартиргач, Азгункалъани аҳоли тарк этади. Бугун катта кабристон макомини олган аҳоли яшаш масканида масжид, мадраса, турли ҳунармандчилик дўконлари бўлган. Унинг бағридаги одамлар авлод-авлод бўлиб сувлоқларга кўчиб ўтадилар. У ерда маскан тутиб, ўрнашган жойлари номини Агзунга айлантирадилар. Наршахкалъа ва Гуржон калъада ҳам Зарафшон дарёси суви камайгач калъадагилар оқар ариқлар бўйларига тушиб кетиб, макон тутадилар. Қадимий калъалар ўрни эса Амир Темур кўрсатмаси асосида кабристонларга айлана бошланади.

Бухоро теналиклари орасида Ромитан калъаси энг қадимий калъалар сирасига киради. Тарихчиларнинг Пойкент билан Ромитан калъаларини Афросиёб бир вақтда тиклаган деган фикрлари тарихий манбаларда учрайди. Пойкент араб истилочилари томонидан ер билан текисланган бўлсада, аммо Ромитан тақдирида бундай бўлмаган. Айрим қарияларнинг маълумотларига қараганда, Ромитан калъасида 1960 йилгача аҳоли яшаган экан. Қўрғонда яшаган кишиларнинг ҳикоя қилишича, тепаликда бир вақтлар шунча кўп аҳоли яшаганки, ҳатто Қўрғоннинг у томонидан бу томонигача мушуклар томма-том бемалол юришган.

Бухоро воҳаси қадимий калъа қўрғонлари, теналиклари бир катор сайёҳ ва тадқиқотчилар томонидан ўрганилган. Хусусан, араб муаррихи Мутаххар Ибни Тоҳири Мукаддаси Х асрдаёқ Зарафшон водийси окимларидаги юзлаб тепаликларни шахсан

Ўзи тадқиқ этиб, 961 йилда “Китоб ул бад ват-тарих” номли асарида баён этади. Унда Бухоро воҳасини “минг шаҳарлар мамлакати” деб атайди. Ҳақиқатан ҳам воҳадаги ҳар бир тепалик шахристон, қалъа ва деворлар билан ўраб олинган мустаҳкам мудофаа қўрғонлардан иборат бўлган. Ана шундай мукамал ихоталанган қадимий қалъалар сифатида Хурметан, Қалайи Мугжин, Қўрғон Ромитанларни мисол келтириш мумкин. Сомонийлар саройида вазирлик лавозимида ишлаган Абу Али Муҳаммад ибн Муҳаммади Балъамий, муаррих Абу Абдулла Муҳаммад Аҳмад ибн Сулаймон Бухорий ҳамда XI аср тарихчиси Хўжа Ғунжорилар ҳам Бухоронинг минг йиллик тарихга эга қўхна қалъа қўрғонлари ҳақида ўз асарларида маълумотлар келтиради. Шунингдек, X асрда яшаган Эрон муаррихи Абу Жаъфар ибн Чаририй Табари “Тарих ар-русул вал мулук” номли асарини араб тилидан тожик тилига таржима қилади. “Тарихи Табари” номи билан шуҳрат топган уч жилдли бу асарда Хурметон, Ромитон тепаликлари тарихи бир мунча тилга олинади.

Тепаликлар орасида Қўрғон Ромитан тарихи деярли барча муаррихлар асарларида учраши унинг ўтмишда муҳим аҳамиятга эга эканлигидан далолат беради. Наршахнийнинг “Бухоро тарихи” асарида Қўрғон ҳақида шундай маълумотларни ўқиш мумкин: “Бу катта бир қуҳандизга эга ва мустаҳкам бир кишлок бўлиб, Бухородан қадимийроқдир. Баъзи китобларда бу кишлокни Бухоро деб атаганлар. Бу кишлок қадим вақтларда подшоҳларнинг тураржойлари бўлган, Бухоро шаҳари бино бўлгандан кейин, подшоҳлар кнш фаслидагина бу кишлокда турадиган бўлганлар. Бу ерлар ислом давлатига ўтганда ҳам шундай бўлиб турган. Марҳум Абу Муслим Бухорога келганида шу кишлокда турган”.

Ўтган асрда қадим ўтмишда сўзловчи қўплаб тепаликлар совет тоталитар тузуми даврида вайрон этилди. “Тарихий обидаларни бузиш имонсизлик ва жиноятдир” дейилади Ҳадиси шарифда. Аммо, собиқ ҳукумат ўтмиш ёдгорликларини не

ҳолларга солмади. Биргина Ромитан кўргон мисолида кўрар эканмиз, минг йилдан буён сақланиб келаётган кўҳна манзилгоҳ устига сув чиқариладиган насос қурилиб, 40 метр чуқурликдан сув чиқарилди. Шунингдек, иккита ҳовуз қазилиб, сув билан тўлдирилди. У ерда яна деҳқон бозори, олдида мол бозори ташкил этилди. Бундан ташқари, пахта майдонларини кенгайтириш баҳонаси билан Варахша массивидаги бир неча тепаликлар пахта ерларига кўшиб юборилган эди. Бундай ноҳўя ҳатти-ҳаракатлар афсуски, ўша кезларда Пешку, Вобкент, Жондор туманларида ҳам давом этган эди.

Хўжам Саид Пўлот тепалиғи. Бухоро шаҳрида 160 дан ортиқ авлиёлик мартабасига кўтарилган олимлар ва уламолар, машойихларнинг қадамжолари мавжуд. Шаҳардан ташқарида ҳам воҳа бўйлаб халқ томонидан эъзозланган муқаддас зиёратгоҳга айлантирилган манзиллар анчагина. (Уларнинг аксарияти қадимий тепаликлардан жой олган). Улардан бири Бухоро вилояти Ромитан ва Пешку туманлари чегарасида жойлашган Хўжам Саид Пўлот ҳам авлиё даражасига етиб, ҳоки қўйилган жой халқимиз эътиқодий манзилларидан бири ҳисобланади.

Ромитан туманининг Миришкор маҳалла фуқаролар йиғинига қарашли Юқорн миришкор қишлоғидаги Хўжам Саид Пўлот қадамжоси йўл ёқасидан 800 метр ичкарида жойлашган. Ул зот ҳақидаги маълумотлар манбаларда деярли учрамайди. Кексаларнинг тилдан тилга ўтиб келаётган маълумотлари ва ривоятларига қараганда илгарилари бу мавзе халқ ихлос билан зиёрат қиладиган маскан бўлган. Авлиёнинг асл исми Хўжа Аҳмад Кабири халқ томонидан ўзгартирилиб, Саид Пўлот таҳаллуси билан тилга олинган. Маҳаллий аҳолининг ривоят қилишича, қофирлар ва мусулмонлар орасида ихтилоф чиқиб, икки орада тўқнашув бўлган. Хўжам Саидни ҳам ғайридинлар қувиб қелишган. Парвардигорнинг инояти билан у дарахтнинг ковагига қириб яширинган. Лекин яктагининг бир учи дарахт тирқишидан чиқиб қолганлигини кўрган ҳаққа буни ҳаммага маълум қила

бошлайди. Ғайридинлар дарахтни арралай бошлайдилар, аммо арранинг кучи етмай синади. Ноилож дарахтни ёкишга қарор қиладилар ва ток новдалари жамланиб гулхан ёкилади. Уч кечаю кундуз дарахт тўхтовсиз ёнади. Аллохнинг мўжизаси билан авлиё офатдан омон қолади. Халқ бу зотнинг танаси ўтда ёнмас экан, метиндек қаттиқ, пулатдек мустаҳкам деб Пулот эпитети (сифати)ни авлиё номига қўшиб айта бошлашган. Кабир сўзи эса буюк, улуг деган маъноларни англатади. Дарахт ичидан соғ-саломат чикиб келган Хўжам Саид эса кофирларнинг бу қилмиши учун “Уш не” (уш – ток дегани) деб бир неча бор таққорлаган эканлар. Яъни, энди бу ерларга ток қўқармасин, эккани унмасини, экканининг зурриёди қолмасин деб айтганлар. Ёши улугларнинг айтишича, ўша пайтлар анча вақт бу ерларда зуғумлар қўқармай ҳосил бермаган эмиш.

Аҳмад Яссавий силсиласига мансуб бўлган Аҳмади Кабирни туб аҳоли ханузгача Аҳмадийлар зурриёдидан деб аташади. Муҳаммад Тохир 1746-47 йилда ёзган «Тазкираи ул-Нақшбандия Тохир Эшон» асарида уч маротаба Саййид Аҳмад Ота номли кишилар санаб ўтилган.

1. Ҳазрат Саййид Ота (Аҳмад Яссавийга иккиламчи халифа);
2. Саййид Аҳмад Ота (Занги Отага иккиламчи халифа, Муҳаммад(с.а.в)нинг авлоди) - “Тарихи арба улус” асарида ёзилишича, 1320 йилда Ўзбекхон ўз халқи билан шу зотга мурид тушиб ислом динини қабул қилган.

3. Ҳазрати Саййид Аҳмад Валий (қабри Самарқанд қалъасидан ташқаридаги Пойқабоқ дарвозаси яқинида бўлган).

“Мақомоти Амир Кулол”да Амир Кулол асли саййидлардан бўлиб, оталари Амир Ҳамза Ҳижоздан Бухоронинг Афшона қишлоғига қўчиб келганлар. Бу ерга у кишини қўргани Аҳмад Яссавий муридларидан Саййид Ота (вафотлари 1321 йил, Абдурауф Фитратнинг 1927 йил “Аҳмад Яссавий” номли мақоласида у кишининг ҳижрий 710 йилда вафот этганликлари айтилади) ҳижрий 683 - милодий 1285-86 йилда келиб Амир Кулол-

нинг ушбу оилада дунёга келишини биринчи бўлиб башорат қиладилар. Саййид Ота Амир Калон деб бўлгуси пири муршидга ном ҳам қўядилар ва биринчи бўлиб ўзлари таълим берганликлари ҳақида ёзиб қолдирилган. Ҳазратга бўлгуси воқеаларни олдиндан сезиш ва одамларнинг фикрини эшита олиш ҳислати берилган. Бундан ташқари манбаларда Ҳазрат Саййид Аҳмад Ота Тошкентдан Бухорога келиб бир неча йиллар яшаганликлари ҳақида ҳам манбаларда қайд этилган. Мўғуллар хуружидан сўнг Бухорода илмли, диёнатли кишиларга эҳтиёж сезилади, шундай қилиб маҳаллий аҳолининг мурожаати билан Саййид Аҳмад Ота Бухорода доимий яшаб қоладилар. Юкоридагилардан маълум бўлишича, силсилада иккинчи бор тилга олинган Саййид Аҳмад Отанинг қабрлари вафот этгандан сўнг, илгари Иснана (Ҳозирги Афшона кишлоғи) деб номланган кишлоқдаги тепалик ёнида дафн этилган (баъзи манбаларда Тошкентнинг Занги Ота туманида ҳам қабрлари борлиги ҳақида айтилади).

Орадан анча вақт ўтгач, туб аҳоли мўтабар зотнинг қабрини унинг ҳурмати ва иззатини ўрнига қўйиб тепаликнинг энг юқори қисмига қўчирган. Бугунги кунда авлиёнинг фақирона макбараси 40 метр баландликдаги тепаликда сақланиб қолган. Унга узун ёғоч йўлак орқали чиқилади. Ушбу макбара Ўрта Осиё меъморчилигида ўзига хос камёб ёғоч гумбазли услубда қурилган. Макбаранинг илк қўриниши тўлиқ ёғочдан ясалган бўлиб, ҳозирда тузилишини ўзгартирган. Атрофига гишт териллиб, лой билан сувоқланган. Ташқи қўриниши уч қаватли қилиб терилган ҳамда тепаси саккиз бурчакли айланма ёғоч гумбаз билан ёпилган. Макбарага жанубда жойлашган узун, паст ва торгина йўлакдан эгилган ҳолатда кирилади. Кириш дарвозаси тепасида учбурчак белгиси мавжуд, бу макбара эркак кишига тааллуқли эканлигини англатиб туради. Бино ичкарасининг тўрида Аҳмади Кабирнинг қабри жойлашган. Эътиборли жиҳати, макбара ичидаги тоқчаларда бир пайтлар шам ёқилган ва турли эътиқодий удумлар ўтказилган. Тепаликда тоғилган

шамдонлар ва уларнинг котиб қолган бир неча йиллик мойлари айна шу нарсани англатиб туради. Тепалик ёнидан зовур ўтказилган. Қадимий тепанинг учдан бир қисми эса шарқ томонда ажралиб қолган. Тепаликда сақланиб қолган сопол буюмлар ҳам айнан XI-XII асрларга таалукли бўлиб, макбара ичини ёритишда фойдаланилган қорачиқлар яхши сирланган бўлиб, XVII-XVIII асрларга хосдир. Улар тоқчалар бўйлаб ёнма-ён қўйилиб, ёнилғи қолдиқлари 15-20 смгача этади. Бундан билиш мумкинки зиёратгоҳнинг нурлари узок муддат ўчмасдан ёниб турган. Бу ҳам авлиёнинг аҳоли томонидан турли даврларда ҳам улуғланганидан нишонадир.

Макбаранинг шимол томонида бешта ёғоч туғлар қад ростлаган. Кекса ахборотчилар бу туғлар ислом динининг беш аркони, яъни калимаи шаҳодат, намоз ўқиш, ҳаж сафарини адо этиш, закот бериш, рўза тутиш каби фарзларни англатади, деб шархлайдилар. Авлиёнинг мартабаси ва диний мавқеини кўрсатиш учун қатор туғлардан фойдаланилган. Ҳар бир туғнинг остига сопол идишларда сув солинган. Қушлар шу сувлардан баҳраманд бўлиб, ўтганларнинг руҳи покига дуо ўқийди, деб халқ тасаввур қилган.

Ҳозирги кунда Хўжам Саид Пулот тепалиги маҳаллий қишлоқ аҳолиси қабристонига айлантирилган. Қишлоқ аҳолиси орасида ушбу қабристонга Ибн Синонинг Ҳамадондаги қабридан хоки келтириб қўмилган сингари фаразлар мавжуд. Бирок, бу фикр қанчалик ҳақиқатга яқин номаълум. Аммо, шу аёнки, Абу Али ибн Сино таваллуд топган Афшона қишлоғи ва тепалик орасидаги масофа 500 метрни ташкил этади. Балким, Ҳамадондан Сино юртига келганлар тиб илми даҳосига шундай эҳтиром кўрсатишгандир.

Ўтган асрда қадамжо турли кимсаларнинг қўнимгоҳига айланган. Мустамлакачилик даврида босмачилар ўзлари учун қўргонга айлантириб, ҳаракатларни шу ердан туриб олиб боришган.

Халкнинг айтишича, Саид Пулотнинг икки укалари ҳам авлиё даражасига етган. Уларнинг бири Пешку Афшона кишлоғидаги “Хўжаи Банди Кушот”, иккинчиси Ромитан тумани Пайшанба кишлоғидаги “Ё Захмати Вали” номлари билан маълум кадамжолардир. Банди Кушот авлиёсига буйрак касалига чалинган беморлар бориб нажот истаб шифо топишган. Нафакат инсонлар, балки ҳайвонлар ҳам масалан, нешоби ўтмай колган қорамоллар шу ерга олиб келинган, тузалган. Ё захмати Валининг ҳақида ҳам турли ривоятлар тарқалган. Масалан, бомдод намозида ғафлатда колганларга “кўзларингни очгин” деб бир неча бор овоз чиқарсалар, улар беихтиёр уйкудан уйғонишар эканлар.

Қадамжоларга ихлосмандлар турли ниятлар билан келишган. Бир пайтлар Хўжам Саид Пулот зиёратгоҳидаги катта тут дарахтига ҳам матолар боғланиб холис ниятлар қилинган экан.

Зиёратгоҳ олдида XX асрнинг 50-йилларида 100 кишига мўлжалланган ёғоч масжид, таҳоратхона, айвон қурилган. Шунингдек, мукаддас кадамжо чор атрофи мевали боғ ва салкин ховуздан нборат эди. Меҳмонхона ҳам бу ерга келувчиларга беминнат хизмат кўрсатган. Ҳозирда эса буларнинг бирортаси сақланиб қолмаган. Бор дарахтлар кесилиб турли мақсадларда фойдаланимқда. Тепаликнинг пастроғида бундан 20 йил олдин қурилган 80 кишилиқ масжид қолган ҳолос.

Бугунги кунда кадамжони қайта тиклаш, замонавий лойиҳа асосида тубдан янгилаш, қурилиш ва ободонлаштириш ишларини олиб бориш борасида эзгу мақсадлар кўзланмоқда.

Келажакда Ромитан туманининг ушбу мўтабар манзили ҳам зиёрат масканига айланиб, сайёҳ ва меҳмонларнинг доимий ташриф масканига айланишига умид қиламиз.

Ватанпарварлик, тарихни севиш, аجدодларга ҳурмат руҳи жўш урган жасоратли халкимиз ўз тарихини асраб қолиш ишида жонбозлик кўрсатган эди, албатта. Бу хусусида, мамлакатимиз-

нинг Биринчи Президенти Ислом Каримов шундай фикрларни билдирган эди: “Тарихчилар яхши билади, одатда тепаликлар қаърида тарихий обидалар, бутун бир шаҳар қолдиқлари ястанган бўлади. Шўро даврида, фақат томлардагина пахта экилмай қолган бир пайтда ана шундай қадимий тепаликларни ҳам текислаб, пахта даласига айлантиришдек бемаъни сиёсат авж олган эди. Бундай номаъқул ишга жасур олим Яхё Ғуломов қарши чиққанини мен яхши эслайман. Унинг ана шу фазилати туфайли тазйиқ кўрганни ҳам эшитганман. Лекин бу инсон ўзининг қалбидаги маънавий жасорат ҳисси туфайли ҳаётий ва илмий қарашларида собит турганни маданий жамоатчилигимиз яхши билади. Мен ўйлайманки, адолатни ҳамма нарсадан устун деб биладиган, тарих ва келажак олдидаги масъулиятни ҳис этадиган, ҳақиқий ватанпарвар одамгина шундай мардликка қодир бўлади”.

Дарҳақиқат, тарих бизнинг ўтмишимиз, бугунги ёруғ истикболимиз ва буюк келажакимизни белгиловчи ўчмас машъаладир. Ўз бағрида нодир жавоҳирлар яширинган ёдгорликларни, қадим тепаликларни асраб қолиш бизнинг келажак авлод олдидаги масъулиятли бурчимиздир.

БУХОРО ҲОВУЗЛАРИ

Оби-ҳаёт манбаи ҳисобланган сув захираларини жам-
лиши ва уни гузарлар аҳолисига етказиш мақсадида
қурилган Бухоро ҳовузлари нодир меъморий иншоотлар
булиб, уз вақтида шаҳарнинг қон тамлари ҳисобланган. Бу-
хоро шаҳристонида 103 та ҳовуз бўлиб, шаҳар атрофида
яси 250 дан ортиқ ҳовузлар мавжуд бўлган.

Бухорода бир неча хил ҳовузлар бўлиб, хавзи хокий, хавзи тахта, хавзи сангин деб аталган. Тошқудуклар, кумқудуклар ва коризлардан ҳам аҳоли фойдаланган. Ҳовуз аслида сув уйи, хонаси маъносини билдиради. Сув уйининг Бухоро ва унинг қарамоғидаги ҳудудларда кўп учраши – сувнинг кўп ёки камли-
ги билан боғлиқ бўлган. Қаерда серсув ариқлар бўлса, у жой-
ларда ҳовузлар кам қазилган.

Эски шаҳарнинг қон томлари ҳисобланган ҳовузларнинг ва-
зифаси аҳолини ичимлик суви билан таъминлаш билан бир-
га яна кўпгина муаммоларни ҳал этншда ас қотган. Жумладан,
улар шаҳар иқлимини мўътадил саклаш, тарихий обидаларни
шўрланишдан асрашга хизмат қилган. Энг асосийси, ҳовузлар
атрофида одамлар мириқиб дам олганлар, турли йигин ва тад-
бирларда иштирок этганлар. Демак, кўҳна шаҳар одам танасига
киёс этилса, ҳовузлар эса унинг артерия томирлари эди.

Суви камчил туман, кишлок, қалъаларда кўпроқ тош-
ҳовузларга эҳтиёж сезилган. Тахтадан ихота воситаси бор
ҳовузлар оби ҳаётни кўп вақт саклаган. Тоштарошлик ривожла-
ниб, пишиқ ғишт ишлаб чиқариш йўлга қўйилгач, тошқудуклар
кўпроқ қурилиб, кишлок, овуллар сувсизлик қанғалидан қалос
бўлган.

Бухоро ҳудудида сарҳовузлар фаолияти ҳам йўлга қў-
йилганлиги учун аҳоли ёзда салқин сарҳовуз бўйида ёзни яй-
раб ўтказган. Бухоро шаҳристони ичида 103 та кўча, гузар, мав-

зе, ховлилар ховузи бўлиб, буидан мешкоблар, масжид, мадраса аҳли кенг фойдалаишгани тарихий манбаларда ўз аксини топган. Л.И.Ремпель, О.А.Сухарева, Вяткин ўзларининг асарларида шахристон ҳудудидаги 103 та ховуз битта шахристон аригидан сув олганлигини ёздилар. Бухорода энг катта ховуз Ситораи Моҳи Хосса сув хазинаси бўлиб, у Ўрта Осиё ҳудудида иккинчи ўринда туради. Ҳавзи Нодир Девонбеги эса шахристон ичида бўлиб, у ҳавзи сангин деб номланган. Шунингдек, Ҳавзи хони Зайниддин, Ҳавзи Чоччахона, Ҳавзи Ойбинок, Ҳавзи Хожа Жаъфар, Ҳавзи Нав, Ҳавзи бодом, Ҳавзи шиша, Ҳавзи Арки олний, Ҳавзи Тагманбофонлар ва бошқа ховузларни санаш мумкин. Булар орасида Ҳовузи Девонбеги, Ҳовузи Рашид, Ҳовузи Хўжа Зайниддин, Ҳовузи Боло каби ўнлаб сув манбалари Бухорода машҳур бўлганини эса қариялар таъкидлашади.

Воҳа кишлокларида ҳам серсув ховузлар кўп бўлган. Икки, уч ховли ҳисобига қазилган тошховузлардан ташқари маҳалла, масжид, чойхона ховузларни ҳам аҳоли хизматини адо этган. Шаҳар 10 та катта ариқдан сув олган ва Бухородаги барча ховуз сув билан таъминланган. Зарафшон дарёсидан ариқ-рўд орқали серсувлиги таъминланган ховузлар каватига эса сардобалар ҳам қўшилган. Булар сони 1000 тани ташкил этган. Хожа Уббон ёки Чўли Убон ҳудудида ҳам сардоба бўлган. Буни халк тили билан сарон деганлар. Ўша сарон кудуги ҳали ҳам бор. Ҳовузлар атрофи мармар ёки йўнилган тошлар билан ишланган, фақатгина Эшони Имло, Халифа Худойдод ховузлари устига сардоба қурилган.

Бухоро ховузсозлигида машҳур уста Мажид Курбонов меҳнати алоҳида ўрин тутади дейишади, кўпни кўрган кексалар. Ҳовуз учун яхши жой танлангач, кейин чуқур қовланган. Ҳовузни бегона ўт қопламаслиги учун унинг сатҳига кигиз тўшалган. Сўнгра унинг устига қора оҳак сепилган. Атрофи мармар ёки йўнилган тошлар билан безатилиб, зиналар ҳосил қилинган. Зиналар мустаҳкам бўлиши учун тошлар ости ҳамда

орасига тут дарахтининг ёғочлари кўйилган. Махсус ишлов берилган бу ёғочлар тошларни силкинишдан саклашда боғлагич вазифасини ўтаган. Уста Мажид Қурбонов худди шу усулда қадим шаҳарнинг гузарларида 18 та ҳовуз барпо этган.

Бухоро ҳовузлири суви ва лойидан халқ турли касалликларни даволашда фойдаланган. Масалан, Хавзи Лесак (Арки Олийнинг жануб томонида жойлашган) суви ва лойини яра, йиринг, захм тери касалликларига даъво деб халқ эътикод қилган.

Бухорода сув таъминотини мироб бошқарган. Унинг бошқармаси амир саройи – Ширбудун олдида, Шохруд тармоғининг бошида бўлган. Сув шаҳар ичкарисига оқиб қиргани захоти, уни халифа бошқарган. Халифанинг кузатиш жойи Мозори Шариф дарвозаси олдида бўлиб, у шаҳардаги ҳовуз ва боғларнинг сув таъминотини амалга оширган. Чунки, Шохруд ариғи Мозори Шариф дарвозасидан Хўжа (мадрасаси) бозоригача очик ҳолда оққан. Ҳовузлардан фойдаланиш қаттиқ назорат қилинган, миршаблар, назоратчилар ҳовузлар сувини ўлчаб туришган. Мешкоблардан сувни исроф қилмаслик қатъий талаб қилинган. Шу боис ҳовуз, унинг суви қадрланган, доим атрофи тоза тутилган.

Аҳолини сув билан таъминлаш мақсадида мешкоблар хизматидан фойдаланилган. Бухоро амирлигининг девонхонаси, мадраса, қарвонсаройлар, чойхона, бозор, бадавлат хонадонларни мешкоблар доимий сув билан таъминлаб турган. Биргина Нодир девонбеги ҳовуздан 80та мешкобчи сув ташигани манбаларда қайд этилади.

Бухородаги ҳовузлар чуқурда жойлашгани учун, сувларни оқиб турмаган. Шу сабабли ҳовуз суви доим янгилаб турилган. XIX аср охири XX аср бошларида ерлар ўзлаштирилиб, Шохруд ариғи Бухорогача оқиб қелолмаганлиги сабабли ҳовузлар сув таъминоти қийинлашган. Бунинг оқибатида ҳовузлар суви эскириб қидланган ва аста-секин қўмиб ташланган. Шундан сўнг бухоролик Мирзо Абдулвоҳид Бурҳонов (Мунзим) бор моллигини сотиб, тўплаган маблағини Бухорога сув қелтириш-

га сафарбар килган. 1920 йил тўнтарншдан сўнг, сентябрь ойида Бухоро Халк Республикаси ташкил этилгач, Абдулвоҳид Бурхонов Маориф ҳамда соғликни саклаш ноziри вазифаларида ишлаб, унинг иштирокида 1925 йилда Арк ёнида Шухов сув минораси қурилиб, шаҳар қувурлар ёрдамида сув билан таъминлана бошланди.

Истиклол шарофати билан қадим Бухоро бағридаги Кўплаб кўҳна ҳовузлар, жумладан, Ҳовузи Нав, Ҳовузи Бобониёз, Ҳовузи Хўжа Зайниддин, Ҳовузи Лесак, Болоховуз, Ҳовузи Эшонни Имло, Исмоил Сомоний, Хўжа Калон ҳовузлари қайта таъмирланди. Шариф шаҳримиздаги кўҳна ҳовузларни асл ҳолига келтириш йўлида катта жонбозлик кўрсатилди. “Девонбеги”, “Ҳазрати Имом”, “Пиридастгир” ҳовузларининг қайта тикланганлиги бунинг ёркин далилидир.

БУХОРО ҲАММОМЛАРИ

Бухорони кўп йиллар тадқиқ этган олимлар “шаҳар кўчаларини кезганда икки юзлари анордек қизил кўркам нуронийларни кўрасиз, бутун дунёни кезиб, биргина шу заминда жуда хушсурат, соғлам чолларни учратасиз ва бундан лол қоласиз” дея таърифлаган эди. Бу адибати, эҳулик ва поклик шаҳрида ораста ва саришта ҳаммомларнинг кўп эканлигидан далолат беради.

Шарк мамлакатларида ўзига хос меъморий ҳаммомлар қадимдан маълум. Ёзма манбалар, археология маълумотлари X-XII асрларда Ўрта Осиёда ҳаммомлар иссиқликни саклаш мақсадида ерни чуқур казиб, деярли ер остида, ярим ер тўла тарзида қурилганини кўрсатади. Шунингдек, ўтмишдаги ҳаммомлар ернинг юза қисмида қурилиб, кейинчалик, вақт ўтиши билан чанг, ахлат йиғилиб, бунинг натижасида улар бир-икки метр ер остида кўмилиб қолган. Бухорода XVI асрда қурилган ажойиб ҳаммомлар ўз даврида халққа беминнат хизмат қилган.

Бухорода ҳам жисман, ҳам руҳан покланиш маскани саналган қадимий кўп гумбазли ҳаммомлар шаҳар аҳлига хизмат қилиши баробарида, мусофир сайёҳларининг ҳам дам олиб кетадиган манзили ҳисобланган. Қадимдан бухоролик ёшу кексалар ҳаммомни бирдек хуш кўрган ва у ерга мунтазам катнаб турганлигини манбалар тасдиқлайди.

Ҳаммомлар қудук суви билан таъминланган ва алоҳида тазар орқали сувлар оқизилган. Ҳаммомларнинг иситиш усули ҳам ғоят пухта ўйлангани эътирофга лойик. Яъни, 800-850 литрлик мис қозондаги сувни қайнатиш учун диаметри бир метрга тенг бўлган теридан тайёрланган ичи мой (от ёки туя мойи) билан тўлдирилган шамдан фойдаланилган, унинг учидаги пили махсус тўкилган ипдан тайёрланган. Бу шам ўзлуксиз ёниб турган ва алмаштирилган. Шу билан бирга, бу шамлар ҳаммомни иси-

тиш вазифасини бажарганлигига шубҳа йўқ.

Қадимий ҳаммомлар алоҳида-алоҳида хоналарга: кириш хонаси, пул тўланадиган хона (касса), баланд айвонли кийим-кечак ечиладиган хона, пойшуйхона, хунукхона, гармхона, миёнсарой, хамба (бассейн), миён суфа, суфа, дам оладиган хона, хонтахталар қўйилган ва чой ичиладиган хоналарга ажратилган. Шунингдек, катта ёғоч устунли хона, ўртада асосий укалаш хонаси, унинг атрофида ювиниш хоналари бўлиб, улар катта ва кичик гумбазлар билан ёпилган. Ҳаммом биносига қўшимча тарзда иссик ва совук сув олинадиган хужралар ҳамда тозаланиш хоналари ҳам барпо этилган.

Ғишт, тош териб ишланган ховузак (бак)ларда иссик ва кайнок сувлар жамланган, хоналар эса остидан кайнок ҳаво билан иситилган. Демак, хоналардан хоналарга ўтилиши уларнинг ичкарига томон тобора исий бориши таъминланган. Ҳушбўй моддалар ва кул сув, яъни ишкорли сув учун мўлжалланган ховузчалар сирти сувга чидамли махсус коришмалар ("кир") билан копланган. Ҳаммом деворларни ганч билан сувалган, безак сифатида сиркор сопол парчинлар билан пардозланган.

Ҳаммом орка томонидан печка оркали иситилган ва хонанинг ҳарорати 30-45 даражага етган. Ҳаммомнинг ер ости қисми спиралсимон зич қилиб, чуқурлиги бир метр, кенглиги 40-45 см қилиб қазилган, ернинг устки қисми эса мрамар тошлар билан ёпилган. Ер ости мўрилари оркали иссиқлик ҳаммомдаги мрамар тошларни иситиб турган. Шу оркали чўмилаётган одамнинг оёқларидан иссиқлик бутун баданига тарқаб, танаси яйраган.

Ҳаммомлар қурилиши технологиясининг яна бир эътиборли жиҳати шундаки, уларнинг сув айланиш тизими, чиқинди сувларнинг чиқиб кетиш режаси ўта пухта ишланган. Окава сувлар учун махсус ариқчалар қазилган. Ванналардаги чиқинди сувлар махсус канализация оркали тазарларга борган.

Ҳаммомлар Бухоронинг муҳим фуқаро обидаларидан бири эди. Тўрт-беш аср ошган обидалар ҳозирда анча ўзгарган

холда етиб келган. Ўз вақтида Бухорода фалоният кўрсатган ҳаммомларнинг 19 таси санаш мумкин. Булар: Токи Саррофон ҳаммоми, Хўжа Порсо Ҳаммоми, Говкушон ҳаммоми, Ҳаммоми бозори корд, Ҳаммоми кавши олак, Ҳаммоми Наҳиб, Қози калон ҳаммоми, Тўким тикувчилар ҳаммоми, Ҳаммоми кунжак, Жўйбор ҳаммоми, Ҳаммоми Муҳаммад Пайк, Биби Ҳалфа ҳаммоми, Пойи остона ҳаммоми, Қозиён ҳаммоми, Домла Шер ҳаммоми, Шишахона ҳаммоми, Чашмаи Аюб ҳаммоми, Абдулла Хўжа ҳаммоми ва Ҳаммоми оби оташ.

Йирик-йирик ҳаммомлар асосан бозорлар яқинидан жойлашган. Чунки, бу ерда оломон кўп бўлиб, ҳаммомга эҳтиёж сезиб, тез-тез кириб турган. Бозори Нав, Саррофон токи, Фурушон токи, оёк кийими бозорларини бунга мисол келтириш мумкин. Кўплаб ҳаммомлар ўша худуд, жойлашган манзил номи билан номланган. Масалан, ҳаммоми Кунжак Масжиди Калоннинг жануби-ғарбий бурчагида жойлашганлиги учун шундай номланган. Шунингдек, маҳаллалар номи билан ҳам ҳаммомлар номланган. Ҳаммоми Чуқур маҳалла, ҳаммоми Биби Халфа, ҳаммоми Ғозиён, ҳаммоми Шишахона, ҳаммоми Чашмаи Аюб, Ҳаммоми Капна шулар жумласидандир. Бухорода аёллар ҳаммоми фақат Кунжак, Шишахона, Биби-Халфа бўлиб, уларга фақат эрталаб бориш рухсат этилган. Ғозиён, Бозори Хўжа ва Пойи Остона ҳаммомларига эса яҳудийлар учун маълум соатларда рухсат этилган.

Ҳаммомлар хусусий ёки ижарачилар томонидан бошқарилган. Ўз кассир ва ҳисобчисига эга бўлган. Ҳаммом хўжайннига яна олов ёкувчи ишчи ҳамда олти нафаргача хизматчиси бўйсунган. Улар кўчада бинонинг ёниб бўлган чикиндиларини йигиб олишган. Бу пайтда эса икки киши қудукдан сувни тортиб турган. Ҳаммом ичкарисида бир неча киши бўлиб, улар ҳар бирининг ҳам ўз иши бўлган. Бири укаловчи – ходимчи, ҳамда халтачи-халтадор ҳам фаолият кўрсатган. Оёк оғриғига чалинганларга семиз қушлар ёғи, тананинг бел ва орқа томонларига эса от қазиси ёғи яхшилаб суртилган. Бу каби саломатлик сир-

ларининг қўлланилиши ота – боболаримизнинг шарқ табобатидан юкори даражада хабардор эканликларидан далолат беради.

Ҳаммомлар Бухоронинг ўрта асрлар ҳаётида муҳим роль ўйнаган гавжум иншоотлардан бири ҳисобланиб, халқнинг соғлом, руҳан тетик, асосийси озода юришига хизмат қилган. Муслмон маданиятининг асоси ҳисобланган тозалikka ошно тутинган Бухоро аҳлининг жамоат ҳаммомлари бугунги кунда тарихнинг нодир ажойиботлари сифатида дунё томонидан эътироф этиб келинмокда.

БУХОРО САРДОБАЛАРИ

Сардоба сузи форс тилидан олинган бўлиб, “сард” – совуқ сув, об-сув бўлиб, “жуда совуқ сув маҳзани” деган маънони англатади. Сув танқис ҳудудларда уни тўплаш ва сақлаш учун махсус қурилган гумбазли ушбу ҳовузлар асосан урта аср меъморчилигининг нодир маҳсулидир.

Сардобаларларнинг умрбокий яшаб бугунги кунга қадар етиб келишидаги муҳим омилларидан бири бу шак-шубҳасиз қуриладиган жойининг аниқ ва тўғри танланганлигидир. Иншоотни қуришдан олдин унинг рельефи, географияси, яъни қуёш тушиши, атмосфераси, шамолнинг қай томондан эсиши, ер ости сизот сувларининг жойлашуви жиҳатлари чуқур ўрганилган. Гидротехник иншоотдаги сувнинг иссиқ хавода парланиб кетмаслиги учун унинг устига гумбаз қурилган. Тоза сувнинг ерга шимилиб кетмаслиги ёки шўр сизот сувлари билар аралашиб кетмаслиги учун ҳовуз тубига туя жунидан тайёрланган кигиз, ошланган мол териси тўшалган. Битта сардобани қуриш учун 3-4 йил вақт сарфланган. Сардобалардаги сувлар ёзда муздек турган, кишда эса умуман музламаган.

Сардобаларда ишлатиладиган лой қоришмаси ҳамда гиштларнинг куми Амударё этакларидан олиб келиниб, шунингдек, унинг таркибига қамиш, чидамли чўл ўсимлиги қуқуни, туя зардоби, қўй сути ва жун қўшилган.

Сардобанинг девори цилиндр шаклида, диаметри 12-13 метр, чуқурлиги 10-15 метрни ташкил этиб, ҳовуз юзаси ер сатҳи билан бир текис бўлган. Ташки айланмами 12х10,8 метр бўлган гидроиншоотлар деворининг қалинлиги 1,5 метр, баландлиги 20 метр, гумбазининг юксаклиги эса 8 метрни ташкил этади.

Ушбу сув иншоотининг гумбази сифатли пишиқ гишт ва ганчдан ишланиб, тепаси туйнукли бўлган, атрофларида ҳовузга сув тушадиган тешиклар қилинган. Уларга кириш учун эшик ҳам

ўрнатилган бўлиб, унинг олди сувни тоза саклаш мақсадида девор билан ўралган. Тошқудук, Тахта қудук, Тупроққудук ва ховузларда кейинги ўринда турувчи сардобалар вазифаси жуда катта бўлган. Меъморий ечими жудда оддий ва содда бўлган бу иморатлар кишида ўзгача таассурот қолдиради. Иншоотнинг тўрт томондан тўртта эшиги бўлиб, пиллапояли ҳамда гумбази ўртасида айлана даричаси бўлиб, бу ҳавокирар, равшанизан дейилади.

Сардоба пойостонаси булоқлар ҳажмига қараб, айлана кўрннишда бўлиб, олдин каттик қоришма, кейин қамиш, тут, гужум ёғочидан бўлган синч қўйилиб, сўнгра пишиқ гишт теришиб юқоригача айлантириб кўтарилган. Саҳроларда, йўл бўйларида, катта-катта шаҳарларнинг аҳоли зич жойлашган чорраҳалари ён томонидан тикланган сардобалар суви ҳам ширин, ҳам тиник, кишда иссиқ, ёзда салқин бўлган. Муҳими кишда музламаган. Аҳоли, қарвондагилар ҳамда мешқобларнинг энг яқин кўмакчилари бўлган.

Тарихий маълумотларга қараганда, Мовароуннаҳрда 44 та сардоба бўлган. Улардан 29 таси Қарши чўлида, 3 таси Мирзачўлда, 3 таси Тошкент билан Фарғона ўртасидаги қадимги савдо йўлида, 1 таси Кармана яқинида - Чўли Маликда қурилган. Бухорода барча подшоҳлар сув ғамини кўришда албатта, сардобалар қуришга эътибор қаратган. Мавдудларини таъмирлаб, улар сонини кўпайтиришга эришганлари кўпчилнк мушқулини осон қилгани - ҳақиқат. Биргина Абдуллаҳон Бухоро, Самарқанд, Балх, Мовароуннаҳр тахтини эгаллагандан сўнг 1000 та сардоба қурдирган. Ҳар 40 км масофада жойлашган сардобалар "4 фарсах оралиғида жойлашган" сув маҳзанидир деб тарихий китоблар маълумот беради. Жўйборий Хожалар ҳам бу хайрли ишдан четда қолганлари йўқ. Хожа Ислон 5 та, Хожа Саъидин Қалонхожа 7 та, Хожа Тожиддин Ҳасан 4 та сардоба тиклаганлар. Баъзан сардобаларда уларни назорат ва тозалаб турувчи мироблар белгиланиб, улар учун махсус хоналар ҳам бўлган.

БУХОРО КАРВОНСАРОЙЛАРИ

Карвонсарой - карвонлар тўхтиб, тунай утидиган раббат, сарой бўлиб, улар Яқин Шарқ, Урта Осиё шаҳарлари савдо йўлида барпо этилган. Буюк ипак йўли чорраҳасида жойлашган Бухорода ҳам карвонсаройлар жуда кўп, улар шаҳар тараққий этиши ҳамда йирик савдо-сотиқ ва тижорат марказига айланишининг сабаб бўлган.

Карвонсаройлар, одатда, ўртада катта ховли, атрофи бир-икки каватли хужралар билан ўралиб, минорали калъабанд истехком шаклида бўлиб, савдо манзилларида ва шаҳардаги бозор, тим, тоқлар каторига қурилган. IX-XVIII асрларда шаҳарларнинг ўсиши ва карвон савдосининг кучайиши натижасида карвонсаройлар кўпайиб бунёд этилган. Араб сайёҳлари Истахрий ва ибн Хавқалларнинг маълумотига кўра, X асрда савдо маркази ҳисобланган Мовароуннаҳрда 10 мингдан ортиқ карвонсаройлар бўлганлиги манбаларда учрайди.

Карвонсаройлар савдогарлар учун вақтинчалик яшаш маскани бўлса, шу ерлик маҳаллий аҳоли учун эса тирикчилик манбаи ҳисобланган. Карвонсаройлар нафақат истикоматгоҳ, балки ўзига хос савдо мажмуалари эди. Карвонсаройларнинг барпо этилиши бевосита йирик давлатлар пайдо бўлиши ва улар ўртасидаги иқтисодий, сиёсий алоқаларнинг йўлга қўйилгани билан боғлиқдир. Давлатларнинг борди-келди алоқалари бошлангач, чет эл вакилларининг истикомат қилиши, дам олиши, савдо эҳтиёжларини қондириши зарурати бундай иншоотлар қурилишига замин ҳозирлаган. Бухоронинг X аср тарихчиси Наршахий ўзининг “Тарихи Бухоро” асарида ҳукмдор Исмоил Сомоний шаҳарнинг Самарқанд дарвозаси атрофида бир неча карвонсаройлар қурилганлиги, улар шаҳар ривожига бекиёс ҳисса қўшганлигини таъкидлайди.

Карвонсаройлар ўрта асрлар савдо муносабатларини яхши

йўлга қўйишда муҳим омил бўлиб хизмат қилган. Сабаби, қайси шаҳарда қарвонсаройлар қўп ва ҳўп қурилган бўлса, ўша ерга савдогар тижоратчилар келган ва савдо ишларини амалга оширган.

XVIII асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларида Бухорода қарвонсаройлар қурилиши кучайиб, XIX аср охири, XX аср бошларида Бухоро шаҳрининг марказий бозори атрофида 4 та яна қарвонсарой қурилган. 1820 йилда Бухорога савдо ишлари билан келган рус савдогари ўша даврларда бу ерда 13 та гиштин қарвонсаройлар бўлганлигидан гувоҳлик беради. 1840-1842 йилларда Бухорога келган Н.Хаников шаҳарда жамн 38 қарвонсарой бўлиб, шундан 24 таси пишиқ гиштдан, 14 таси ёғочдан қурилганлигини ёзиб қолдиради.

Бухоро қарвонсаройларининг қурилишн оддий бўлиб, жуда кам ҳолларда икки қаватли бинолардан иборат бўлган. Аммо барча қарвонсаройлар атрофи деворлар билан ўраб олинган, савдогарлар ўз савдо юклари ва от-уловларни шу ерда сақлаганлар.

XX аср бошларида Бухородаги жами қарвонсаройлар сони 70 дан ортиқ бўлган. Жаннат-Макон қарвонсаройи, Домли Шер қарвонсаройи, Ҳаким Ойим қарвонсаройи, Хожа Калон қарвонсаройи, Қушбеги ёки Қози калон қарвонсаройи, Сандиксозлар қарвонсаройи, Бадриддин қарвонсаройи, Рашид қарвонсаройи, Жўрабек қарвонсаройи, Ҳиндулар қарвонсаройи, Нўғай қарвонсаройи, Улугбек қарвонсаройи, Тамаки қарвонсаройи ва бошқалар шулар жумласидандир.

Шунингдек, Бухорода қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотлари билан савдо қилувчи қарвонсаройлар бўлган. Буларга Майиз қарвонсаройи, Ғалла қарвонсаройи, Зигир қарвонсаройи, Анор қарвонсаройи, Ғўза қарвонсаройи, Жун қарвонсаройи, Сабзи қарвонсаройи, Ғўлин қарвонсаройи, Анжир қарвонсаройи, Тароша қарвонсаройи, Гуруч қарвонсаройларини мисол келтириш мумкин.

Бухоро қарвонсаройлари ҳамма даврларда ҳам давлат ва шаҳарлар ривожини таъминловчи муҳим восита бўлиб хизмат қилган. Шунингдек, қарвонсаройга эга бўлган амалдорлар

Шариф шаҳар ёдгорликлари

шаҳарнинг бой кишилари саналган. Мисол учун, Убайдулла-хожа карвонсаройининг бир кунлик даромади 15 минг рублни гашкил этган. Амирликнинг Нўғар карвонсаройида Кори Ис-маткалла судхўрлик билан шуғулланиб, унинг бир кунлик ту-шуми 1000 рублга етган. Бу карвонсаройда 30 та савдогар жой-лашган. Ҳар бир хужранинг ўз хўжайини бўлган. Карвонсарой-нинг бир кунлик даромади эса тахминан 5000 рублни ташкил этган.

Ғуломжон карвонсаройига бир неча Мукимовлар эгалик қилишган. Карвонсарой савдосида чой маҳсулоти муҳим ўрин тутиб, у Афғонистон ва Хитой ўлкаларидан келтирилган. Пахта карвонсаройи ёғочдан қурилган бўлиб, бир каватли қурилган ва айвонига ҳам эга. Бу ерда нахталарни ўлчаш унинг 14 жуфт та-рози қўйилган. 40 та ўлчов паллалари усти пиллалар билан банд бўлиб, 150 та юк ташувчилар хизматга ҳозир у нозир туришган.

Пашм карвонсаройи эса амир томонидан Абулвахоб Сами-бой ва Абдукаюм Самибойларга ижарага берилган. Уларга олти нафар ўлчовчилар ёрдамлашиб, матоларни ўлчаш ва улар савдо-сини амалга оширишган.

Этиборлиси, оммавий савдо ҳудудлари ва карвонсарой бошлиқларининг табиблар учун ажратилган махсус жойларн бўлган. Табиблар ўзларининг беморларини қабул қилиш учун карвонсаройлар билан бевосита ҳамкорлик қилиб туришган. Мирзо Гул, Қози-калон ва бошқа карвонсаройлар жулар жумла-сидандир.

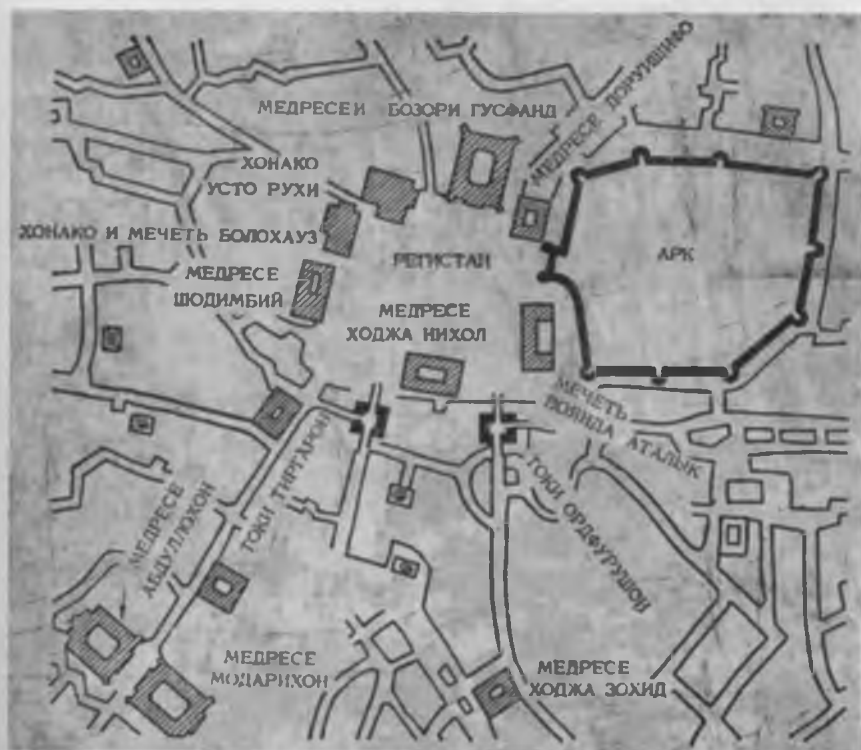
Тарихда карвонсаройлар савдони жонлантириш, тижорат-ни ривожлантирувчи муҳим марказлар сифатида донг таратган. Халқлар у ерлардан нафакат мол айирбошлаш ё савдо қилиш, Ёлки, маданиятлар алмашинувини адо этишган.

Карвонсаройлар бора-бора Буюк ипак йўлининг ўз аҳамия-тини йўқотиши, темир йўл ва бошқа замонавий транспорт ри-зожланиши натижасида фаолияти тўхтаган.

Бугунги кунда Бухорода сақланиб қолган карвонсаройлар шаҳарнинг савдо алоқалари, пул ва молия масалалар тарихи-дан хабардор этиб, авлодларни аجدодларининг бой савдо-сотик гажрибасидан вокиф этмоқда.

ҚЛОВАЛАР

Регистон ансамбли. XIX аср охири – XX аср бошлари (Схема Л.И.Ремпелнинг «Далёкое и близкое. Страницы жизни, быта, строителного дела, ремесла и искусства Старой Бухары. Бухарские записи» китобидан олинган)

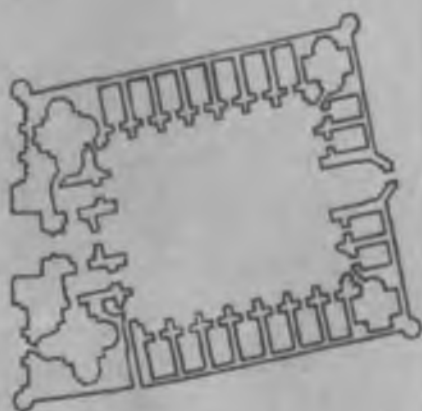

Арkning умумий сематик плавин. М.С.Андреев чизмаси. (М.С. Андреев на О.Д.Чеховичларнинг «Арк (Кремль) Бухары» китобидан олтинган)

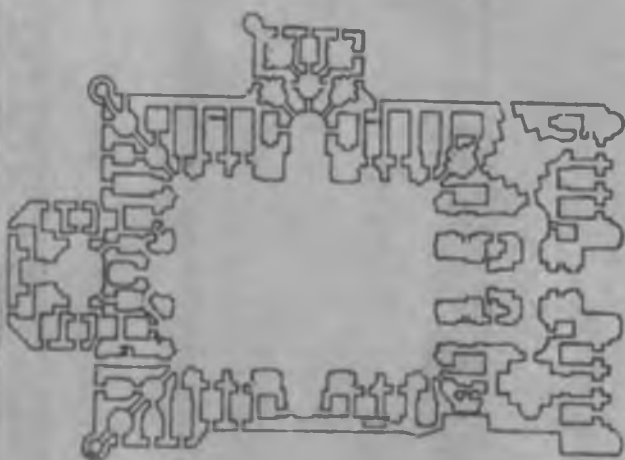
Бухоро шахристонидаги ҳаммомларнинг жойлашиш схемаси
(Л.Н.Ремпельнинг «Далёкое и близкое. Страницы жизни, быта, строительного дела,
ремесла и искусства Старой Бухары. Бухарские записки» китобидан олтинган)

Модарихон мадрасаси.
Медресе Мадари-хана.

Ансамбль Кош медресе.
План.

Абдуллахон мадрасаси.
Медресе Абдулла-хана.

Қуш мадраса ансамбли.
План.

Маъмурийлик, аҳоли ва кўчаси ва шаҳар Х. в. (По данини: Ўзбекистон
ёқо институтга тўлиқлик медресаси) Картасиё (топография дини)
1. Заман-филъ; 2. Аҳмет-Наро; 3. Қўлани-Хотик; 4. Ак-Мечеть; 5. Ни-
в-Қўлани; 6. Қўлани; 7. Пова-Наро; 8. Тўқ; 9. Дўран; 10. Ўқон;
11. Шайх-хона; 12. Халит-Абду-Л. 3. 13. Қўлани; 14. Қўлани; 15. Ўқон;
16. Ўқон; 17. Мўра-Гўфур; 18. Ўқон; 19. Шайх-Мўра-Гўфур; 20. Шайх-Мўра-Гўфур;
21. Мўра-Гўфур; 22. Қўлани; 23. Қўлани; 24. Қўлани; 25. Қўлани;
26. Қўлани; 27. Қўлани; 28. Қўлани; 29. Қўлани; 30. Қўлани;
31. Қўлани; 32. Қўлани; 33. Қўлани; 34. Қўлани; 35. Қўлани;
36. Қўлани; 37. Қўлани; 38. Қўлани; 39. Қўлани; 40. Қўлани;
41. Қўлани; 42. Қўлани; 43. Қўлани; 44. Қўлани; 45. Қўлани;
46. Қўлани; 47. Қўлани; 48. Қўлани; 49. Қўлани; 50. Қўлани;
51. Қўлани; 52. Қўлани; 53. Қўлани; 54. Қўлани; 55. Қўлани;
56. Қўлани; 57. Қўлани; 58. Қўлани; 59. Қўлани; 60. Қўлани;
61. Қўлани; 62. Қўлани; 63. Қўлани; 64. Қўлани; 65. Қўлани;
66. Қўлани; 67. Қўлани; 68. Қўлани; 69. Қўлани; 70. Қўлани;
71. Қўлани; 72. Қўлани; 73. Қўлани; 74. Қўлани; 75. Қўлани;
76. Қўлани; 77. Қўлани; 78. Қўлани; 79. Қўлани; 80. Қўлани;
81. Қўлани; 82. Қўлани; 83. Қўлани; 84. Қўлани; 85. Қўлани;
86. Қўлани; 87. Қўлани; 88. Қўлани; 89. Қўлани; 90. Қўлани;
91. Қўлани; 92. Қўлани; 93. Қўлани; 94. Қўлани; 95. Қўлани;
96. Қўлани; 97. Қўлани; 98. Қўлани; 99. Қўлани; 100. Қўлани;

(Д.М.Решетининг «Давлат ва биниёи. С.Тарини жини, бини, строителного дела,
решения и искусства Старой Бухара, Бухарские записки китобидан олтинган)

Бухороининг ансамбль тинидаги меъморий ёдгорликлари

1. Арк – қадимий қалъа	
Дарвозахона	XIX аср
Нағорахона	XVII аср
Жоме масжиди	XVII- XVIII аср
Тахтхона	XVII аср
Қалъа деворлари	XVI аср
Чилдўхтарон	XVIII аср
2. Лаби-Ховуз ансамбли	
Кўкалдош мадрасаси	1578 й
Нодир Девонбеги мадрасаси	1618-1620 й
Нодир Девонбеги хонақохи	1620 й
Лаби-ховуз ховузи	1618-1620 й
3. Пойи Калон ансамбли	
Масжиди Калон	1514 й
Минораи Калон	1127-1129 йй
Мир Араб мадрасаси	1535-1536 й
Олимхон мадрасаси	1914-1915 йй
4. Халифа Худойлод ансамбли	
Масжид	XVIII аср
Мадраса	
Сардоба	
5. Гавкушон (Хожа Калон) ансамбли	
Мадраса	XVI-XVII асрлар
Минора	
Масжиди Хожа Калон	
Абдурахмон Аълам мадрасаси	
Карвонсарой	
6. Хазрати Имом ансамбли	
Масжид	XVI-XVII асрлар
Минора	
Дарвозахона	
Масжид-айвон	
Макбара	

7. Абдул Қодир Желони (Пир Дастгир) ансамбли	
Макбара	XVI аср
Минора	
Ҳовуз	
8. Боло-ҳовуз ансамбли	
Минора	XVIII-XX асрлар
Масжид	
Ҳовуз	
9. Мавлоно Шариф ансамбли	
Мадраса	XVIII-XIX асрлар
Масжид	
Сағона	
10. Хўжа Зайиiddин ансамбли	
Хонақо	XVI аср
Ҳовуз	
11. Ситораи Мохи Хосса ансамбли	
Аҳадхон саройи	XIX аср бошлари - XX асрлар
Амир Олимхоннинг ёзги саройи	
Хонаи ҳашт	
Икки каватли гиштин кушк	
Ҳовуз	
Ёғоч шийпон	

Бухоро мадрасалари*

1	Мир Араб	32	Домла Ширин (Шер)
2	Кўкалдош	33	Дўст. Чуҳра оғаси
3	Девонбеги	34	Хўжа Накиб
4	Абдулазизхон	35	Гул Осим
5	Жўйбори Калон	36	Ҳазратбек
6	Жаъфархўжа	37	Раҳмонкул
7	Мухаммадали Ҳожи	38	Эрназар
8	Турсунжон	39	Ҳофиз Кўнгирот
9	Гавкушон	40	Ҳусайнбой
10	Мирзо Улугбек	41	Исмоилбек Хўжа
11	Колобод	42	Жоварихон
12	Хўжа Порсо	43	Шарафатбону
13	Иброҳим Охун	44	Қурбонжон
14	Фатхулло кушбеги	45	Чўбин Калон
15	Абдулазизхон	46	Болойи Ҳовуз
16	Наби Халифа	47	Ойтабоқ
17	Халифа Ниёзкули	48	Шаҳрахз
18	Азизиддин (Азизхон)	49	Тахт Тоқ кўрпа
19	Хиёбон	50	Бозори биринж
20	Мулло Мухаммад Шариф	51	Ҳожи Қурбон
21	Жўйборча	52	Саййид амир Олимхон
22	Абдулложон	53	Бой Уста
23	Нодир девонбеги	54	Порсо Хўжа
24	Асирний	55	Бозори Гўсфанд
25	Хўжа Нихол	56	Кўшмадраса
26	Шодим-бий	57	Абдуллахон бин Искан
27	Дорул-шифо		дархон
28	Чорбакр	58	Абдуллахон
29	Бадалбой	59	Ғозиён
30	Хўжа Давлат	60	Абдушукур (бой)
31	Хўжа Мулло Мискин		

*Маъбаалар: Саййид Мансур Олимий. Бухоро-Туркистон бешиги. Форс тилидан Ҳ. Гўрвеш таржимаси. — Бухоро, 2004. — Б. 15-17; Мухаммад Али Балжувоний. Тарихи нофеъ (Фойдали тарих). Тожиқ тилидан таржима. суз боши ва изохлар муаллифлари III. Воҳидов, З. Чориев. — Тошкент: Академия, 2001. — Б. 10-13, 86-102; Феруза Боймжомова. 2011 йил 2 декабрда 07.00.01-Ўзбекистон тарихи ихтисослиги бўйича. "Бухоро амрлигида таълим тизими (XIX аср охири - XX аср бошлари)" маълумида тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган номзодлик диссертацияси.

Шариф шаҳар ёдгортиклари

61	Мавлоно Шариф	98	Ахмаджон пўстиндўз
62	Миржонали	99	Муҳаммад Али Ҳожи
63	Аслобий	100	Модарихон (Абдуллахон онаси)
64	Сартарош	101	Мир Дўстимбий
65	Чукур	102	Хўжа Абдумалик
66	Қушбеги	103	Чучук ойнм Сангин
67	Атолик	104	Накиб
68	Накиби Хурд	105	Колмакжон Ойим
69	Хўжа Рашид	106	Мирхон
70	Садобий	107	Миён Исхок
71	Қўхна Бадалбек	108	Мир Иброҳим
72	Саййид Камол	109	Қори Викиятуллох
73	Хўжа Карбос	110	Йўлдош Шаҳрисабзий
74	Чаҳор Бакой	111	Алий Чўбин
75	Хўжа Пушоймон	112	Мирза Абдулгофир
76	Олимжон	113	Тождин
77	Мирзо Фузайл	114	Аскарбий
78	Тўпчибоши	115	Пояндабий
79	Қози Латиф	116	Афгон
80	Ҳаммоми Кунжак	117	Хўжа Баҳодир
81	Эшони Пир	118	Миржон Али
82	Хўжа Зайниддин	119	Охун Хованд
83	Дор Мулло Ҳасан	120	Чўбини Абдурахмон
84	Имом Порадўз	121	Муродбек
85	Ҳазрат Имом	122	Нави Бадалбек
86	Турки Жанди	123	Муҳаммад Назар Парво-
начи
87	Хўжа Исмат	124	Ҳожи Раҳматуллох
88	Себлон	125	Насриддин бой Қушбеги
89	Бадриддин	126	Ўткир Қўшбеги
90	Афгонбий	127	Ҳожи Зоҳид
91	Мир Камол	128	Мирза Ҳамдам
92	Жўрабек	129	Михтари Қофилон
93	Эшони Мулло	130	Чўбини Каппа
94	Меҳтар Анбар	131	Ҳожи Бокибой
95	Бозорак	132	Хўжа Қосим
96	Модарихон		
97	Қуҳж Сангин		

133 Авазбой Араб	170 Хўжа Салим
134 Бобойи Нонкаш	171 Биби Халифа
135 Мирзо Турди	172 Охун Орифхон
136 Бокижон Кушбеги	173 Мукимхўжа Ўрок
137 Кўхбанд	174 Мулла Абдухолик
138 Абдулхофизбой	175 Ҳожи Қурбонхўжа
139 Аълам	176 Мулла Ёр Охун
140 Абдулмўминбой	177 Абдухалилбой
141 Муҳаммад Аминхўжа	178 Мулла Ҳамро
142 Гирибончок	179 Ховарой
143 Чўбини Чучукойим	180 Идрисхўжа
144 Ғарбийа	181 А.Насруллох
145 Чўкмок	182 Бобойи Ол.
146 Тўракулбой	183 Мирза Бурхон
147 Мирзабек	184 Манғитойим
148 Мирзо Убайд	185 Мир Жалол Заргар
149 Хонакои Девонбеги	186 Абдушукурбой Муҳаммад
150 Шаршара	Али Ҳожи
151 Ҳожи Булгор	187 Арабхўжа
152 Домулла Ҳасан	188 Фатхуллабой Кўчкор
153 Жаъфархўжа Накиб	Кўрчи
154 Абдунабий	189 Қори Абдусалом
155 Жаннатмақони	190 Садирбий
156 Раҳматуллох Тўксабо	191 Хўжа Қурбон
157 Ҳожи Жумабой	192 Михтархўжа оксокол
158 Абду Сами Эшон	193 Абдурахимбий
159 Сайид Аминбой Хўржин	194 Ашуржон
160 Қори Султон	195 Хўжа улфат
161 Мулла Сайидхўжа	196 Ширгарон
162 Фозил Эшон	197 Шайхулислом (Ҳожи
163 Муҳаммад Амин	Ҳабибуллох)
Гўпчибоши	198 Аминжон Жонкут
164 Ёш Узокбек	199 Ҳасаибой
165 Абдукаримбий Аттот	200 Искандархон Аталмиш
166 Қори Сайид хўжа	201 Мулла Бобожон
167 Почахўжа	202 Истемур
168 Халифа Ҳусайн	203 Мир Бақобой
169 Ибодуллахўжа	

Шариф шаҳар ёдгортиклари

204	Хидирбой	241	Мехтар Ўрок
205	Мавлави Ҳасанхўжа	242	Йўлдошбой
206	Муқимжон	243	Ёш Узокбек
207	Бобо Тўксабо	244	Қози Салим
208	Ўғилой	245	Хўжа Сарой
209	Қосимхўжа	246	Болойи ҳовуз хонақоси
210	Қатта хўжа	247	Бобойи Шавқ
211	Мулла Рўзи	248	Бозори чўп
212	Шоҳ Аҳси	249	Боқихон Нақиб
213	Иқромхўжа	250	Девонбеги хонақоси
214	Мулла Султон	251	Дарвозаи Ўғлон
215	Ихтиёрхон	252	Биби Зухра
216	Миршоҳхўжа	253	Аҳмад Доруға
217	Баҳодур	254	Амир Музофарар
218	Хонақо Олимхўжа	255	Аёзбий
219	Бобожонбой	256	Ал-Банок
220	Ўлобод	257	Абдухалилбой
221	Мирзо Фозилбой	258	Абдурашид
222	Қаттахўжа		(Афғонистонлик)
223	Қади Абдулҳасанхўжа	259	Қурбон Атт
224	Абдурахмонбой	260	Қурбон ғурков
225	Саройи Ташт	261	Заргарон
226	Ҳаётжон	262	Олимхон Нав
227	Абдуллох Қотиб	263	Мирзо Баҳром
228	Абдурахмонбек	264	Қосагарон
229	Абу Назир Муфти (Қар-
манадан)	265	Суфнён
230	Пойи Остона	266	Собунгарон
231	Қучак	267	Турдиали
232	Алоқабандон	268	Мирақони Қўҳна
233	Махдиҳўжа	269	Мирақони Нав
234	Ҳалифа Худойдод	270	Миён Малиқ
235	Мехтар Ориф	271	Хидирбой
236	Салимбекбий Девонбеги	272	Қофилон
237	Мирза Ҳайдар	273	Шодмонбий
238	Зубайда Ойим	274	Қафарободжон Баҳодур
239	Шайх Жалол	275	Фатҳали даллол
240	Сарой Ойим	276	Назарча Ҳусайн

Бухоро масжидлари*

1. Масжиди Калон;
2. Хонакохи хиебон;
3. Масжиди Хўжа;
4. Хонакохи Девонбеги;
5. Шайх Шона;
6. Уста Руҳи;
7. Шох Аҳси;
8. Ғозиён;
9. Хол Ниезкули;
10. Хўжа Порсо;
11. Амир Дустум;
12. Халифа Ҳусайн;
13. Хонакохи Жўйбор;
14. Хонакохи Олимхўжа;
15. Дилкушони дарун масжид;
16. Мавлоно Шариф масжиди;
17. Қул Мирзобек;
18. Хонакохи Абдулазиз;
19. Миркон масжиди;
20. Хонқохи Миркон;
21. Хонакохи Хўканди;
22. Имом Бакр Фазл масжиди;
23. Ой бий инोक;
24. Амирий масжиди;
25. Обравон;
26. Ишони Пир;
27. Имом Қозихон;
28. Атолик масжиди;
29. Ислон масжиди;
30. Авлиё -Ғариб;
31. Жалкутти дуввум (Иккинчи қалкут) масжиди;
32. Ахтачи;
33. Искандархон;
34. Ўзбекхўжа;
35. Аҳмад доруға;
36. Алвонж масжиди;
37. Ишони Имло;
38. Урганжиён масжиди;
39. Ок масжид;
40. Хўжа Аспардон;
41. Асири;
42. Бозори гул;
43. Бобои Ол;
44. Болои Ҳавз;
45. Бобои Нонкаш;
46. Биринчи жалкут масжиди;
47. Бокижон нақиб;
48. Барғиён;
49. Масжиди Бесутун;
50. Баходурбий;
51. Почокулхожи;
52. Илонжо;
53. Шарифжон масжиди;
54. Шер Муҳаммад Жувозкан;
55. Шайх Жалол;
56. Шомулжўйбор;
57. Шишахона масжиди;
58. Шуқурюзбий;
59. Шаҳри Навжўйбор;
60. Шайх Рангрёз;
61. Собунгарон;
62. Сиддиқиён масжиди;
63. Суфиён масжиди;

*Муҳаммад Али Балжуновий. Тарихи нофеий (Фойдали тарих). Тоҷик тилидан таржима, сўз боши ва ишқлар муаллифлари Ш. Воҳидов, З. Чориев. Тошкент: Академия, 2001. – Б.103-106: (Масжидлар рўйхати тайёрланишида Бухоро қози қалони Муҳаммад Шарифжон-Садри Зиёнинг эсдаликлари асос элиб олинган).

Шариф шаҳар ёдгортиклари

64. Забиён;	100. Дурман;
65. Токи Саррофон;	101. Дегрези;
66. Заргарон масжиди;	102. Раъдзада;
67. Табибон масжиди;	103. Зубайда;
68. Абдудло Кўчкор масжиди;	104. Зинда (Жанда) пил Ахмад
69. Аскарбий;	105. Сисук масжиди;
70. Алокабандон масжиди;	106. Саррожон;
71. Азизон;	107. Сиёҳгарон;
72. Арабон;	108. Сарахсиён масжиди;
73. Абдуллоххужа Жуйбори	109. Сўзангарон;
масжиди;	110. Солорҳаж;
74. Абдуллох кушбеги;	111. Сари пули Равгангарон;
75. Фармонқулихон;	112. Пўстиндўзон;
76. Фатхуллох кушбеги;	113. Пахтабофон;
77. Калтакиён;	114. Похса масжиди;
78. Кози Файзи;	115. Турк Жанди масжиди;
79. Кўчкор кўрчи;	116. Тўпхона;
80. Қаро Камол;	117. Такия;
81. Қобул Ота;	118. Тахти Чаҳорбоғ;
82. Ҳазрати Аюб;	119. Такбандбофон масжиди;
83. Ҳаммоми Кунжак;	120. Жаъфархўжа;
84. Ҳожи Доруға;	121. Жаъфар жўйбор масжиди;
85. Ҳожи Замучи;	122. Жилавхона;
86. Ҳожи Шайхшоҳ;	123. Жўйи Зарджуйбор
87. Ҳожи Зайнуддин;	масжиди;
88. Халифа Худойдод;	124. Чаҳор бакколи;
89. Хоси Фулод;	125. Чохи занжир;
90. Ҳожи Курбон;	126. Чаҳор харрос;
91. Хўжа Табиб;	127. Чармгарон;
92. Хўжа Пастак;	128. Чўббоз масжиди;
93. Хўжа Ҳалим;	129. Чаҳоршанбе казок
94. Хўжа Туйгун;	масжиди;
95. Хўжа Калон;	130. Ҳиллабофон;
96. Хўжа Булгор;	131. Мирзо Ҳайдари боло;
97. Дарвозайи ўғлон;	132. Мирзо Ҳайдари поён;
98. Дўст чехраокоси;	133. Ҳавзи Арбоб;
99. Дасторбандон;	

134. Ҳазрати Хафс масжиди;
135. Хўжа Амонбой;
136. Ҳаким собунгар;
137. Кози Нуриддин;
138. Қутлуғ масжиди;
139. Қалмок масжиди;
140. Қози Мир Хотим;
141. Қўш мадраса;
142. Қосим Шайх;
143. Қирғиз Ойим;
144. Қул Муҳаммад Ҳайит;
145. Қатагон масжиди;
146. Кокулакалон масжиди;
147. Говкушон;
148. Кокула хурд масжиди;
149. Кўйи хонако;
150. Гулобод;
151. Кўйи дарахт масжиди;
152. Корхона масжиди;
153. Кўйи мургкаш;
154. Косагарон масжиди;
155. Кемухтгарон масжиди;
156. Масжиди Араб;
157. Мнёнколиён;
158. Мағоки Аттори;
159. Мирзо Гафур масжиди;
160. Мағоки кўрпа;
161. Михтар Шафиъ;
162. Мирзо Масъуд;
163. Махдуми Аъзам;
164. Мулло Шо масжиди;
165. Муҳаммад Али масжиди;
166. Муҳаммадбек;
167. Моҳтоб;
168. Модари Хон;
169. Мирзо Иброҳим;
170. Мискин масжиди;
171. Миржон келди масжиди;
172. Мирзо Усмон;
173. Мир Табиб;
174. Мир Тухур девон
масжиди;
175. Мулло Хоки роҳ масжи-
ди;
176. Масжиди Баланд;
177. Мирзо Баҳром;
178. Мулло Пайрави;
179. Мирзо Убайд;
180. Мир Араб масжиди;
181. Мехтар ўрок;
182. Миржон Али;
183. Муллоён масжиди;
184. Маркуш масжиди;
185. Михтар Ориф;
186. Мирзажон кассоб масжи-
ди;
187. Михтар Қорижон;
188. Муҳаммад Қосим;
189. Михтар Анбар масжиди;
190. Маддахон;
191. Михгарон;
192. Муфтизода;
193. Масжиди кунжак;
194. Муддаъий масжиди;
195. Мавлави Мирзажон;
196. Муслмон инаси;
197. Назарчи;
198. Хўжа Низомиддин Боло
масжиди;
199. Хўжа Низомиддин
Поён масжиди;
200. Назар курчи;

Шариф шаҳар ёдгортиклари

201. Назар Вайс;	208. Намадий масжиди;
202. Масжиди Волиди хони
шахид (Абулфайзхон);	209. Ҳазрати Хожа Исмат;
203. Яланги Бокижон
масжиди;	210. Ҳазрати Мир Кулол
Ҳазрати Баҳоуддин;
204. Ҳазрати Имом масжиди;	211. Қасри Орифон;
205. Ғуза Жаллоб масжиди;	212. Шайхулаълам.
206. Қаландархона масжиди;	213. Пойандабий масжиди;
207. Ҳазрати Бобойи Шавк;	214. Хожа Каъб ал-ахбор;
	215. Хонакохи Файзобод.

Бухоро қарвонсаройлари

1. Жаннат-Макон қарвонсаройи
2. Домло Шер қарвонсаройи
3. Ҳаким Ойим қарвонсаройи
4. Хожа Калон қарвонсаройи
5. Қушбеги ёки Қози калон
қарвонсаройи
6. Тароксозлар қарвонсаройи
7. Мирзогул қарвонсаройи
8. Қарши қарвонсаройи
9. Сандиксозлар қарвонсаройи
10. Маматилло қарвонсаройи
11. Бадриддин қарвонсаройи
12. Чит билан савдо қилувчилар қарвонсаройи
13. Ғуломжон қарвонсаройи (сақланган)
14. Матоҳ қарвонсаройи
15. Сайфиддин қарвонсаройи (сақланган)
16. Рашид қарвонсаройи (сақланган)
17. Жўрабек қарвонсаройи (сақланган)
18. Хўжакул қарвонсаройи
19. Ҳиндулар қарвонсаройи
20. Баррикул қарвонсаройи (сақланган)
21. Қушбеги қарвонсаройи
22. Синдил ёки Ҳинд қарвонсаройи
23. Нўғай қарвонсаройи (сақланган)
24. Қапкоз қарвонсаройи
25. Абдуллажон қарвонсаройи
26. Учганч қарвонсаройи

27. Ғишткор қарвонсаройи
28. Сандик қарвонсаройи
29. Авезбадал қарвонсаройи
30. Чинни қарвонсаройи
31. Улуғбек қарвонсаройи (сақланган)
32. Аҳмади Қалла қарвонсаройи (сақланган)
33. Аёз қарвонсаройи (сақланган)
34. Фатхуллахон қарвонсаройи (сақланган)
35. Бадалбек қарвонсаройи
36. Тамаки қарвонсаройи
37. Майиз қарвонсаройи
38. Ғалла қарвонсаройи
39. Зигир қарвонсаройи
40. Анор қарвонсаройи
41. Ғўза қарвонсаройи
42. Жун қарвонсаройи
43. Сабзи қарвонсаройи
44. Ғўлинг қарвонсаройи
45. Анжир қарвонсаройи
46. Тароша қарвонсаройи
47. Гуруч қарвонсаройи
48. Пушаймон қарвонсаройи
49. Шакар қарвонсаройи
50. Қозикалон ёки чойр қарвонсаройи
51. Мулло Остон қарвонсаройи
52. Урганжи қарвонсаройи
53. Зоҳиджон қарвонсаройи
54. Мирзо Ғозил қарвонсаройи
55. Уштурхон қарвонсаройи
56. Ражаббек қарвонсаройи
57. Бузғунч қарвонсаройи
58. Пойи Остона қарвонсаройи (сақланган)
59. Меш қарвонсаройи
60. Қўҳна қовуш қарвонсаройи
61. Қўстин қарвонсаройи
62. Қўрокин қарвонсаройи
63. Аттормик қарвонсаройи
64. Қолин қарвонсаройи
65. Саррофон қарвонсаройи
66. Шойи қарвонсаройи
67. Заргарон қарвонсаройи

Шариф шаҳар ёдгортиклари

Бухоро макбаралари

1. Исмоил Сомоний макбараси
2. Чашмаи Аюб макбараси
3. Сайфиддин Боҳарзӣ макбараси
4. Баёикулиҳои макбараси
5. Бобои Порадӯз
6. Турки Жанди макбараси
7. Саид Аҳмади Побанди кушо макбараси
8. Имом Қозихон макбараси

Бухоро миноралари

1. Минораи Калон
2. Чор Бакр минораси
3. Ҳазрати Имом минораси
4. Вобкент минораси
5. Ванғози минораси
6. Пири дастгир минораси
7. Шайх ул-олам (Сайфиддин Боҳарзӣ) минораси
8. Баҳоуддин Накшбанд минораси
9. Қасри Орифон минораси
10. Абдулҳолик Ғиждувонӣ минораси
11. Боло ҳовуз минораси
12. Гавкушон минораси
13. Сарварӣ минораси
14. Чор Минор
15. Қавола минораси
16. Ҳазрати Амир Кулол минораси
17. Волидаи Абдулазизхон минораси

Бухоро дарвозалари

1. Ўғлон Ато дарвозаси
2. Намозгоҳ дарвозаси
3. Шергирон дарвозаси
4. Қарши (Қавола) дарвозаси
5. Мозори Шариф дарвозаси
6. Саллохона дарвозаси
7. Талипоч дарвозаси
8. Қорақул (Салорҳаж) дарвозаси
9. Самарканд дарвозаси
10. Ҳазрати Имом дарвозаси
11. Шайх Жалол дарвозаси

**Бадний тарихий қийматга эга бўлган қадимий ҳовли жойлар
(Бухоро шаҳри)**

Ғафориқлар

№	Манзил	Уй №	Қурилган п. вақти	Тоифаси
1.	А. Тўхай кўчаси	44	XIX аср	Маҳаллий аҳамиятга эга
2.	А. Тўхай кўчаси	39	XIX аср	Ма
3.	А. Тўхай кўчаси	35	XIX аср	Ма
4.	Саррифон кўчаси	6	XIX аср	Ма
5.	Саррафон кўчаси	6	XIX аср	Ма
6.	Алоқабандий кўчаси	8	XIX аср	Ма
7.	Амударе кўчаси	2	XIX аср	Ма
8.	Амударе кўчаси	6	XIX аср	Ма
9.	М. Пайравий кўчаси	9	XIX аср	Ма
10.	Х. Ибодов	37	XIX аср	Ма
11.	Пўстин Дўзон кўчаси	18	XIX аср	Ма
12.	Маҳдуми Аъзам кўчаси	28	XIX аср	Ма
13.	Маҳдуми Аъзам кўчаси	99	XIX аср	Ма
14.	Ҳожа Таббани кўчаси	1	XIX аср	Ма
15.	Ҳожа Таббани кўчаси	9	XIX аср	Ма
16.	Ҳазрат Қўчқор кўчаси	11	XIX аср	Ма
17.	Х. Зайиғиддин кўчаси	11	XIX аср	Ма
18.	Х. Зайиғиддин кўчаси	12	XIX аср	Ма
19.	Х. Зайиғиддин кўчаси	13	XIX аср	Ма
20.	Бобон Порадўз кўчаси	15	XIX аср	Ма
21.	Чор-Минор кўчаси	7	XIX аср	Ма
22.	Ҳазрат Қўчқор кўчаси	38	XIX аср	Ма
23.	Ҳазрат Қўчқор кўчаси	73	XIX аср	Ма
24.	Ҳожа Нурибод кўчаси	79	XIX аср	Ма
25.	Қахрамон кўчаси	2	XIX аср	Ма
26.	Л. Бобохонов кўчаси	5	XIX аср	Ма
27.	Л. Бобохонов кўчаси	41	XIX аср	Ма
28.	Л. Бобохонов кўчаси	61	XIX аср	Ма
29.	Л. Бобохонов кўчаси	63	XIX аср	Ма
30.	Л. Бобохонов кўчаси	69	XIX аср	Ма
31.	Л. Бобохонов кўчаси	71	XIX аср	Ма
32.	Поччо кул Ҳожа кўчаси	6	XIX аср	Ма
33.	Поччо кул Ҳожа кўчаси	12	XIX аср	Ма
34.	Қоиноғ кўчаси	36	XIX аср	Ма
35.	Қоиноғ кўчаси	38	XIX аср	Ма

Шариф шаҳар ёдгориликлари

36.	Хожа Рушнӣ	9	XIX аср	Ма
37.	Хожа Рушнӣ	19	XIX аср	Ма
38.	Намонгоҳ кӯчаси	51	XIX аср	Ма
39.	Пойи Остона кӯчаси	2	XIX аср	Ма
40.	Пойи Остона кӯчаси	7	XIX аср	Ма
41.	Пойи Остона кӯчаси	19	XIX аср	Ма
42.	Пойи Остона кӯчаси	24	XIX аср	Ма
43.	Б.Накшбанд кӯчаси	26	XIX аср	Ма
44.	Б.Накшбанд кӯчаси	52	XIX аср	Ма
45.	Б.Накшбанд кӯчаси	108	XIX аср	Ма
46.	Саодат кӯчаси	7	XIX аср	Ма
47.	Саодат кӯчаси	21	XIX аср	Ма
48.	Амирий кӯчаси	14	XIX аср	Ма
49.	Абдуллабеков кӯчаси	19	XIX аср	Ма
50.	Абдуллабеков кӯчаси	12	XIX аср	Ма
51.	Мехтар Амбар кӯчаси	14	XIX аср	Ма
52.	Мехтар Амбар кӯчаси	24	XIX аср	Ма
53.	Мехтар Амбар кӯчаси	52	XIX аср	Ма
54.	Турки Жандий кӯчаси	4	XIX аср	Ма
55.	Куфӣ хонако кӯчаси	14	XIX аср	Ма
56.	Куфӣ хонако кӯчаси	16	XIX аср	Ма
57.	Куфӣ хонако кӯчаси	18	XIX аср	Ма
58.	Чит бофон кӯчаси	1	XIX аср	Ма
59.	Чит бофон кӯчаси	3	XIX аср	Ма
60.	Самарканд кӯчаси	26	XIX аср	Ма
61.	Самарканд кӯчаси	75	XIX аср	Ма
62.	Самарканд кӯчаси	77	XIX аср	Ма
63.	Барракиён кӯчаси	40	XIX аср	Ма
64.	Б.Порадӯз кӯчаси	6	XIX аср	Ма
65.	Б.Порадӯз кӯчаси	10	XIX аср	Ма
66.	Эшонӣ Пир кӯчаси	4	XIX аср	Ма
67.	Эшонӣ Пир кӯчаси	22	XIX аср	Ма
68.	Ислом кӯчаси	16	XIX аср	Ма
69.	Арабон кӯчаси	2	XIX аср	Ма
70.	Арабон кӯчаси	9	XIX аср	Ма
71.	Арабон кӯчаси	16	XIX аср	Ма
72.	Арабон кӯчаси	17	XIX аср	Ма
73.	Арабон кӯчаси	18	XIX аср	Ма
74.	Арабон кӯчаси	20	XIX аср	Ма
75.	Арабон кӯчаси	22	XIX аср	Ма

76.	Арабон кўчаси	40	XIX аср	М.а
77.	Эшони Пир кўчаси	1	XIX аср	М.а
78.	Эшони Пир кўчаси	3	XIX аср	М.а
79.	Эшони Пир кўчаси	28	XIX аср	М.а
80.	Амир Обод кўчаси	22	XIX аср	М.а
81.	Туркистон кўчаси	5	XIX аср	М.а
82.	Сидикиён кўчаси	5	XIX аср	М.а
83.	Куйи мурғуш кўчаси	22	XIX аср	М.а
84.	Х.Гулрез кўчаси	26	XIX аср	М.а
85.	Хожа Булғор кўчаси	19	XIX аср	М.а
86.	Саррафон кўчаси	2	XIX аср	М.а
87.	Саррафон кўчаси	18	XIX аср	М.а
88.	Саррафон кўчаси	20	XIX аср	М.а
89.	Турки Жандий кўчаси	31	XIX аср	М.а
90.	Гулобод кўчаси	6	XIX аср	М.а
91.	Гулобод кўчаси	8	XIX аср	М.а
92.	Гулобод кўчаси	22	XIX аср	М.а
93.	Сарби Вали кўчаси	12	XIX аср	М.а
94.	Сарби Вали кўчаси	26	XIX аср	М.а
95.	Рўзгангарон кўчаси	19	XIX аср	М.а
96.	Сўзангарон кўчаси	7	XIX аср	М.а
97.	Сўзангарон кўчаси	11	XIX аср	М.а
98.	Магоки кўрна кўчаси	20	XIX аср	М.а
99.	Намозгоҳ кўчаси	7	XIX аср	М.а
100.	Намозгоҳ кўчаси	15	XIX аср	М.а
101.	Намозгоҳ кўчаси	45	XIX аср	М.а
102.	Эшони Пир кўчаси	1	XIX аср	М.а
103.	Эшони Пир кўчаси	68	XIX аср	М.а
104.	Эшони Пир кўчаси	53	XIX аср	М.а
105.	Чкалова кўчаси	54	XIX аср	М.а
106.	Хўжа Порсо кўчаси	30	XIX аср	М.а
107.	Хўжа Порсо кўчаси	53	XIX аср	М.а
108.	Хусейнова кўчаси	15	XIX аср	М.а
109.	Хусейнова кўчаси	17	XIX аср	М.а
110.	Пойи Остона кўчаси	12	XIX аср	М.а
111.	Хўжа Зайниддин кўчаси	25	XIX аср	М.а
112.	А.Тўкай кўчаси	28	XIX аср	М.а

ХУЛОСА

“Тарих миллатларнинг ўтмишини, тараққиётини ва таназзулининг сабабларини ўрганадурғон илмдур”, деган эди Абдурауф Фитрат. Дарҳақиқат, тарих сабоклари бизни келажак сари илдам кадам ташлашга, эртанги ҳаётни янада мустаҳкам қуришга даъват этади. Бухоро тарихининг тилсиз гувоҳи саналган шаҳар меъморий ёдгорликлари ҳам ўз бошидан не-не синовларни ўтказиб, яхши ва ёмон кунларнинг шоҳиди бўлди. Шариф шаҳар боқий обидалари тарих силсиласидан омон қолиб, мозий баётини сўзлаётир.

Рисолада қайд этилган ҳар бир обида шаҳар тарихининг бир бўлаги сифатида нафакат бухороликлар, балки хорижий сайёҳларнинг диққат-эътиборини тортиб келмоқда. Китобхон ҳукмига ҳавола этилган мазкур рисола ҳам ўқувчиларни шариф шаҳар ёдгорликлари тарихидан хабардор этади, деб ўйлаймиз.

Тарихий ёдгорликларни ўрганиш жараёнида шаҳар ҳаёти, турмуши, ижтимоий муносабатлари айрим жиҳатларининг ёритилишига ҳаракат қилинди. Зотан, бу оркали Бухоронинг шарофатли, фахрли ва мукаддас шаҳар эканлиги яна бир бор намоён бўлди. Сабаби, ҳар бир обида Бухоро аҳлига хизмат қилиши баробарида, шаҳарнинг жаҳоний шуҳратини оширишга ҳисса қўшган. Бухоро мадрасалари, масжиду хонақолари Шарк оламида тилларда дoston бўлган.

Очик осмон остидаги музей шаҳар сифатида эътироф этилган Бухорони ўрганиш, унинг бой тарихини янада тарғиб қилиш инсонга рухий қувват, куч-қудрат ва саодат бахш этади. Мозийга қайтиб иш кўрмок хайрликдур, дейилганидек, муаллиф Бухоронинг меъморий тарихига яна бир қарра мурожаат қилиб, абадиятга дахлдор ёдгорликларни имкон қадар тавсифлаб чиқди.

Меъморий ёдгорликлар жамланган мазкур рисола Бухоро сайёҳлари учун йўлқўрсаткич вазифасини ўтайди деган умиддамиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Каримов И.А. Бухоро шахрининг 2500 йиллигига бағишланган танганали маросимдаги табрик сўзи. // Хавфсизлик ва барқарор тараккиёт йулида. 6 т.: “Ўзбекистон”, 1998.
2. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т.: “Ўзбекистон”. 1998.
3. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т. “Маънавият”.2008.
4. Президент Ислом Каримовнинг Ўрта асрлар Шарк аъломалари ва мутафаккирларининг тарихий меъроси, унинг замонавий цивилизация ривожигаги роли ва аҳамияти” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. // Халқ сўзи, 2014 йил 16 май.
5. Абул Аббос Толиб. Матлаб ут-толибин. Т. “Мовароуннахр”.2016.
6. Аъмеев Р.В. Бухара – город – музей. Ташкент. Издательство “ФАН” Академии наук Республики Узбекистан. 1999.
7. Амир Саййид Олимхон. Бухоро халқининг ҳасрати тарихи. Т., “Фан”.1991.
8. Андреев М.С., Чехович О.Д. Арк (кремль) Бухары в конце XIX – начале XX в. Душанбе.1972.
9. Аҳмедова Ҳ. Қадимий Арк қайта юз очади. // Бухоро ҳақиқати. 1992 йил, 28 ноябрь.
10. Балжувоний. Тарихи нофей (Фойдали тарих). Тожиқ тилидан таржима, сўз боши ва изоҳлар муаллифлари Ш. Воҳидов, З. Чориев. – Тошкент: Академия, 2001.
11. Баҳоуддин Накшбанд мажмуаси.Бухоро.2008.
12. Бухоро шарқ дурдонаси. Т., “Шарқ”.1997.
13. Бўлдиева С. Бухоро сирлари. (Буюклик маъноси). Биринчи китоб. Т., “Тафаккур”.2009.
14. Бобожонова Ф. Бухоро амирлигида таълим тизими (XIX аср охири - XX аср бошларида). Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати.Т.2011.
15. Вамбери А. Бухоро ёҳуд Мовароуннахр тарихи. Т., Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1990.
16. Йўлдошев Н.Баҳоуддин Накшбанд. Бухоро 1992.
17. Йўлдошев Н. IX-XIV асрларда авлиё даражасига кўтарилган бухо-

Шариф шаҳар ёдгорликлари

ролик машоих ва авлиёлар. Бухоро. 1992.

18. Йўлдошев Н. Бухородаги айрим авлиёлар тарихи. Бухоро 1993.

19. Йўлдошев Н. Баҳоуддин Накшбанд. Бухоро 1993.

20. Йўлдошев Н. Хожатбарор имом Хафс Кабир Бухорий. Бухоро 1994.

21. Йўлдошев Н. Сиёвуш қабри. У Бухоро Аркининг қайси бир дарвозаси яқинида жойлашган? // Бухоро ҳақиқати. 1997 йил, 21 май.

22. Йўлдошев Н., Йўлдошева М. Бухоро таърифи баёни ва унинг номлари. // Бухоро ҳафтанома. 1997 йил, 18 октябрь. № 42 (207)-сон.

23. Йўлдошев Н. Бухоро авлиёлари тарихи. Бухоро 1997.

24. Йўлдошев Н. Қўшна тарих гувоҳи. Бухоро 2000.

25. Йўлдошев Н. Бухоро шаҳрининг таърифи, номлари ва дарвозалар тарихидан. Бухоро 2000.

26. Йўлдошев Н. Бухоро шаҳри ва унинг атрофидаги зиёратгоҳлар тарихи. Бухоро 2001.

27. Йўлдошев Н. Баҳоуддин Накшбанд ҳаёти ва фаолияти. Бухоро 2003.

28. Йўлдошев Н. Табаррук маскан. // Бухоро ҳақиқати. 1997 йил, 1 октябрь.

29. Жумаев Қ. Ситораи Моҳи Хосса. Бухоро. 2010.

30. Жумаев Қ. Пайкент қадимги шаҳар. // Бухоронома. 2012 йил, июль. № 53-сон.

31. Жўраев М., Саидова Р. Бухоро афсоналари. Т., А. Қодирий номидаги халқ меъроси нашриёти. 2002.

32. Жўраев Ҳ. Беназир санъат мутолааси. Т., “Наврўз”. 2014.

33. Иброҳимов И. Дарё бўйидаги ташналик ёҳуд Бухорода археолог олимлар тайёрлаш муаммолари ҳусусида. // Бухоро ҳақиқати. 1997.

34. Иброҳимов И. Бухоро ҳовузлири. // Халқ сўзи. 2013 йил, 4 июль. № 129 (5803)-сон.

35. Инсониятнинг илмий ва маданий меъроси учинчи минг йилликка; халқаро симпозиум тезислари; Т.: 1997.

36. Иноятлов А. Зулматдаги зиёкорлар (этикадини истибод бўлмаган бухорий зиёлилар ҳаётидан ҳикоялар). Т., “Ҳилол-НАШР”. 2016.

37. Каримий Ғ. Арслонхон минораси. // Ватанпарвар. 2012 йил, 2 июнь. № 25.

38. Крюков К.С. Қўш мадраса. Т. “Ўзбекистон”. 1964.

39. “Кўхна ва бокий Бухоро тарихи ҳамда маданий мероси – комил инсон тарбиясида муҳим манба” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Бухоро.2012.
40. Лукинская Н.М.Хўжа Зайниддин хонақохи.Т.,“Ўзбекистон”.1976.
41. Мирзо Салимбек. Кашкули Салимий таворихи муттақадимин ва муттаахирин. (Форс-тожик тилидан ўзбекчага доцент Нарзулло Йўлдошев ўгирган). Бухоро.2003.
42. Музей истории водоснабжения Бухары.Бухара.2016.
43. Мухаммаджонов А. Зарафшон водийсининг сув хўжалиги тарихидан. Т., “Кизил Ўзбекистон”, “Правда Востока” ва “Ўзбекистони Сурх” бирлашган нашриёти. 1959.
44. Мухамедов Х. Қадимги мудофаа деворлари. Т., Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси нашриёти.1993.
45. Мухаммаджонов А. Бухоро шаҳри - 2500 ёшда // Бухоро: тарих саҳифалари.мақолалар тўплами. Бухоро.1999. –Б.18.
46. Мухаммад Али. Меъмор (очерк). // Ишонч. 2012 йил, 19 апрель. № 48-49 (3086)-сон.
47. Наршахий Абу Бакр Мухаммад. Бухоро тарихи. Т. 1966.
48. Наимов Н. Бухорои Шарий. Holy Bukhoro (тарихий очерклар). Бухоро.1997.
49. Наимов Н. Бухорои Шариф. Бухоро.2005.
50. Остонова Г. Бухоро савдоси ва тимлар тарихи. // Савдогар газетаси. 2005 йил, 7 январь. № 1 (596)-сон.
51. Очилова И. Бухоро тоқлари. // Бухоро ҳафтаномаси. 1997 йил, 6 сентябрь. № 36 (200)-сон.
52. Пугаченкова Г.А. Выдающиеся памятники архитектуры Узбекистана. Т., 1958.
53. Пугаченкова Г.А. Самарканд. Бухара (По древним памятникам). Изд. Второе. М. 1968.
54. Пугаченкова Г.А Бухоро тим ва тоқлар. Бухара. Торговые купола. Т., “Ўзбекистон”. 1969.
55. Раззоков А Хўжа Зайниддин хонақохи тарихи ва Накшбандий шайхлар.// Накшбандия. Т., “Шарк”. 2014 йил, 1(12)-сон.
56. Ремпель Л.И. Далёкое и близкое. Страницы жизни, быта, строительного дела, ремесла и искусства Старой Бухары. Бухарские записи. Т.: лит. и искусства имени Гафура Гуляма. 1981.

Шариф шаҳар ёдгортиклари

57. Саййид Мансур Олимий. Бухоро – Туркистон бешиги.
58. Садриддин Салим Бухорий. Масжиди калон. // Бухоро хафтаномаси. 1996 йил.
59. Садриддин Салим Бухорий. Минораи Калон. // Бухоро хафтаномаси. 1997 йил.
60. Садриддин Салим Бухорий., Тўраев Х. Чор Бакр ёки Жўйбор авлиёлари. Бухоро.2001.
61. Садриддин Салим Бухорий. Бухоронинг табаррук зиёратгоҳлари. (тарихий-маърифий рисола). Тўлдирилган, қайта ишланган иккинчи нашр. Т., “Наврўз”.2015.
62. Сухарева О.А. Квартальная община позднефеодального города Бухары. М. “Наука”.1976.
63. Тошева С., Очилова О. Илму хунар оламни обод айлар. // Маърифат. 2012 йил, 17 ноябрь.
64. Турдиев М. Бухоро бўйлаб сайр. Бухоро. 2012
65. Халилов А. Француз-ўзбек археологик ҳамкорлиги. // Бухоронома. 2014 йил, 28 май.
66. Халилов А. Нилий гумбаз чиройи. // Бухоро ҳақиқати. 1997 йил, 18 июнь.
67. Шишкин. Варахша. М., 1963.
68. Юсупов Ё. Тим ва токилар. // Бухоро ҳақиқати. 1969 йил, 26 апрель. № 83 (12.157)-сон.
69. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси.Т. Давлат илмий нашриёти. 2005. т. 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12.
70. Ўзбекистон обидаларидаги дурдона битиклар.Т., 2011.
71. Қадимий Бухоронинг музейлари. Бухоро.2015.
72. Қосимов Ф. Тилсимотнинг очилиши. Аркнинг шарқий деворини таъмирлаш жараёнида очилган қадимий ер ости йўли шунга ишора эмасми?// Бухоро ҳақиқати. 1997 йил, 21 май.
73. Ҳофиз Таниш Бухорий. Абдуллонома. (“Шарафномаи шохий”). Биринчи китоб. Т., “Шарк”.1999.
- 74.Хусенов С., Ражабова И. Чор Бакр. Т., “Шарк”.2001.

МУНДАРИЖА

Ким билмайди Бухорони.....	4
Суз боши.....	6
Қадим маданият бешиги.....	11
Бухоронинг номлари баёни.....	14
Пойкент - савдогарлар шаҳри.....	17
Ўрта Осиёдаги илк дорихона.....	21
Варахша - Бухорхудотлар саройи.....	23
Сиёвушнинг сирли саройи.....	26
Руди зар ёхуд олтин арик.....	31
Бухоронинг қадимги муҳофаа деворлари.....	34
Мағоки Аттори - қадимги оташпарастлар ибодатхонаси.....	37
Имом хожатбарор ёхуд Абу Ҳафс Кабир.....	41
Сомонийлар макбараси – саккизинчи муъжиза.....	45
Собирлар султонининг сабр чашмаси.....	50
Намозгоҳ – мозийдаги обод манзилгоҳ.....	53
Мозийнинг мангу маёғи.....	57
Бухородаги биринчи масжид.....	62
Мир Араб мадрасаси- маънавият дурдонаси.....	68
Шайхулоламо ёхуд Сайфиддин Боҳарзий.....	72
Баёнқулихоннинг олмос қўзғи макбараси.....	76
Улугбекнинг илм маскани.....	80
Хўжа Зайниддиннинг зийнат хонақоси.....	84
Абдулазизхон мадрасаси ғаройиботлари.....	89
Шарқнинг шойи ипаклар бозори.....	94
Модарихон мадрасаси.....	98
Абдуллахоннинг олий иморат мадрасаси.....	101
Токи заргароннинг заррин тухфаси.....	105
Телпақфурушлар токи.....	108
Саррофлар чорсуи.....	111
Файзиободнинг файзли ошёни.....	115

Шариф шаҳир ёдгорликлари

Ганкушон гузарининг гавҳари.....	119
Лаби Ҳовуз - оби ҳаёт обидаси.....	122
Қулбобо Қуқалдош мадрасаси.....	126
Нодир девонбеги хонақоси	131
Нодир девонбеги мадрасасидаги сирли синоат.....	135
Пошша Биби мадрасаси.....	138
Волидаи Абдулазизхон масжиди.....	142
Боло ҳовуз - малика ҳадя этган масжид.....	146
Амирлик зиндони.....	151
Халифа Худойдот мажмуаси.....	155
Чиройига чорлар Чормиор.....	161
Ситораи Мохи Хосса - оймонанд юлдузлар саройи.....	164
Амир Олимхон мадрасаси.....	172
Чор Бакр - Сумитон жавоҳири.....	175
Баҳоуддин Накшбанд тарихий-меъморий мажмуаси	179
Бухоро теналиклари.....	185
Бухоро ҳовузлири.....	194
Бухоро ҳаммомлари.....	198
Бухоро сардобалари.....	202
Бухоро қарвонсаройлари.....	206
Иловалар.....	209
Хулоса.....	233
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	234
Мундарижа.....	238

Шавкат БОБОЖОНОВ

ШАРИФ ШАҲАР ЁДГОРЛИКЛАРИ

(Бухоро тарихий обидаларига саёҳат)

<i>Муҳаррир:</i>	<i>Шухрат ФАРМОНОВ</i>
<i>Техник муҳаррир:</i>	<i>Нозим ҚИЛИЧЕВ</i>
<i>Мусахҳиҳ:</i>	<i>Ўктамали РАВИШАНОВ</i>
<i>Матн терувчи:</i>	<i>Дилрабо МАДИЕВА</i>
<i>Саҳифаловчи:</i>	<i>Ситора ИБОДУЛЛАЕВА</i>

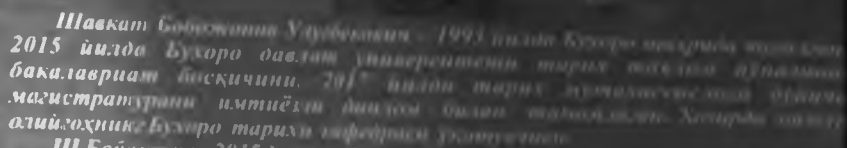
Нашриёт лицензияси А-І №115. 30.09.2008.
Оригинал –макетдан босишга рухсат этилди.
11.10.2018 йил. Бичими 60x84 $\frac{1}{16}$. "Times New
Roman" гарнитураси. Офсет босма усулида
босилди. Босма табоги 19,25. Адади 200.
Буюртма №1554. Баҳоси келишилган нархда.

«Бухоро» нашриёти.
Бухоро шаҳри, И. Мўминов кўчаси, 27.

“Бухоро вилоят босмахонаси” МЧЖда чоп этилди.
Бухоро шаҳри, И.Мўминов кўчаси, 27-уй.
Тел: (0365) 223-25-38; e-mail: 2004bvb@mail.ru

[illegible][illegible]

Шавкат Бобожонов

ШАРИФ ШАҲАР ЁДГОРЛИКЛАРИ

*Бухоро
тарихий
обидаларига
саёҳат*